

מאיירס - ג'זינט - מכון ברזקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

תכנית "מעטפת" דוח הערכה

דורי ריבקין ♦ סמדר סומך

המחקר נערך ביוזמת אשלים ומומן בסיועה

דוח מחקר

דמ-552-10

תכנית "מעטפת" דוח הערכה

סמדר סומך

דורי ריבקין

המחקר נערך ביוזמת אשלים ומומן בסיועה

יוני 2010

ירושלים

תמוז תש"ע

עריכת לשון: ענת ברבריאן
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר והודעת פרסום): אוולין איבל
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת באינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

פרסומים נוספים של המכון בנושא זה

ריבקין, ד'; (בהשתתפות שמעיה ידגר, ס'); שמש, מ'; סבו-לאל, ר'; שורק, י'. 2009. **הערכת מרכזי ילדים-הורים**. דמ-09-533.

כאהן-סטרבצינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'. 2008. **ממצאים עיקריים ותובנות מתוך מחקר הערכה של שלושה מודלים של מרכזים לנוער בסיכון: מית"ר, עירונוער ומונתדא אל שבאב**. דמ-08-511.

ריבקין, ד'; שמעיה ידגר, ס'. 2007. **הערכת תכנית ק.ד.מ. קבוצות דיון משפחתיות לנוער עוברי חוק**. דמ-07-491.

כאהן-סטרבצינסקי, פ'; יורוביץ, ל'; קונסטנטינוב, ו'; אפרתי, ר'. **מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות**. דמ-05-465.

כאהן-סטרבצינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'. **בית ברחוב חיים – סחל"ב חיפה – מעקב אחר בני הנוער ששהו בו, תרומותיו ושילובו במערך השירותים בקהילה**. דמ-05-453.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות לג'וינט-מכון ברוקדייל, גבעת הג'וינט, ת"ד 3886, ירושלים 91037; טל' 02- 6557400, פקס: 02- 5612391

דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il. ניתן לעיין בדוחות ללא תשלום באתר המכון:

www.jdc.org/brookdale

תמצית המחקר

1. התכנית

משרד הרווחה והשירותים החברתיים יזם את תכנית "מעטפת" על פי המודל של תכנית Wraparound הפועלת בארצות הברית. מטרתה של "מעטפת" היא לפתח שירותים למניעת הוצאתם של בני נוער בסיכון גבוה למסגרות חוץ-ביתיות. למעשה, תכנית "מעטפת" היא הניסיון האחרון למצוא מענים בקהילה בעבור בני הנוער המצויים בקצה רצף הסיכון, לאחר שכל דרכי ההתערבות כבר נוסו. התכנית החלה לפעול בבאר שבע בשנת 2001 ובחיפה בשנת 2006. היא מתמקדת בבני נוער בני 13-18 שמסכנים את עצמם או את סביבתם, שיש להם בעיות התנהגותיות ורגשיות קשות ושלא נמצאה להם מסגרת מתאימה. התכנית שואפת לאפשר לבני נוער אלה להישאר בבית המשפחה, תוך הבטחת שלוםם ושלוש משפחתם. התכנית נשענת על שיתוף הפעולה בין כל הגורמים המטפלים בנוער בסיכון ביישוב ובין המשפחות. ל"מעטפת" מודל ייחודי הכולל ראייה קהילתית והוא מציב את משפחותיהם של בני הנוער במוקד ההתערבות. התכנית אינה מובנית והיא מתבססת על צורכיה של כל משפחה.

1.1 דרכי הפעולה של התכנית

- ♦ **הפנייה לתכנית.** בני הנוער ומשפחותיהם בסיכון מופנים ל"מעטפת" דרך נציג שירות האחראי על שלוםם באופן ישיר ובתנאי שהם או בני משפחתם הביעו את הסכמתם לכך.
- ♦ **התחייבות לשיתוף פעולה.** בתהליך ההצטרפות לתכנית נדרשת מהמשתתפים ומהוריהם התחייבות לשיתוף פעולה עם הצוות המקצועי ולביצוע תכנית העבודה.
- ♦ **מתאמי "מעטפת".** המתאם¹ הוא האחראי על תיאום כל הפונקציות והשירותים המטפלים בבני הנוער והמשפחה במסגרת "מעטפת". המתאם מנחה ומוביל את מפגשי ההתערבות וכן את שיתוף הפעולה עם השירותים המקצועיים שבקהילה.
- ♦ **צוות ליווי משפחתי (צל"מ).** לכל משפחה מוקם צוות ליווי שנפגש בבית המשפחה אחת לשבוע. בצל"מ משתתפים הנער או הנערה, בני המשפחה הגרעינית והמורחבת ונציגים מהרשת החברתית, מתאם מטעם "מעטפת" ואנשי מקצוע, כגון, קציני מבחן, עובדים סוציאליים ומורים. צוות הליווי המשפחתי מופקד על תכנון "מעטפת" עם המשפחה על בסיס זיהוי הדאגות, הצרכים והכוחות הייחודיים של נער או הנערה והמשפחה.
- ♦ **תכנית צל"מ.** התכנית קובעת מטרות ויעדים ומתאימה את המענים לבני הנוער ולמשפחותיהם. המענים כוללים מגוון משאבים, סוגי סיוע טיפוליים וחומריים, ובעיקר מדובר ב"תפירת" מענה יצירתי וייחודי למשפחה שבמרכז ההתערבות.
- ♦ **מהלך ההתערבות.** צוות צל"מ נפגש בבית המשפחה אחת לשבוע, כדי לדון ביישום תכנית צל"מ, בהתקדמות הנער או הנערה ובעיות שצצות במהלך השבוע.

¹ בתיאור תפקיד המתאם השתמשנו בלשון זכר. בגוף הדוח אנו מתייחסים לממלאי התפקיד שהן על פי רוב מתאמות.

◆ **הגדרת ה"בעיות" כ"דאגות".** התפיסה הטיפולית של התכנית משתקפת בשפה שבה משתמשים אנשי המקצוע: במקום המילה "בעיות" משתמשים במילה "דאגות". "בעיות" מייצגת את ההיבט השלילי המתייג, והמילה "דאגות" מדגישה את הציפיות לגבי העתיד. הנחתם של אנשי המקצוע היא שכאשר משתמשים במילה "דאגות", בני המשפחה לא יחוו מתווגים כבעייתיים וישתפו את אנשי המקצוע בנושאים המדאיגים אותם.

בשנים 2001-2009 הופעלה התכנית במתכונת ניסיונית על ידי גורמים אלו: עמותת "אשלים", אגף התקון והשירות לילד ונוער במשרד הרווחה, אגפי הרווחה בחיפה ובבאר שבע ועמותת "שביל הקהילה". בכל יישוב הוחלה התכנית על ארבעה עד שישה בני נוער ומשפחותיהם במשך שלוש שנים לכל משפחה (סך הכול 12 בני נוער בשני היישובים במשך שלוש שנים). עד היום השתתפו בתכנית 22 בני נוער – 13 בבאר שבע ו-9 בחיפה (בנוסף להם נשרו מן התכנית 5 בני נוער).

2. מחקר ההערכה ושיטת המחקר

מחקר ההערכה של תכנית "מעטפת" הוא מיוזמתה של עמותת "אשלים" והוא בוצע על ידי מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל. המחקר בא לסייע למשרד הרווחה והשירותים החברתיים ולעמותת אשלים בפיתוח התכנית, ביישומה ובשיפור דרכי עבודתה, באמצעות: א. בחינת דרכי הפעלתה של התכנית, תוך איתור הסוגיות הדורשות התייחסות; ב. בחינת משוב המשתתפים על האופנים ועל התחומים שבהם היא מועילה.

המחקר איכותני ומקורות המידע הם אלו: חקרי מקרה, ראיונות עם אנשי מפתח ועיון בתיעוד שנערך בתכנית. חקר המקרים נעשה על ארבע משפחות שהשתתפו בתכנית "מעטפת" בשנים 2006-2008. שתיים מחיפה ושתיים מבאר שבע. נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם בני הנוער ($n=5$), באחת המשפחות השתתפו שתי נערות), עם הוריהם ($n=6$) ועם המתאמות ואנשי מקצוע נוספים שליוו אותם במהלך התכנית ($n=7$). הראיונות בוצעו בחודשים יולי-ספטמבר, 2008. כן נערכו ראיונות עם אנשי מפתח ברמה הארצית ($n=2$).

3. ממצאים

3.1 בחינת דרכי הפעולה של התכנית

א. קריטריונים לקבלת המשפחות

הקריטריונים להפנייתן של משפחה ל"מעטפת" הם: א. הימצאות הנער או הנערה בקצה רצף הסיכון; ב. נכונות (של הצעירים ושל בני משפחתם) להשתתף בתכנית ולהתחייב לעבודה עם הגורמים הרלוונטיים בקהילה. עם זאת, אנשי המקצוע שהשתתפו בתכנית סבורים שיש להעדיף מוטיבציה של המשפחה על פני הימצאות על קצה רצף סיכון. לטענתם, התכנית תועיל למשפחות בעלות מוכנות לשינוי. נכונות המשפחה לשינוי חיונית במיוחד בקרב משפחותיהם של בני נוער שאינם מעוניינים בהתערבות.

ב. קביעת יעדים ובניית תכנית עבודה לטווח ארוך

כפי שהוגדר בתיאור התכנית, צעד חיוני בהבניית הנער, לנערה ולמשפחה הוא זיהוי משותף של הדאגות העיקריות, גזירת מטרות ויעדים מדידים להצלחה, וכן בנייה משותפת של תכנית עבודה לטווח ארוך. קביעת מטרות במשותף בין אנשי הצוות המקצועי והמשפחה תורמת למחויבותם של המשפחה ושל הנער או של הנערה לתהליך ההתערבות והשינוי. למרות זאת, מרבית אנשי המקצוע מצביעים על העדר הגדרה ברורה ומסודרת של דאגות ושל יעדים לפעולה לטווח הארוך. במקרים אחרים הוגדרו יעדים לטווח הקרוב בלבד, בתהליך גמיש ונזיל, בהתאם לנושאים שעלו במהלך המפגשים.

ג. תרומת המודל של מפגשי צל"מ בבית המשפחה

לכל משפחה נקבע צוות ליווי משפחתי. הוא כלל את הנער או את הנערה, את המשפחה הגרעינית והמורחבת ונציגים מהרשת החברתית ומהשירותים. במפגשי צל"מ, שהתקיימו אחת לשבוע בבית המשפחות באווירה לא פורמלית, דנו במתרחש בחיי הנער או הנערה והמשפחה. רוב המשפחות חשו אינטימיות במפגשים והיא תרמה למחויבותן לטיפול, אך הייתה משפחה שחששה שהמפגשים יפגעו בפרטיותה. חשוב לציין כי בדיעבד, הוצג חשש זה כמחיר שהמשפחה מוכנה לשלם, בהתחשב בזמינות של הנער או של הנערה במפגשים.

מהראיונות עולה כי חוויית הקשר של בני המשפחה עם אנשי הצוות כבלתי פורמלי תרמה ליכולתם להיפתח ולהתקדם בטיפול וכי תחושת האינטימיות והחברות בין המשפחה לאנשי המקצוע תרמה ליעילותה של ההתערבות המקצועית ולמעורבות הנער או הנערה במפגש עצמו. עוד עולה מהראיונות, כי השפעה חיובית זו נבעה מזמינותם של הנער או של הנערה בבית ובמפגשים, מתחושת הקבלה וההכלה שהצוות מעניק להם וכן מתוך האמון שרוחשת המשפחה לאנשי הצוות, מתוך הערכתה על המאמץ שנעשה להגיע לביתם מדי שבוע, ובמיוחד משום שבני המשפחה חשים כי הם אינם נשפטים על ידי הצוות.

ד. תשומות התכנית

אחד ממאפייניה העיקריים של "מעטפת" הוא התשומות הייחודיות וה"תפירה" היצירתית של מענים לנער ולנערה ולבני משפחה אחרים. בחינת התשומות שניתנו למשתתפי התכנית מאז 2001 ($n=22$), העלתה כי מדובר בחמישה סוגים עיקריים של תשומות: **ייעוץ ועזרה מקצועית**, למשל, חונך או שיחות אצל פסיכולוג. במשך תקופה מוגבלת הועסק בחיפה עובד סוציאלי מטעם "מעטפת". הוא נפגש עם חלק מהמשתתפים באופן פרטני והופעלה קבוצת תמיכה לאימהות בתכנית; **עזרה בלימודים**, למשל, השתתפות במרכז למידה; **חוגים או פעילויות**: חדר כושר או חוג טיפוס על קירות; **תשומות חומריות**: מתנת יום הולדת בסך 200 ש"ח, תווי קנייה לחג או מחשב כתגמול על הישגים בלימודים; **תשומות שעיקרן הוא תיווך**, למשל, תיווך בין המשפחה לחברת "עמידר" למציאת דירה גדולה יותר, או יצירת קשר עם עמותת "יחדיו" לתרומה של ריהוט. חלקן של התשומות ניתנו לכלל הצעירים או למרביתם, בהן מתנת יום הולדת וחדר כושר; ואילו אחרות ייחודיות וניתנו למשתתף אחד בלבד, כמו מחשב כתגמול על הישגים בלימודים או אחות לסיוע בהזרקת אינסולין.

ה. עבודת הצוות הרב מקצועי והמתאם

המבנה הייחודי של צל"מ שבו השתתפו נציגי שירותים שונים השפיע על דרכי העבודה של הצוות המקצועי ועל תהליך ההתערבות. האינטראקציה בין אנשי המקצוע מהשירותים השונים סייעה לתהליך ההתערבות: חברי הצוות פעלו יחד לטובת המשפחה, והמפגשים תוארו כמועילים מבחינת ההפריה ההדדית וחלוקת האחריות המקצועית והעול הרגשי. עם זאת, ריבוי נקודות המבט, שלדעת אנשי המקצוע היה בו כדי לתרום להבנת הנער או הנערה והמשפחה, פגע לעתים במהלכה התקין של ההתערבות, בשל חילוקי דעות והעדר כיוון ברור. לצורך בניית שותפות אמתית בצוות צל"מ, התקיימו כל המפגשים בנוכחות הנער או הנערה ומשפחתם. עם זאת, על פי הערכתם של אנשי המקצוע, העדר מפגשים בין אנשי המקצוע מחוץ למפגשי צל"מ והעדר מפגשים פרטניים בין אנשי המקצוע לבני הנוער הפחיתו מיעילותו של תהליך ההתערבות.

אחד הקשיים העיקריים של המודל הרב מקצועי היה העדר ראש צוות מוביל ומכוון. נראה כי ההגדרה הרשמית של המתאם כמוביל של צל"מ לא הייתה מספיקה; שכן לרוב הועסקו בתפקיד זה עובדים צעירים סמך-מקצועיים, ואילו בפועל יש צורך באיש מקצוע בעל ניסיון ומיומנות כדי שיוביל את המפגשים ויכוון את העבודה הטיפולית במפגשים עצמם ובעבודה עם הרשויות. זאת ועוד, העסקת מתאמים בעלי מקצוע ותיקים עשויה למנוע את החילופים התכופים של המתאמות אשר פגעו במחויבותם של בני הנוער ומשפחותיהם ובתהליכי העבודה של הצוות.

ו. מסגרת הפעילות של "מעטפת"

בני הנוער פגשו את אנשי המקצוע בעיקר במפגשי צל"מ, ומרביתם לא קיימו קשר שוטף עם הצוות המקצועי בין המפגשים, ומן הראיונות עולה כי זה פגע בעבודה. בחיפה עסק בכך במידה מסוימת עובד סוציאלי שהועסק במסגרת "מעטפת" לליווי בני הנוער והמשפחות המשתתפות בתכנית. יתרה מכך, שיתוף הפעולה בחיפה בין אנשי המקצוע והשירותים היה טוב ועקבי והוביל ליצירתיות רבה ב"תפירת" המענים הייחודיים לכל משפחה. בבאר שבע, לעומת זאת, התמקדה ההתערבות במפגשי צל"מ, ונעשו פחות שותפויות לחיפוש מענים נוספים בקהילה בנוסף למפגשים.

ז. הקשר עם בית הספר

על פי רוב, הגדירו משתתפי "מעטפת" את התחום הלימודי כאחת הדאגות העיקריות, ולכן הקשר עם בית הספר ועם הסגל החינוכי בו היה חיוני בהתערבות. עם זאת, אף שמודל "מעטפת" כולל במפורש את השתתפותו של גורם מבית הספר במפגשי צל"מ כשעולה הצורך בכך, הקשר עם בית הספר היה אחד הרכיבים הבעייתיים בהתערבות של כל המשפחות: למרות ניסיונות ההתקשרות של אנשי הצוות עם בית הספר, בכל חקרי המקרה גורם מבית הספר לא השתתף באופן משמעותי במפגשים. המורים הסבירו כי הם אינם יכולים להשתתף בפגישות צל"מ כיוון שהן נערכות מחוץ לשעות הלימודים.

ח. נקודת מבט מערכתית

מנקודת המבט המערכתית היו שני קשיים עיקריים בהפעלת הפיילוט: הקושי הראשון היה העדר מנגנון מרכזי להכוונת התכנית ולפיתוחה. בהיעדר מנגנון זה, היה קושי לגבש דרכי עבודה בתוך צוות צל"מ ועם השירותים המקצועיים בקהילה. נוהלי העבודה לא היו ברורים, תכניות הטיפול לא היו מוגדרות ולא היה תיעוד עקבי של התכניות, של ההתערבות ושל ההתקדמות. אף שהמתאמות קיבלו

מפגשי הדרכה מאנשי מקצוע באגף הרווחה, חסרה הדרכה מעמיקה יותר וממוקדת של המתאמת ושל הצוותים המקצועיים לצורך עבודת הצוות השוטפת, לצורך עבודת הצוות עם השירותים המקצועיים שבקהילה ובעיקר חסרה הדרכה של עיצוב תפקיד המתאם כמנחה וכמוביל הצוות בעבודתו הטיפולית ועם הקהילה.

הקושי השני היה שיתוף פעולה מצומצם בין מחלקות הרווחה והחינוך ביישוב בנוגע ליישום התכנית. שיתוף הפעולה הזה חשוב משום שבית הספר הוא גורם משמעותי מאוד בחייהם של בני הנוער, שכן בעיותיהם אינן נותרות בגבולות הבית אלא משליכות גם על התחום הלימודי ועל המסגרת החינוכית. שיתוף הפעולה המצומצם בין שתי המחלקות משפיע לרעה על שיתוף הפעולה בין הצוות המקצועי לסגל בית הספר.

3.2 סיכום ארבעת חקרי המקרה²

א. סיכום ארבעת חקרי המקרה

להלן פירוט הממצאים מארבעת חקרי המקרה.

המקרה של דני: המשפחה הופנתה ל"מעטפת" על ידי עו"ס בני נוער בשל קשיים שהיו לדני, בן 14, בתחום הרגשי-התנהגותי, בתחום הלימודי, בתחום היחסים במשפחה ובתחום הפלילי. צוות הליווי המשפחתי (צל"מ) כלל, בנוסף לדני, להוריו ולמתאמת, קצין מבחן ועובדת סוציאלית. במסגרת התכנית דני השתתף בקבוצת כדורגל, קיבל חונך, שולב בחוג תיאטרון וקיבל עזרה בלימודים מסטודנטית. לאחר כשנה במסגרת "מעטפת" ניכר שיפור בתקשורת הבין-אישית של דני ופחתה התנהגותו האלימה; חל שיפור בתפקודו בבית הספר והתנהגותו העבריינית פחתה משמעותית. לקראת תום השנה הראשונה בתכנית הורגשה אצל דני נסיגה מסוימת שבאה לידי ביטוי בעלייה בהפרות המשמעת בבית הספר, בירידה בקבלת הסמכות ההורית ובירידה בשיתוף הפעולה במפגשי צל"מ. עם זאת, תפקודו בתחומים אלה היה עדיין טוב יותר מאשר בתקופה שלפני ההפניה לתכנית, ובהמשך דני שב והשתפר בכל אחד תחומי הדאגה שסומנו לו בתחילת ההתערבות.

המקרה של רונית ורויטל: המשפחה של רונית ורויטל, בנות 15 ו-13 בעת ההפניה לתכנית (ובנות 17.5 ו-15.5 בעת עריכת הראיונות), הופנתה על ידי עו"ס נערות וקב"סית, בשל קשייהן של הנערות בתחום הלימודי ובתחום הרגשי-התנהגותי ובשל תחום היחסים במשפחה. צוות הליווי המשפחתי (צל"מ) כלל, בנוסף לרונית, לרויטל ולמתאמת, את אמן, את אחיהן הבכור, קב"סית ועובדת סוציאלית. במסגרת התכנית גויסה מתנדבת לתמיכה בבנות ובמשפחה; מתנדבת עזרה לאח הבכור ולאב במציאת עבודה; הוצעו לאם קורסים תעסוקתיים ואפיקי התנדבות (אך היא סירבה לכולם); חברת "עמידר" העמידה לרשות המשפחה דירה גדולה יותר, שרוהטה בסיוע עמותות; והמשפחה קיבלה תלושי קנייה לחגים. לאחר כשנתיים וחצי במסגרת "מעטפת" הנערות חדלו לשוטט ולישון מחוץ לבית, והחלו מקבלות את סמכות ההורים; הביקורים בבית הספר הפכו סדירים יותר; בעקבות המעבר לדירה הגדולה ניתנה פרטיות לבני המשפחה ולנערות; האם למדה להציג עמדה סמכותית יותר, וחל שיפור ביכולת המשפחה לקבל את האב, שחזר למשפחה לאחר מאסר ושהייה בבית אבות. לאחר כשנתיים מתחילת ההתערבות

² שמות בני הנוער והמשפחות שונו לצורך שמירה על פרטיות

הבת הבכורה נכנסה להיריון וילדה בת. אף על פי שהדבר נתפס על ידי אנשי המקצוע שהשתתפו בצל"מ ככשל של ההתערבות, הם דיווחו שהיא מטפלת היטב בתינוקת. בתקופה האחרונה חלה גרסיה במצב האב ועלה חשש לשימוש חוזר בסמים.

המקרה של יונתן: המשפחה הופנתה ל"מעטפת" על ידי מרכז ילדים הורים, מאחר שלא הושג שיפור במצבו של יונתן, בן 13, בתחום הרגשי-התנהגותי (כולל הפרעת אכילה), בתחום היחסים במשפחה ובתחום הלימודי (נשירה מבית הספר). צוות הליווי המשפחתי (צל"מ) כלל, בנוסף ליונתן ולמתאמת, את אמו, את סבתו ובמשך תקופות שונות גם קב"סית ועובד סוציאלי מטעם "מעטפת". במסגרת התכנית הופנה יונתן לטיפול פסיכולוגי, אמו השתתפה בקבוצת תמיכה של אימהות "מעטפת", ויונתן קיבל ארבע שעות שבועיות במרכז למידה וחונך. כמו כן, יונתן הופנה לפעילות ספורטיבית – הוא קיבל מנוי לחדר כושר, חוג טיפוס על קירות, חוג כדורעף (במימון האם), כרטיס חופשי-חודשי וכרטיסייה לברכה. ליונתן הובטח מחשב בעלות של 3,500 ש"ח אם יסיים את שנת הלימודים ללא ציונים שליליים. לאחר כשנה וחצי במסגרת "מעטפת" יונתן נשמע יותר לדברי אמו והיא עצמה הציבה לו גבולות; פחתה הפרעת האכילה ויונתן הרחיב את מעגל חבריו. בתחום הלימודי יונתן חזר לבקר בבית הספר, סיים כיתה ח' ללא ציונים שליליים, ואף ייצג את בית הספר באולימפיאדת מתמטיקה. כמו כן, יונתן משחק כדורעף בנבחרת בית הספר. עם זאת, יונתן הפגין חוסר עניין בתהליך במפגשי צל"מ, וטען שעשה את המאמצים לשיפור התנהגותו לשם קבלת תגמולים חומריים בלבד.

המקרה של רוני: רוני, בן 17, הופנה ל"מעטפת" בעקבות בקשת האם ובהמלצת העובדת הסוציאלית לאחר שעזב מיוזמתו את הפנימייה שבה שהה במשך שמונה שנים. לרוני היו קשיים בתחום הרגשי-התנהגותי, בתחום הלימודי, ביחסים במשפחה ובתחום הפלילי. צוות הליווי המשפחתי (צל"מ) כלל, בנוסף לרוני, למתאמת ולאמו, קצינת מבחן ועובדת סוציאלית. במסגרת התכנית התקיימו גם פגישות אישיות בין רוני והאם לבין העובד הסוציאלי מטעם "מעטפת". רוני שולב במית"ר – מסגרת לבני נוער שאינם לומדים בבית הספר, ובמסגרת פרויקט "סיכויים" שולב בחוג לתיאטרון וקיבל חונך. כמו כן קיבל מנוי לחדר כושר והמשפחה קיבלה ארונות ומיטות דרך עמותה. האם הופנתה לקבוצת תמיכה לאימהות ב"מעטפת". לאחר כשנה במסגרת "מעטפת" חל שיפור ניכר בביטחונו העצמי של רוני וביכולתו להיפתח, הוא למד לשלוט בכעס והחליט לא לדחות את גיוסו לצה"ל; הוא השתלב במית"ר מבחינה לימודית, תעסוקתית וחברתית; פחתו בעיות התקשורת בין רוני לבין אמו, והוא מכבד יותר את סמכותה; רוני לא היה מעורב בארועי אלימות ועבריינות.

3.3 בחינת השפעת התכנית

כאמור, בקרב כל הצעירים שתוארו לעיל חל שיפור כלשהו בתחומים שלגביהם סומנו דאגות: במצב הלימודי, ביחסים במשפחה ובקבלת הסמכות ההורית וכן במצב הרגשי וההתנהגותי. במסגרת המחקר תועדו גם תהליכי ההתערבות של בני הנוער ומשפחותיהם שהשתתפו בתכנית מאז 2001 ($n=22$), וגם ממקור זה מצטיירת תמונה דומה. אצל מרבית בני הנוער חל שיפור בתחומי הדאגות שסומנו בתחילת ההתערבות. בקרב מרביתם חל שיפור בתחום ההתנהגותי, במצב החברתי, ביחסים בתוך המשפחה וביכולת ההורים להפגין סמכות ולהתמודד עם בעיות בני הנוער. למעט נער אחד מבין ה-22 שתועדו, אצל כולם חל שיפור מסוים בלימודים, הם החלו להגיע לבית הספר באופן סדיר יותר וחלקם אף

שיפרו את ציוניהם. לגבי שלושה מתוך כלל בני הנוער בתכנית זוהו דאגות אף בתחום הפלילי. בקרב שניים מהם הייתה הפחתה משמעותית של ההתנהגות העבריינית. לחלק מהמשפחות עזרה התכנית בשיפור תנאי הדיור והתנאים הכלכליים. מחקרי המקרה עלה כי עזרה חומרית הובילה בחלק מהמקרים לשינויים חיוביים בתחומים אחרים, למשל, במקרה של יונתן הבטחת מחשב תרמה לשיפור בלימודים ובמקרה של רונית ורויטל המעבר לדירה גדולה יותר תרם להפסקת השוטטות.

חשוב לציין כי למרות השינויים החיוביים שהתרחשו בקרב בני הנוער, בקרב חלק מהצעירים שתועדו בארבעת המקרים הורגשה נסיגה בנושאים מסוימים בנקודות זמן שונות. למשל, עלייה בהפרות המשמעת בבית הספר וירידה בקבלת סמכות הורית שנצפו אצל דני שהתרחשו במהלך התכנית. עם זאת, אנשי המקצוע שהשתתפו בצוותי הליווי המשפחתי הדגישו את התהליך הכולל ופחות מכך את התוצאות בנקודות זמן מסוימות. להבנתם, למרות הנסיגה יש לבחון את התרומה של "מעטפת" לבני הנוער ככזו שאיננה רק שיפור הנראה לעין, שכן נסיגה בנושאים שונים בנקודות זמן שונות בתהליך ההתערבות והטיפול היא טבעית.

נקודת מבטם של ההורים ושל בני הנוער

מרבית המרואיינים, הורים ובני נוער כאחד, הביעו שביעות רצון מן התכנית וציינו כי ההשתתפות בה תרמה להם בתחומים שבהם סומנו הדאגות בתחילה. נראה כי בני הנוער חשו רצויים ומקובלים מעצם השתתפותם במפגשי צל"מ. תחושה זו הוצגה כתורמת למידת מחויבותם של בני הנוער לשינוי. כמו כן, ההורים דיווחו כי "מעטפת" תרמה להם רבות, ליכולתם לחלוק את הדאגה לילדיהם עם הצוות ונתנה להם כלים ממשיים לחיזוק סמכותם ולהעצמתם כהורים וליצירת דפוסי תקשורת במשפחה.

תרומת "מעטפת" למיומנויות התקשורת וההתנהגות של בני הנוער

אחת מתרומותיה המשמעותיות ביותר של "מעטפת" לבני הנוער שהשתתפו בה היא המיומנות של תקשורת בין-אישית ושל שליטה בכעס שרכשו במהלכה. בני הנוער, ההורים ואנשי הצוות ציינו בעקביות שהשיפור בתחומים אלה השפיע לטובה על מערכת היחסים במשפחה, על התחום הלימודי ועל התחום החברתי. עוד הם ציינו שבמפגשי צל"מ תמיד יש הזדמנות לדיון בבעיות במשפחה עם אנשי המקצוע וכך גם אפשר לשמור על תקשורת חיובית בבית בין המפגשים.

תרומת "מעטפת" לכלל המשפחה

בני הנוער, ההורים ואנשי המקצוע רואים ביכולתה של "מעטפת" לתת מענים לצורכיה של המשפחה כולה את אחד מיתרונותיה העיקריים. כיוון שהמשפחה כולה מוצבת במוקד ההתערבות, הצוות הרב-מקצועי יכול לתת מענה לבעיותיהם של כלל בני המשפחה. לא זו בלבד שעזרה לבני המשפחה האחרים מקלה עליהם, אלא היא מאפשרת להם להפנות משאבים לנער או לנערה, שמלכתחילה היו במרכז ההתערבות. גמישותו של המודל, המאפשר מתן מענים לכלל בני המשפחה, גם עשויה לסייע לנער או לנערה בעקיפין, מתוך הקלה על ההורים.

4. דיון

נקודות חוזק

- ◆ "מעטפת" תרמה משמעותית לבני הנוער ולמשפחותיהם: במסגרת התכנית נרשמו שינויים חיוביים אצל כל בני הנוער במרבית תחומי הדאגות שסומנו.
- ◆ המשתתפים הביעו שביעות רצון גבוהה מן התכנית ובמיוחד מן הקשר האישי ומהזמינות של אנשי המקצוע.
- ◆ קיום מפגשי צל"מ בבית המשפחה יצר אינטימיות, פתיחות ואמון מצד המשפחה כלפי הצוות.
- ◆ שותפות בין אנשי מקצוע משירותים שונים אפשרה נקודות מבט שונות.
- ◆ התכנית השתמשה במגוון משאבים בקהילה לסיוע לבני נוער ולמשפחות. בדומה למשאבים הטיפוליים, השימוש במשאבים החומריים תרם לבני הנוער ולמשפחותיהם על ידי מתן מענה ישיר או עקיף לצרכיהם.
- ◆ "מעטפת" תרמה להורים – הקלה מעליהם את נטל דאגתם, העצימה אותם ונתנה בידיהם כלים להתמודדות עם מצבם ולחיזוק הסמכות ההורית.
- ◆ גמישות מודל ההתערבות אפשרה לתת מענים לכלל בני המשפחה, אשר תרמו בעקיפין גם לבני נוער.

אתגרים וסוגיות לדיון

- ◆ **מידת המוטיבציה של המשפחות.** אנשי המקצוע שהשתתפו בצוותי הליווי המשפחתיים בתכנית סבורים שיש להעדיף את קריטריון המוטיבציה על פני מיקום המשפחה על רצף הסיכון. לטענת אנשי הצוות, התכנית תועיל לבעלי מוטיבציה ונכונות לשינוי בלבד ואילו החלטה ללא מוטיבציה עלולה להתברר כבזבוז של משאבים. אנשי הצוות המקצועי מזהים גורם זה כהכרחי בהגדרת הקריטריונים לבחירת משפחה. על אחת כמה וכמה, שבהיעדר נכונות של הנער או הנערה יש צורך במשפחה בעלת רצון ומוטיבציה גבוהים להשתתף בתכנית.
- ◆ עם זאת, יש לציין שהתכנית מיועדת למשפחות של בני נוער במצבים קשים. על פי רוב, בני נוער אלה אינם בעלי מוטיבציה גבוהה לשיתוף פעולה עם השירותים המקצועיים. בהתאם לכך, יש לבחון את הכשרתם של אנשי המקצוע לעבודה עם בני נוער בעלי מוטיבציה נמוכה.
- ◆ **קביעת יעדים ומטרות.** על פי רוב, בתכנון ההתערבות עם הנער או הנערה ועם המשפחה, לא הייתה הגדרה אופרטיבית של מטרות ארוכות טווח ושל יעדי ביניים מדידים וישימים, זאת למרות עקרונות התכנית. היעדים נקבעו לרוב בתהליך גמיש במפגשים השוטפים. נראה כי יש צורך בהקפדה על קיום תהליך קביעת המטרות והיעדים, וכן על מעקב אחר ההתקדמות בהשגתם. כדי לשמור גם על עיקרון הגמישות של התכנית, יש להקנות את התהליך, כך שיכלול גם הערכה תקופתית של ההתקדמות לצורך עדכון התכנית בהתאם להתפתחויות.
- ◆ **תפקיד המתאם ועבודת צוות רב-מקצועי.** על פי רוב, מועסקים בתפקיד המתאם עובדים סמך מקצועיים צעירים. אנשי המקצוע קבלו על חסרונם של ראש צוות מקצועי ומנוסה שאמור להוביל ולכוון את עבודת הצוות וגם בעבודה מול הרשויות. רצוי לבחון את האפשרות להעסקתם של

עובדים סוציאליים בתפקיד המתאם ואת הדרכתו של המתאם כמוביל וכמנחה של צוות מסוג זה בעבודתו הטיפולית ועם השירותים המקצועיים שבקהילה. כן יש לבחון את הדרכתם של אנשי הצוות לעבודה בצוות רב מקצועי.

- ◆ **חסרונם של מפגשים מקצועיים בנפרד מהמשפחה ושל מפגשים פרטניים בין אנשי הצוות לבני הנוער.** כל המפגשים של אנשי המקצוע נעשים במפגשי צל"מ המשותפים עם בני המשפחה. שיתוף זה תורם רבות לשותפות עם המשפחה ולשקיפות התהליך, אך אינו מאפשר לאנשי המקצוע להתייעץ זה עם זה, לתאם את המשך העבודה ולתכנן אותה. כמו כן, מפגשי צל"מ במתכונתם הנוכחית אינם מאפשרים לבני משפחה להעלות נושאים רגישים שאינם מתאימים לדין בפורום רחב, או לאנשי הצוות להיפגש עם בני הנוער באופן פרטני. יש לבחון קיומם של מפגשים מקצועיים מחוץ למפגשי צל"מ ושל מפגשים פרטניים כאשר עולה הצורך בכך.
- ◆ **חיזוק מנגנון מרכזי להכוונת התכנית ולפיתוחה.** בהמשך פיתוח התכנית והפצתה, יש חשיבות למנגנון שיהיה אחראי לגיבוש דרכי העבודה בתוך הצוותים ועם השירותים בקהילה, ריכוז ההכשרה וההדרכה בתכנית.
- ◆ **חיזוק שיתוף פעולה בין מחלקות הרווחה והחינוך ביישובים.** נראה כי מעורבות משמעותית של מחלקות החינוך ביישובים, עשויה להשפיע לטובה על האפשרויות השונות להתערבות, ובמיוחד על מעורבותו של בית הספר בתהליך, החיונית לשיפור מצבם של בני הנוער.

כיוונים לעתיד

ממצאי המחקר הוצגו בפני יוזמי התכנית ומוביליה. בעת כתיבת הדוח ועם סיום ההפעלה הניסיונית של התכנית במימון עמותת "אשלים" ובשיתוף עיריות חיפה ובאר שבע, שוקל משרד הרווחה והשירותים החברתיים דרכים להמשך השימוש במודל זה כדי לענות על צורכיהם של בני נוער בסיכון גבוה. לפי המצב בעת כתיבת דוח זה נראה כי שירות המבחן לנוער יפעיל את התכנית בארבע ערים, בירושלים, בתל-אביב, בחיפה ובבאר שבע. בערים אלה ממתינים בני נוער רבים לסידור חוץ-ביתי. בשלב הראשון, בכל מחזור של התכנית יטופלו כעשרים בני נוער בו-זמנית, זאת בתנאי שהמשפחה של הנערים היא בעלת מוטיבציה לשתף פעולה ונכונות להשתתף בתכנית.

דברי תודה

חובה נעימה לנו להודות לכל אלה שתרמו לביצוע מחקר ההערכה :

לכל משתתפי התכנית – בני הנוער, הוריהם, בני המשפחה המורחבת, מתאמות "מעטפת" ואנשי הצוות המקצועי שליוו את המשפחות.

תודה מיוחדת לרחל שרביט, מנהלת אגף תקוון, משרד הרווחה; לעליה קדם, מנהלת העמותה המפעילה ויוזמת התכנית; לענת גולדשטיין, לשעבר מנהלת תכנית "מעטפת" מטעם עמותת "אשלים"; ולמיכל אטינגר, מנהלת תכנית "מעטפת" מטעם עמותת "אשלים", על הסיוע הרב בכל שלבי המחקר.

תודה לסמדר שמעיה-ידגר, על הרגישות והאמפתיות שהפגינה בעת עריכת הראיונות. תודה ליואה שורק, לקרן סגל, לשירה ריבנאי-בהירי, למרים כהן-נבות ולרויטל אביב-מתוק, עמיתותינו במכון ברוקדייל, שתרמו וסייעו בביצוע המחקר ובהכנת הדוח. כן ברצוננו להודות לעמיתותינו במחלקת העריכה, לענת ברבריאן על העריכה הלשונית של הדוח, לאוולין אייבל על תרגום התקציר לאנגלית וללסלי קליינמן על ההפקה.

תוכן עניינים

1	1. רקע
1	1.1 מבוא
4	1.2 תיאור תכנית "מעטפת"
6	2. מערך מחקר ההערכה
6	2.1 מטרות ההערכה
6	2.2 שיטה
7	3. ממצאי מחקר ההערכה
7	3.1 תיאור חקרי המקרה
7	המקרה של דני
12	המקרה של רונית ורויטל
16	המקרה של יונתן
20	המקרה של רוני
24	3.2 בחינת דרכי הפעולה של התכנית
38	3.3 בחינת השפעת התכנית
46	מקורות

1. רקע

1.1 מבוא

תכנית "מעטפת" היא תכנית התערבות טיפולית המיועדת לבני נוער בסיכון בעלי הפרעות התנהגותיות ורגשיות קשות, אשר לא נמצאה להם מסגרת מתאימה. התכנית מהווה חלופה להשמה חוץ-ביתית ומטרתה היא להשאיר את בני הנוער עם משפחתם בקהילה.

חשיבות של תכניות התערבות מבוססות-קהילה לנוער בסיכון

תכניות התערבות מבוססות-קהילה לנוער בסיכון גורסות שהמאמצים להפחתת אלימות או התנהגות פלילית באמצעות השמה חוץ-ביתית אמנם מרחיקים את בני הנוער מן הקהילה, אך אינם מטפלים בנושאים שהובילו לבעיות. שכן, לאחר תקופת השהייה במוסד חוזרים בני הנוער אל אותה סביבה או קהילה, אשר מלכתחילה יצרה את הבעיות או שתרמה להן (Carney and Buttell, 2003). לא זו בלבד שבהרחקת בני הנוער מן הקהילה אין כדי לטפל בגורמים בקהילה המחזקים את הבעיות, אלא שכך מרחיקים את הנער או את הנערה מן הגורמים החיוביים בקהילה שעשויים לתקן את ההתנהגות המסוכנת והמסכנת. על רקע זה צמחו תכניות מבוססות-קהילה לטיפול בנוער בסיכון והן רווחות במדינות העולם המערבי מסוף שנות ה-90. תכניות אלה גורסות שהתנהגות מסוכנת ומסכנת היא פועל יוצא של גורמים רבים ולכן הן פועלות בכיוונים שונים, כגון תפקוד המשפחה, יחסים עם חברים ובני קבוצת הגיל, נוכחות בבית הספר והישגים לימודיים. "מעטפת" היא תכנית התערבות לנוער בסיכון המבוססת על תפיסה זאת.

התפתחות התכנית

החל משנת 1960 פעלו במדינות שונות, בהן אוסטרליה, בריטניה וארצות הברית, גרסאות מוקדמות של "מעטפת" (למשל, UPLIFT, Kaleidoscope). פיתוח ראשוני של התפיסה של "מעטפת" היה בשנות ה-60 בקנדה במסגרת תכנית Brownsdale, והמשכו בשנת 1975 בשיקגו במסגרת התכנית Kaleidoscope (למשל אצל, Burnes, 1999; Wyles, 2007). עיקר הגישה הוא תהליך "תפירת" מענים ייחודיים למשפחה, המתבססים על מגוון השירותים שבקהילה. המונח "Wraparound", השם הגנרי לגישה ולתכניות המתבססות עליה, הוצע לראשונה בתחילת שנות ה-80 בארצות הברית על ידי לינור ביהר (Lenore Behar), כדי לתאר תהליך זה.

תכניות מסוגן של "מעטפת" צמחו כתגובה למציאות הטיפולית שרווחה בשנות ה-60 שבה בני נוער בסיכון קיבלו שירותים חלקיים, מכווני-משבר המתמקדים במציאת פתרון אחיד לבעיות מורכבות, בלי לערב את משפחת הנער או הנערה בהגדרת הקשיים ובמטרות ההתערבות (Malysiak, 1997). במחצית השנייה של שנות ה-80 החל יישום רחב היקף של התכנית בשירותי הרווחה של מדינות רבות בארצות הברית, אשר תרו אחר דרכים לספק שירותים שבסיסם בקהילה. בשנת 1985 אומצה התכנית על ידי מחלקות הרווחה, בריאות הנפש והחינוך של מדינת אלסקה, ובאמצעותה הצליחו להשיב את רוב בני הנוער באלסקה שהיו במוסדות - מהמוסד אל הקהילה. הניסיון של אלסקה יושם ביותר מ-30 מדינות בארה"ב, והן פיתחו תכניות דומות לבני נוער על פני כל רצף הסיכון ובתחומים שונים, בהם

בריאות הנפש, חינוך ורווחה (למשל אצל, קדם, 1999 ו-Burchard et al., 2002). לתכניות השונות מספר עקרונות משותפים (Malysiak, 1997; Dalder, 2006; Walker and Burns, 2006) והם מפורטים להלן:

- ◆ המשפחה של הנער או של הנערה היא במרכז ההתערבות
- ◆ ביסוס ההתערבות על הכוחות של הנער או הנערה ושל המשפחה
- ◆ מעורבות של בני המשפחה המורחבת ושל מעגל החברים הקרובים
- ◆ בנייה ושימור של חיים נורמטיביים, הן של הנער או של הנערה בסיכון והן של המשפחה
- ◆ התאמה אישית של שירותים מקצועיים לנער או לנערה ולמשפחה בקהילה
- ◆ התאמה של ההתערבות לתרבות המשפחה ולקהילתה
- ◆ שימוש במשאבים המצויים בקהילה ואיגום תקציבים של הגורמים המטפלים בנער או בנערה בקהילה

במקביל לצמיחתה ולהטמעתה של "מעטפת" בתחום נוער בסיכון, התפתחו תכניות דומות בתחומים אחרים. למשל, בתחום המוגבלויות התפתחו תכניות כדוגמת Personal ו- Person Centered Planning, שנעדו לענות על צורכיהם של בעלי קשיים התפתחותיים. כך גם בתחום הפשיעה, Futures Planning, שנעדו לשיקום נערים צעירים ולהשארם בקהילה (Van Den Berg, et al., 2003).

כך, עד לשלהי המאה ה-20 נעשה מעבר הדרגתי מהגישה הגורסת כי יש לתת שירותים בצורה אחידה, לגישה הגורסת כי יש לתת שירותים הנושאים אופי אינדיבידואלי, ומאבחון מקצועי פטרנליסטי מבוסס-קשיים, לתהליך אבחון מבוסס-כוחות בשיתוף המשפחה (Malysiak, 1997). בתחילת שנות ה-90 הפכה הגישה של Wraparound לחלופה הרווחת להשמתם של בני נוער בסיכון במוסדות חוץ. יתרונותיה של שיטה זו על פני השמה חוץ-ביתית הן היותה ידידותית יותר לבני הנוער ולמשפחותיהם, אפקטיבית יותר מהשמה חוץ-ביתית ואף זולה יותר; שכן הדוגלים בגישה טוענים כי דווקא באמצעות ההתערבות בקהילה ניתן להימנע מהשמה חוץ-ביתית יקרה (למשל, אצל, Burt, et al., 1998; Moon, et al., 1997).

התפתחות התכנית ויישומה

במהלך פיתוחה של Wraparound במדינות השונות, לא הייתה הגדרה ברורה ואחידה של תהליכי העבודה; עניין אשר הוביל לשונות רבה ביישומה. כך, למשל, בשלבים הראשונים של התהליך היו תכניות התערבות אשר כונו Wraparound אף שלא ענו על העקרונות הבסיסיים של הגישה, בהן תכניות אשר לא הותירו מקום להורים בתהליך קבלת החלטות, או תכניות שאמנם כללו איגום תקציבים, אך העניקו פתרונות אחידים לכל המשפחות. פער נפוץ נוסף בין עקרונות התכנית ליישומה היה הפעלה של Wraparound במוסדות חוץ-ביתיים; זאת על אף שאחת ממטרות הגישה היא ליצור חלופה לטיפול חוץ-ביתי (Burchard et al., 2002).

כתוצאה מהעדר הגדרות ברורות של מודל Wraparound ומן הפערים שנוצרו בין המודל לבין הפרקטיקה, בשנת 1998 נערך באוניברסיטת דיוק שבארה"ב כנס שמטרתו הגדרת הרכיבים העיקריים

של הגישה. בין משתתפי הכנס היו נציגי משפחות, מדריכים, מתאמים ואנשי מחקר (Van Den Berg et al., 2003). תוצאותיו של כנס זה הן הגדרה של עשרה רכיבים חיוניים המהווים את הבסיס הפילוסופי ואת התנאים המינימליים של Wraparound, כפי שניתן לראות אצל ואן דן ברג וגריליש (Van Den Berg and Grealish, 1996) ואצל גולדמן (Goldman, 1999):

- ◆ **בסיס השירותים המקצועיים הוא בקהילה** – התכנית מתבססת על שימוש בשירותים הפורמליים והבלתי פורמליים הקיימים בקהילה של בני הנוער ומשפחותיהם.
- ◆ **שיתוף פעולה בין השירותים המקצועיים בקהילה**
- ◆ **השירותים המקצועיים והתמיכה צריכים להיות מותאמים לצרכים של בני הנוער ושל משפחותיהם**, ולא להיבחר על פי סדרי העדיפות של מסגרות נותני השירותים.
- ◆ **על ההורים להיכלל בכל אחד משלבי ההתערבות** – עיקרון בסיסי של הגישה הוא העצמת ההורים והכללתם כחלק מצוות ההתערבות.
- ◆ **תהליך מבוסס-צוות** – על תהליך ההתערבות להתבסס על עבודת צוות הכולל את המשפחה, הנער או הנערה, תומכים טבעיים (בני משפחה מורחבת, חברי המשפחה) ואנשי מקצוע, העובדים יחד להגדיר, ליישם ולהעריך את תכנית ההתערבות הייחודית.
- ◆ **מתן דיפרנציאלי של שירותים** – אם צורכי בני הנוער והמשפחה משתנים, יש לשנות את השירותים שניתנים ולא להעביר את בני הנוער למסגרת אחרת.
- ◆ **על תוצאות ההתערבות להיות ברות מדידה**.
- ◆ **גמישות בהקצאת תקציבים** – שימוש גמיש במשאבים, טיפוליים וחומריים, בהתאם לצורכי המשפחה.
- ◆ **על ההתערבות להיות רגישה תרבותית** – יש לבנות ולתכנן את ההתערבות על בסיס הכוחות, הערכים והמרקם החברתי והתרבותי הייחודיים של בני הנוער והמשפחה.

אף על פי שעקרונות "מעטפת" נעשו מובנים ומובחנים יותר, הדוגלים בה טוענים כי היום עדיין יש צורך בהגדרה ברורה יותר של הסטנדרטים ושל הפרמטרים של הפרקטיקה החדשנית (Van Den Berg et al., 2003; Walker and Schutte, 2004).

השפעת התכנית

במהלך השנים שבהן Wraparound ותכניות דומות לה מיושמות בעולם, בחנו חוקרים רבים את תוצאותיה ואת מידת האפקטיביות שלה. בספרות המקצועית מוצגת "מעטפת" כבעלת יתרונות רבים לעומת תכניות התערבות אחרות בקהילה וכן לעומת השמה חוץ-ביתית (למשל, אצל, Burns et al., 1997; Moon, et al., 1998; Burt, et al., 2006; Pullmann et al., 2006). בין המחקרים היו שהשוו בין בני נוער שהשתתפו בתכנית לבין בני נוער שטופלו בשירותים אחרים, בפרקי זמן שבין שישה חודשים לבין שנתיים. מרבית המחקרים מצביעים על שיפור רב יותר בקרב משתתפי התכנית בהשוואה לבני הנוער האחרים, בתחומי ההתנהגות, הפשיעה והלימודים (למשל, אצל, Pullmann et al., 2006; Reay et al., 2000; Myaard et al., 2003; Clark et al., 1996). אצל משתתפי התכנית פחתה ההתנהגות העבריינית ושיעורי הפשיעה ירדו, הביקור בבית הספר הפך סדיר יותר, ממוצע הציונים עלה, ההתנהגות בבית

הספר הייתה טובה יותר והתפקוד הנורמטיבי בבית ובחברה השתפר (למשל, אצל Burns et al., 2006; Carney and Buttell, 2003; Hyde et al., 1996). כמו כן, כאשר הייתה נסיגה, היא התרחשה לאט יותר בקרב משתתפי התכנית מאשר בקרב בני הנוער שלא השתתפו בתכנית (למשל, אצל, Pullmann et al., 2006). במחקרים מעטים בלבד, בהם במחקר של אוואנס ואחרים (Evans, et al, 1998) ובמחקר של ביקמן ואחרים (Bickman et al., 2003) לא נמצאו הבדלים משמעותיים בתוצאות בקרב בני נוער בעלי הפרעות נפשיות שהשתתפו בתכנית Wraparound לבין בני נוער בעלי הפרעות דומות, שהושמו במשפחות אומנה או שקיבלו שירותים קונבנציונליים.

תכנית מעטפת בישראל

הקשר של תכנית Wraparound עם שירותי הרווחה בישראל החל בשלהי שנות ה-90, לאחר שבמשרד הרווחה עלה הצורך לפתח שירותים לבני נוער במצבים הקיצוניים והקשים ביותר, לגביהם מתן שירותים בצורה קונבנציונאלית לא צלח. בתגובה לכך וכדי למנוע את הוצאתם של בני נוער למסגרות חוץ-ביתיות, ייבאה עמותת "שביל הקהילה", בראשות עליה קדם, את התכנית לישראל. בהתאם לכך, בתחילת שנת 2000 הוחל ניסיון ראשוני ליישם את Wraparound בישראל, אשר נקראה בעברית "מעטפת", על פי הרכיבים הייחודיים לגישה. כיום, לאחר כ-8 שנים שבהן פועלת התכנית בישראל, היא זוכה להדים חיוביים ולתמיכה רבה בקרב אנשי מפתח בתחום הרווחה והחינוך, המצביעים על עקרונות התכנית כאפקטיביים וכמתאימים לטיפול בבני נוער בסיכון.

במקביל לכך, מבחינת המענים המוסדיים לבני נוער בסיכון עולה כי יש קושי מערכתי לאייש משרות במוסדות להשמה חוץ-ביתית; קושי המשפיע על התפוסה בפועל של המוסדות. לפי דוח מבקר המדינה 59 לשנת 2008 (מבקר המדינה, 2009), רשות חסות הנוער אחראית להפעלת 59 מעונות (החל במעונות נעולים וכלה במעונות פתוחים) בעלי פוטנציאל קליטה של 908 בני נוער. עם זאת, אין כיום במעונות הרשות מספיק תקנים להעסקת עובדים סוציאליים ומדריכי נוער. המחסור בכוח האדם המקצועי במעונות גרם לכך שבמרבית המעונות הממשלתיים התפוסה בפועל נמוכה בכשליש ממספר המקומות המוצע. כתוצאה מכך היום ממתניים להשמה במעונות כ-570 בני נוער בסיכון³, אשר אינם מקבלים מענה הולם. יש לזכור כי בני נוער אלה עונים על הקריטריונים של אוכלוסיית היעד של תכנית "מעטפת", ויש להניח שהתכנית יכולה להוות בעבור חלקם מענה מספק ואף עדיף על סידור מוסדי.

1.2 תיאור תכנית "מעטפת"

תכנית "מעטפת" (שבעבר נקראה "תכנית לפי מידה") מתבססת על תכנית Wraparound האמריקנית. היא מיועדת לבני נוער גילאי 13-18 בעלי הפרעות התנהגותיות ורגשיות קשות, מורכבות ורב ממדיות, המסכנים את עצמם או את סביבתם ואשר לא נמצאה להם מסגרת מתאימה. מטרת התכנית היא להחזיר לקהילה בני נוער שנמצאים במסגרות חוץ-ביתיות שאינן מתאימות להם, או לאפשר להם להישאר בביתם עם משפחתם, תוך הבטחת שלום ושלוש משפחתם. זאת, באמצעות "עטיפתם" בשירותים המותאמים להם בבית, בבית הספר ובקהילה. השותפים לתכנית ברמה הארצית הם האגף לשירותים קהילתיים ואישיים – שירות ילד ונוער ואגף נוער צעירים ושירותי התקון במשרד העבודה

³ על פי מבקר המדינה, באוגוסט 2008 המתינו כ-570 בני נוער בין 6 ל-8 חודשים להשמה במעונות הממשלתיים

והרווחה, עמותת "שביל הקהילה" ועמותת "אשלים". התכנית פועלת בשיתוף הרשויות המקומיות בבאר שבע מאז שנת 2001, ובחיפה מאז שנת 2006.

התכנית נשענת על שיתוף פעולה בין כל הגורמים המטפלים בנוער בסכנה ביישוב ועל איגום המשאבים הייעודיים לנוער זה. לשם גיבושו של שיתוף פעולה זה, ממפה מתאמת טיפול ניטרלית מטעם התכנית את כל השירותים, את העמותות ואת הגורמים הציבוריים והפרטיים בעיר ופועלת לגיוסם. "מעטפת" מציבה את המשפחה במרכז, ועל כן המתאמת פועלת לגיוס רשת התמיכה המשפחתית ולהקמת צוות ליווי משפחתי – צל"מ. צוות הליווי המשפחתי כולל בני משפחה מהמשפחה הגרעינית והמורחבת, נציגים מהרשת החברתית של המשפחה, מתאמת ואנשי מקצוע, אשר מופקדים יחדיו על התכנית המתאימה למשפחה ועל מימושה. צוות הליווי המשפחתי נפגש בבית המשפחה אחת לשבוע, לדיון, לתכנון, לתיאום ההתערבות ולמעקב. הסכמת המשפחות להשתתפות בצל"מ היא תנאי הכרחי להשתתפות בתכנית.

"מעטפת" כוללת תכנון מדוקדק של מהלך ההתערבות. מדובר בזיהוי הכוחות של הנער או הנערה והמשפחה ובאבחון הצרכים והדאגות המובעות על ידי כל הגורמים, בזיהוי התוצאות הרצויות למשפחה ובבחירת הדרכים המתאימות להשגתן, תוך תכנון תגובות למשברים ומניעתם. לכל משפחה מוקצב תקציב ייחודי בהתאם לצורכיה. התקציב עומד לרשות המשפחה למשך השתתפות בתכנית. השימוש בו גמיש ומידי. צוות הליווי המשפחתי (צל"מ) "תופר" תכנית ייחודית למשפחה, הכוללת שימוש במגוון משאבים.

על פי הגישה של "מעטפת" ניתן לטפל בקהילה גם בבני נוער במצבים הקשים ביותר באמצעות פתרונות לא ממוסדים ולא יקרים לתקופה מצומצמת, תוך תמיכה ארוכת טווח במשפחה. התכנית ייחודית לכל משפחה, אינה מובנית ואינה ניתנת להעתקה. בהתאם לכך, סומנו התוצאות הרצויות הבאות להשתתפות בתכנית:

- ◆ מתן מענה חלופי להוצאה מהבית למסגרת (כפנימייה טיפולית, מעון נעול או פתוח או מסגרת פסיכיאטרית ארוכת טווח) בעבור נער או נערה בסיכון גבוה לעצמו ו/או לסביבה.
- ◆ השתלבות הנער או הנערה במסגרת לימודים, עבודה, או הכשרה מקצועית המתבטאת בביקור סדיר, בתפקוד סביר במסגרת שנבחרה ובעלייה בהישגים בהתאם ליכולות לאורך מחצית השנה האחרונה לטיפול לפחות.
- ◆ דיווח מהמשפחה ומהמסגרת של הנער או של הנערה על ירידה ברמת הסיכון לעצמו ו/או לסביבה (בגילויי תוקפנות, עבריינות, סמים וכו').
- ◆ גילוי סממני התעצמות של בני המשפחה ושל הנער או הנערה: קבלת אחריות גדולה יותר; עלייה ביכולת ההיעזרות ברשויות ובמוסדות הקהילה ושיתוף פעולה איתם; עלייה בלכידות המשפחתית; וכן שינוי חיובי בסממני ארגון החיים של הנער או של הנערה ושל המשפחה.

במקרים שבהם תכנית "מעטפת" נוסתה, נמצאה כלא מתאימה והוחלט על הוצאת הנער או הנערה מהבית - המשך הליווי והכנה טובה של הנער או הנערה והמשפחה לקראת ההוצאה מהבית ייחשבו כהצלחת "מעטפת".

היקף פעילות התכנית

לפי התכנון, התכנית הייתה אמורה להיות מוחלטת על ארבעה בני נוער בשנה בכל יישוב. מאז 2006 הוחלט להעלות את היקף הפעילות לשישה בני נוער בשנה בכל יישוב. מאז שנת 2001 השתתפו בתכנית בבאר שבע 8 משפחות בהן 13 בני נוער (בקרוב 3 מהמשפחות התכנית יושמה על יותר מנער אחד), מתוכן 4 משפחות בהן 5 בני נוער שנשרו מהתכנית; ומאז 2006 בחיפה השתתפו בתכנית 9 משפחות בהן 9 בני נוער. בסך הכול 17 משפחות, בהן 22 בני נוער (הספירה כוללת את המשפחות הנושרות).

2. מערך מחקר ההערכה

2.1 מטרת ההערכה

מטרת המחקר היא לסייע למשרד הרווחה והשירותים החברתיים ולעמותת "אשלים" בפיתוח רעיוני ויישומי של התכנית ובשיפור דרכי עבודתה, באמצעות:

- ◆ בחינת דרכי הפעלתה של התכנית, תוך איתור סוגיות הדורשות התייחסות
- ◆ בחינת משוב המשתתפים בתכנית ואנשי המקצוע המעורבים בה על השפעת התכנית ועל האופנים והתחומים בהם היא מועילה

2.2 שיטה

2.2.1 אוכלוסיית המחקר ושיטת איסוף המידע

ההערכה התבצעה בשני היישובים שבהם מופעלת התכנית, בבאר שבע ובחיפה, והיא כללה משפחות שטופלו בעבר, משפחות שעדיין מטופלות, את אנשי המקצוע שליוו אותן ואנשי מפתח העוסקים בפיתוח התכנית ברמה הארצית וביישומה. המחקר הנוכחי הוא מחקר איכותני ולכן המידע על התכנית נאסף באמצעות כלי מחקר איכותניים, לפי הפירוט הבא:

ראיונות עומק מובנים למחצה: נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם מתאמות "מעטפת" הנוכחיות והקודמות וכן עם אנשי המפתח ברמה הארצית, כדי ללמוד על רציונל התכנית ועל דרכי הפעלתה.

חקר המקרים: לשם הבנה מעמיקה יותר של תהליכי העבודה במסגרת תכנית "מעטפת" ושל התועלת שלה לבני הנוער, נערך חקר מקרה לגבי ארבע משפחות שטופלו במסגרת "מעטפת", שתי משפחות מבאר שבע ושתי משפחות מחיפה. במהלך החודשים יולי-ספטמבר 2008 נערכה תצפית במפגש צל"מ של נער אחד בחיפה ושל נער אחד בבאר שבע. כן נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם הנער או עם הנערה, עם ההורים שהשתתפו בצוות הליווי המשפחתי (צל"מ), עם נציגי השירותים שטיפלו בנער או בנערה במסגרת "מעטפת" או שהיו שותפים לצוות הליווי המשפחתי (בהם מתאמות, קציני מבחן ועובדות סוציאליות) ועם מתאמת "מעטפת". הראיונות התייחסו למצב הנער או הנערה לפני ההתערבות, לסיבה ולאופן ההפניה ל"מעטפת", לתהליך ההתערבות עצמו ולרכיבי השונים ולהשפעה של התכנית על הנער או הנערה והמשפחה. בעת עריכת הראיונות היו בני הנוער בני 13-18, ומשך השתתפותם בתכנית היה שנה לפחות. חשוב לציין ששניים מבני הנוער סירבו לשתף פעולה עם המראיינת. אף שהיא ניסתה לדובב את בני הנוער, הראיונות הניבו מידע מוגבל.

עיון בתייעוד התכנית: כדי לקבל תמונה מקיפה על התכנית ועל היקף פעילותה, נאסף מידע על כל בני הנוער שהשתתפו בתכנית "מעטפת" מאז תחילתה, כולל בני נוער שנשרו כעבור זמן קצר. התייעוד כלל מידע על מצבם של בני הנוער עם הצטרפותם לתכנית, מטרות ותחומי ההתערבות, דרכי ההתערבות ומצבם בסיום התכנית או בעת מילוי טופסי התייעוד. המידע נאסף באמצעות עיון בתייעוד שערכו מתאמות "מעטפת" על מהלך ההתערבות. מידע זה הוא חלקי בלבד, שכן התייעוד במסגרת התכנית היה חלקי ולא במתכונת אחידה, ואילו חלק מהמקרים תועדו על ידי מתאמות "מעטפת" הקודמות ולא ניתן היה להשלים את התייעוד שלהן.

2.2.2 שיטת ניתוח הנתונים

הנתונים נותחו באמצעות ניתוח תוכן של הטקסט. מטרת ניתוח התוכן היא מציאת נושאים חוזרים המשותפים לכלל הראיונות. הנושאים החוזרים עלו מן הטקסט באופן חופשי מבלי שהוחלו עליהם קטגוריות ניתוח שהוגדרו מראש.

3. ממצאי מחקר ההערכה

3.1 תיאור חקרי המקרה

כאמור, במהלך החודשים יולי-ספטמבר 2008, נערכו ראיונות עם בני נוער ועם הורים בארבע משפחות שנבחרו לשמש לחקרי המקרה במחקר זה. להלן מתוארים ארבעת חקרי המקרה, המפרטים את הרקע של הנערים והנערות ושל משפחותיהם, את מפגשי צוות ליווי המשפחה (צל"מ), את תהליך ההפניה לתכנית, את פירוט הדאגות העיקריות ואת הדרכים להתמודדות אִתן וכן את המצב של בני הנוער ושל המשפחות בתום התכנית או לקראת סיומה.

המקרה של דני

פרטי רקע

במרכז ההתערבות נמצא דני. הוא הצטרף לתכנית בהיותו בן 14, בכיתה ח'. דני מתגורר עם אביו ועם אמו החורגת. לדני שני אחים חורגים מצד אשת אביו ושלושה אחים נוספים, ילדיה של אמו, המתגוררים אִתה. הקשר של דני עם אמו הביולוגית ועם אחד מאחיו הביולוגיים רופף ולא סדיר. עם שני אחיו הנוספים דני אינו בקשר. בעת הריאיון המשפחה משתתפת בתכנית כשנה וממשיכה בתהליך.

תהליך ההפניה ל"מעטפת" ותיאור הדאגות

דני ומשפחתו היו מוֹפְרִים לשירותי הרווחה ולשירות המבחן כשנה וחצי לפני שהצטרפו לתכנית. באוקטובר 2007 הופנתה המשפחה ל"מעטפת" על ידי עו"ס בני נוער, בשל בעיות וקשיים שהיו לדני במספר תחומים. תגובת המשפחה והנער להפניה הייתה מורכבת. בשל חוסר האונים שחשו ההורים הם קיבלו את ההצעה, אף שלדבריהם, הם לא ידעו במה מדובר. דני עצמו סיפר שהסכים רק מתוך האיום שיוצא מן הבית. להלן מפורטים התחומים שבהם זוהו הדאגות:

בתחום הרגשי-התנהגותי. התנהגותו של שדני הייתה אלימה והוא התקשה לשלוט בכעס שלו. כך, למשל, תיארה האם החורגת את המצב ששרר בבית לפני "מעטפת": "אי אפשר היה לדבר אֶתוּ. 24 שעות רק קללות וצעקות וכל הזמן תיק במשטרה".

המתאמת תיארה את התנהגותו של דני גם מחוץ לביתו: "היו דיווחים מבית ספר קודם. לא תפקד, מגיע באיחור, משוטט, לא קיבל סמכות של הורים ומורים. הוא הופנה עקב בעיות חריפות, בעיות משמעת ובעיות התנהגות".

בתחום הלימודי, דני לא תפקד כתלמיד ולא קיבל את סמכות המורים. בעקבות זאת עבר לבית ספר חדש זמן קצר לפני הצטרפותו לתכנית. בבית הספר החדש דווח על פער של ארבע שנים בלימודים. כך, למשל, מתארים ההורים של דני את בעיותיו בבית הספר:

"בבית הספר הקודם – היה יום בבית ספר ואז מקבל טלפון שהוא מושעה לשלושה ימים, וככה כל השנה. בית הספר לא עזר בכלל. יש ילד בעייתי, בואו תמצאו פתרון. ההורים שתומים. תזרקו את הילד. לדרך עליו? תעזרו לו. כשהוא מושעה מה קורה? אז הוא ברחוב. היו לו עוד חברים מושעים. משוטט עם חברים. אנחנו בעבודה. אם דני טרק את הדלת בבית הספר, המורה מקצינה, מתקשרת למשטרה. שמחנו שעזב. פחדתי שיהיה עבריין בגלל בית הספר".

במשפחה, דני לא קיבל את סמכות הוריו ובמיוחד לא את סמכות אמו החורגת, שרצתה להציב לו גבולות, אך חששה מתגובתו ואף נתקלה בהתנגדות האב לכך. היא מספרת:

"היו קללות בבית. מי שואל אותך? את לא קיימת. לא קיבל שום סמכות. אבא אומר לו 'אתה לא יוצא' והוא יצא. לא סופר אותי או את אבא שלי".

בנוסף לכך, הרגיש דני דחוי על ידי אמו הביולוגית. אביו מתאר את האכזבה שדני חש מהיחסים עם אמו:

"הוא מרגיש דחוי על ידה. היא קובעת אֶתוּ ולא מגיעה. היה לדני בר מצווה והאימא לא קנתה לו מתנה. אפילו לא משהו סמלי. קובעת אֶתוּ והוא מחכה לה בחוץ, והיא לא מגיעה. משם הכעס הגדול. הכי חשוב לילד זה להרגיש שאימא רוצה אותך".

בתחום הפלילי הופנה דני לשירות המבחן עקב עברות רכוש רבות ועברות אלימות בבית הספר שאותן ביצע, לדברי קצין המבחן, מגיל צעיר ולאורך זמן. קצין המבחן:

"הוא נחשב לנער שמעורב בהרבה אלימות בבית ספר. בחלקן קשות, גם שוד וגם תקיפה בנסיבות מחמירות. נחשב לנער בסיכון גבוה להמשך עברות. נמצא כיום בתהליך משפטי. זה עוד לא הסתיים. – לראות איך מגיב לתכנית. ביצע הרבה עברות מגיל צעיר לאורך זמן. חלקן בקבוצה. הסתובב עם בני נוער עוברי חוק שביצעו עברות, בסיכון ממשי".

באוגוסט 2008, הנער היה עדיין בהליך משפטי.

מפגשי צל"מ

במפגשי צל"מ שנערכו בבית המשפחה אחת לשבוע השתתפו דני, אביו, אמו החורגת, קצין מבחן, עו"ס בני נוער ומתאמת "מעטפת". אחד מאחיו החורגים של הנער, שבאותה עת למד בכיתה א', השתתף במספר מפגשים. בתחילה נכח דני במפגשים בצורה פסיבית בלבד. כדי להגביר את מחויבותו למפגשים ואת מידת השתתפותו, התקיימו שיחות גם בין העובדת הסוציאלית לבין דני ובין המתאמת לבין דני. גם מדברי האב עולה כי דני נזקק לזמן כדי להיפתח במפגשים: "מהיום הראשון לא דיבר. עם הזמן נפתח".

התנגדותו של דני בתחילת המפגשים הופנתה גם כלפי ההבניה של תהליך קביעת היעדים וגם לפעולה הנגזרת מהם, ולכן היא פגעה בגיבושה של תכנית סדורה. מספרת המתאמת:

"מנסים לעבוד על החוקים. קל לכתוב חוקים וקשה לממש. בהתחלה דני לא היה מוכן שנקבע חוקים שמחייבים אותו, אבל הוא הבין שצריך להתגמש; אבל בנינו את זה בשיתוף של דני ועם ההורים ולא כמשהו מוכתב מלמעלה. יש תחושה שמשהו נבנה אתם בהסכמתם וזה נתן אופטימיות".

כן עולה מדברי המרואיינים כי היעדים לתכנית נקבעו לטווח הקרוב בלבד וללא התייחסות למטרות-על. כך, למשל, המתאמת מתארת הצבת יעדים לטווח הקרוב, בהתאם לנושאים העולים במהלך המפגשים: "ואז התחלנו לדבר על מה עשינו עד עכשיו ולהציג יעדים לתקופה הקרובה. לתחום לו יעד. לקבוע יעד ולתחום אותו בזמן כדי שיהיה קל יותר להגיע אליו". תיאור זה של קביעת יעדים לטווח הקרוב עומד בניגוד למתחייב מהגדרת התכנית לתכנון מוקדם ומובנה של מטרות ויעדים מדידים ובני השגה.

הדיונים במפגשי צל"מ נערכו בנושאים שונים, למשל, בנושא העברות בבית הספר, בעיסוק הנער בכדורגל וביחסים בבית. בשל הבעיות של הנער בבית הספר, הוחלט לצרף גורם מבית הספר למפגשים. המחנכת לא יכלה להשתתף במפגשים, ולכן צורפה אליהם יועצת בית הספר. עם זאת, נוכחותה נתפסה כמעכבת את ההתערבות – הנער והוריו חשו כי היועצת אינה פועלת לטובתו, וטענו כי היא מעדיפה שלא ילמד בבית הספר. גם העובדת הסוציאלית תיארה את נוכחותה של היועצת במפגשים כמעכבת, ואף דיווחה כי היא לא הגיעה באופן קבוע ומחויבותה לא הייתה מלאה, כך היועצת:

"ביקשתי לשנות את זה. המחנכת שמקבלת דיווחים וגם מכירה אותו היא זו שצריכה להיות בצל"מ. חשוב שהמחנכת ולא היועצת ישתתפו בצל"מ. היועצת אמורה להיות הדמות החיובית המחבקת. אם היא מציגה דברים שליליים בצל"מ, אז פספסנו אותה בבית ספר. הוא לא יפנה אליה, כי היא תסתור אותו בפגישה ותציג את הצד השלילי של בית ספר. זה דבר שלילי".

צעדי ההתערבות

כחלק מפרויקט "סיכויים" לבלימת עבריינות נוער (ביוזמת המשרד לקליטת העלייה, ארגון "ידידים" ושירות המבחן), קיבל דני חונך, שיחק בקבוצת כדורגל ושולב בחוג תאטרון. בקבוצת התאטרון ביים סרט ושיחק בו. ביוזמת המתאמת ובמימון עמותת "יחדיו", קיבל דני סטודנטית שתסייע לו

בלימודים. עם זאת, הוא ויתר על תכנית D.J. (שעוסקת בתרבות המועדונים ובמניעת היגררות לשימוש בסמים ובאלכוהול) ועל רכיבה על סוסים לטובת השקעה בקבוצת הכדורגל. בתחום המשפחתי, לפני תחילת התכנית וכן בעת המפגשים, ההורים היו בטיפול זוגי.

לאחר תקופה במסגרת "מעטפת"

לאחר כשנה של השתתפות בתכנית דיווחו אנשי המקצוע וההורים כי, לדעתם, "מעטפת" הובילה לשינוי חיובי בהתנהגותו של דני, בתחומים שבהם סומנו הדאגות:

1. בתחום ההתנהגותי והיחסים במשפחה – במהלך תקופת ההשתתפות ב"מעטפת" ניכר שיפור בהתנהגותו. השיפור העיקרי היה בתחום התקשורת הבין אישית, שמשמעותו הייתה הפחתת התנהגותו האלימה של הנער. כל הסובבים את דני, הורים, ואנשי מקצוע, דיווחו על שיפור בתקשורת של הנער עם הוריו, עם אנשי מקצוע ועם הסביבה. הדבר התבטא בטון דיבור נעים יותר, בשליטה רבה יותר בכעס, פחות קללות, בקבלה טובה יותר של סמכות ובניסיון להידברות. כך מתאר דני: "לא רב עם ההורים, אין ויכוחים עם ההורים. למדנו לא להגיע לוויכוחים, פחות להגיע לוויכוחים". גם קצין המבחן רואה שיפור בתקשורת וביחסים:

"יש דברים שאתה יכול לראות שיפור. בתקופה שהיה בנסיגה דני אפילו החסיר מפגש. היה כעס במפגש. סגור. בשבועות האחרונים – הפנים שלו קורנים. רואה כמה המשפחה חשובה לו. ההורים אומרים: איזה יופי. משהו יותר זורם וחס בני לבין ההורים".

עניין בולט נוסף בהתנהגותו של הנער הוא התמסרותו למשחקי כדורגל. התמסרות שמאפשרת לו להיפגש עם בני נוער שאינם קשורים לחברה העבריינית. כמו כן, הכדורגל מילא את זמנו הפנוי. בעקבות זאת חדל לשוטט ופחתה התנהגותו העבריינית. כך, למשל, מנקודת מבטו של האב:

"הנער מתאמן המון. זה מחזיק אותו. הוא מוותר על הכול בשביל כדורגל. להיות במקום שטוב לו, אז יש תוצאה חיובית. לעשות משהו שהוא אוהב, זה מעסיק אותו, והוא מבסוט ואז לא עושה שטויות".

עם זאת, השעות הרבות שהקדיש לכדורגל מנעו ממנו השתלבות בפעילויות תומכות נוספות, בהן מפגשים סדירים עם החונך (במסגרת פרויקט "סיכויים").

2. בתחום הלימודי – לאחר פגישה שנערכה בין הצוות של "מעטפת" וצוות מורים מבית הספר בהשתתפות דני, ושבה הודגשו נושאים חיוביים, חל שיפור בתפקוד של דני בבית הספר וביחס של הסגל אליו. המתאמת מתארת את השינוי:

"המתאמת הקודמת יזמה פגישה בבית הספר עם צוות בית הספר ודני. זה התקיים בדצמבר 2007. אחרי הפגישה הזו חל שינוי בתפקוד של דני ושל צוות בית ספרי ביחס לדני. המורה בכיתה סיפרה על קשר. דני שמע שאוהבים ומעריכים אותו ודני קיבל הזדמנות נוספת. הרגיש שנותנים בו אמון והזדמנות. מפגישה זו יש שינוי משמעותי בתפקוד של דני. ההורים ודני מדווחים על שביעות רצון מבית הספר, מתפקוד דני בבית הספר ומציוניו, וכן מיחס המורים לדני".

בפגישה נוספת שנערכה בינואר 2008 בין צוות "מעטפת" לצוות בית הספר, דיווח על שיפור משמעותי בתפקוד של דני בבית הספר, כולל הבאת ציוד בית ספרי והפחתה בהפרעות בשיעורים. עם זאת, בעיות האיחורים ופערי הלימוד נותרו בעינם.

3. בתחום הפילי – הנער נחשב לנער בסיכון גבוה להמשך עברות ובסוף שנת 2008 התנהל נגדו הליך משפטי שטרם הסתיים. בעבר נהג להתרועע עם בני נוער עבריינים, אך בעקבות השתתפותו בתכנית, פחתה התנהגות זו באופן משמעותי. נראה כי מעורבותו של דני בתכנית גרמה לשירות המבחן לראות אותו באור אחר, והגם שבבית הספר היו אירועי אלימות חריגים (בהם אלימות כלפי נער שנוזקק לאשפוז), לא הוגשו נגדו תלונות. קצין המבחן מתאר את השינוי מנקודת מבטו:

"בעבר הסתובב עם בני נוער עוברי חוק שביצעו עברות בסיכון ממש. היום רואים אותו בצורה אחרת. בעניין הזה היה שיפור. מאז התכנית יש שיפור בנושא זה. יש שיפור משמעותי. אמנם היו אירועים חריגים, אבל לא הוגשה תלונה נגדו".

עם זאת, אף שצוות התכנית דיווח על ירידה משמעותית בשיעור ההתנהגויות העברייניות והאלימות של הנער, הציפייה היא להפסקה מוחלטת של התנהגויות אלה שטרם התרחשה.

קשיים שעלו במהלך ההתערבות

כאמור, במהלך השנה הראשונה להתערבות השתפרה התנהגותו של דני, עם זאת, בתום השנה הראשונה דיווחו אנשי המקצוע על נסיגה מסוימת, בעיקר בלימודים ובהתנהגות. נסיגה זו התבטאה בעלייה בהפרות המשמעת בבית הספר, אשר הקשיחה את עמדת בית הספר המתנה את הישגותיו של הנער בשיפור התנהגותו. כך מתארת עו"ס בני נוער: *"בתקופה האחרונה של בית הספר יש לו התנהגויות קשות, התנהגויות עברייניות ולא הצלחנו לגרום לו להבין שהתנהגויות עברייניות אלו לא מקובלות עלינו".* בתוך כך היא מתארת את מקומו של דני בבית הספר בנקודת זמן זו של ההתערבות: *"נער בתהליכי פרישה מבית הספר, וזה המקום שבו דני נמצא, מרגיש לא שייך רואה את בית ספר כעוין. דני רואה את בית הספר כמסגרת מפריעה".*

בתחום ההתנהגותי התבטאה הנסיגה במראָה (למשל, ענידת עגילים כפי שמקובל בחברה העבריינית בסביבה) ובחזרה לדפוסית התקשורת הקודמים של דני עם הוריו – חוסר קבלת סמכות הורית. תופעות אלה יצרו בבית אווירה קשה וויכוחים רבים. אווירה זו חלחלה גם למפגשי צל"מ, שבהם דני שיתף פעולה פחות ופחות. לתחושתה של העובדת הסוציאלית, שיתוף הפעולה של דני לאחר הנסיגה החל להיות "אינסטרומנטלי", ללא מידה מספקת של נכונות אותנטית:

"מה המניע של הנער להשתתף בפגישות? שייחשב לו בבית משפט. לא עשה קשר לפעולות שלו, לחוות דעת. מבחינתו – 'עשיתי את שלי בעצם זה שאני משתתף בצל"מ'. עכשיו מבינים שהילד לא באמת מחויב לתכנית".

לסיכום, דיווחי הצוות והורי הנער מצביעים על כך, שבעקבות השתתפותו בתכנית חל שיפור משמעותי בהתנהגותו בשלושת התחומים העיקריים שבהם סומנו הדאגות: הלימודי, ההתנהגותי (לרבות היחסים במשפחה) והפילי. הוא החל להביא לבית הספר ציוד מתאים, החל לחזור בשעות מוקדמות יותר לביתו, הפחית מהתנהגותו האלימה והעבריינית, שיפר את התקשורת עם הוריו והסביבה והשקיע

מאמצים בקבוצת הכדורגל שאליה הצטרף. עם זאת, לקראת תום תקופת ההערכה, הורגשה נסיגה בהתנהגות של דני, בעיקר בתחום הלימודי וההתנהגותי. נסיגה זו התבטאה בעלייה בהפרות המשמעת בבית הספר, בירידה בקבלת הסמכות ההורית ובירידה במידת שיתוף הפעולה שלו במפגשי בצל"מ⁴.

המקרה של רונית ורויטל

פרטי רקע

המשפחה מונה שש נפשות: האם, האב, הבן הבכור (נשוי ובשנות העשרים המוקדמות לחייו) הבת רונית (17.5), הבת רויטל (15.5) והאח הצעיר הלומד בכיתה ד' (הנתונים נכונים לסוף 2008). במרכז ההתערבות הברונת רונית ורויטל, אשר נהגו להיעדר מבית הספר ומביתן ולשוטט בשעות הערב והלילה. עם זאת, ניכר כי כלל המשפחה עברה משברים וקשיים רבים ולכן הוחלה ההתערבות על כל המשפחה. בקשיים שחוותה המשפחה סומנו התמכרותו לסמים של האב, מאסרו בכלא ואשפוזו במעון לאוכלוסייה מבוגרת בעקבות מחלה; קשיים כלכליים; ואם חסרת סמכות הורית. המשפחה נמצאת כשנתיים וחצי בתכנית ובעת הריאיון הייתה בתהליך סיום.

תהליך ההפניה ל"מעטפת" ותיאור הדאגות

המשפחה הופנתה לתכנית במארכס 2006 על ידי עו"ס נערות ברווחה וקב"סית. תגובת ההורים להפניה הייתה חיובית. לעומתם, תגובת הברונת הייתה מסויגת והן דיווחו על תחושה של בזבוז זמן והצקה: "לא רציתי. סתם. חשבתי שיהיה מעיק". בתחילת ההתערבות, לפני כשנתיים וחצי, רונית הייתה בת 15 ורויטל בת 13 ובעת עריכת הראיונות הן היו בנות 17.5 ו-15.5. הן חוו קשיים ובעיות בשני תחומים עיקריים: **בתחום הלימודי** – הנערות לא ביקרו באופן סדיר בבית הספר וחלה הידרדרות ברמת הלימודים, **ובתחום הרגשי-התנהגותי** – נרשמו בעיות התנהגות ושוטטות. רונית, הבת הבוגרת, מתארת את המצב שקדם להצטרפות המשפחה לתכנית: "התחלתי להתדרדר בלימודים. לא באתי ללימודים. הייתי עצלנית. ואחרי זה התחלתי לישון מחוץ לבית".

בעקבות זאת הנערות היו מועמדות להישלח ל"צופיה" – מסגרת חסות לנערות במצבי סיכון ומצוקה. האיום של סידור ב"צופיה" היה בתחילה המניע העיקרי להשתתפותן בתכנית, כפי שרונית מספרת: "צופיה היה איום תמיד. לא רצינו. דאגנו אז בגלל זה התחלנו ללמוד. זה היה על ריק. לא היינו עברייניות, [זה היה] רק איום".

נוסף לכך, למשפחה היו בעיות בתחום הכלכלי ובתחום המשפחתי אישי ותנאי הדיור שלה היו ירודים., בעבר ריצה האב מאסר בכלא לאחר שהשתמש בסמים ונטש את המשפחה. זמן קצר לאחר שהשתחרר ומצא עבודה לקה בלבו ובאירוע מוחי (בתחילת 2007). בעקבות מחלתו הוא אושפז במעון לאוכלוסייה מבוגרת, אך בעקבות אירועי אלימות שהיה מעורב בהם חזר לבית המשפחה. המשפחה התקשתה לתפקד לאחר מחלת האב, המתאמת מתארת: "היה משבר, כשהאבא השתחרר מהכלא. הוא מצא עבודה ואז לקה בלבו ועבר אירוע מוחי. היה צריך לעזור להם [למשפחה] בתיווך להגיע למקום

⁴ בוועדת ההיגוי בנושא תכנית "מעטפת" שנערכה במהלך 2009, דווח כי התנהגותו של דני חזרה והשתפרה בכל תחומי הדאגות שסומנו

שיקומי". חשוב לציין כי את מקומו של האב החל למלא האח הבוגר, שבעבר השתמש בסמים, נגמל וכיום הוא דמות סמכותית לילדי המשפחה.

מפגשי צל"מ

פגישות צל"מ התקיימו אחת לשבוע בבית המשפחה, בהשתתפות מרבית בני המשפחה ובאווירה לא פורמלית (השיחות נערכו בסלון, כאשר כל בני המשפחה יושבים יחד, והדברים נאמרים בנוכחות כולם). בתחילה נערכו המפגשים בפורום רחב בנוכחות הנערות, האם, דודה (אחות האם), סבתא (אמה של האם), מתאמת, עו"ס נערות, עו"ס מרכז קשב ויועצת השכבה של רונית בבית הספר. האח הבוגר, שכאמור הוא דמות משמעותית בעבור הבנות, הצטרף בשלב מסוים למפגשים עם בת זוגו, והיה שותף פעיל בהם, גם מבחינת מידת האחריות והסמכות שקיבל על עצמו וגם בפיקוח על יציאת הנערות מחוץ לבית המשפחה. כך, למשל, האם מתארת את תרומתו הרבה של הבן הבכור להתערבות: "היה לי חשוב. כמו האבא. לא הרשה להן לצאת. לפני כן גם היה לוקח אחריות אבל עם התכנית יותר לקח אחריות. לא נתן להן לצאת". משתתפים נוספים במפגשי צל"מ היו קצינת ביקור סדיר שהגיעה למספר פגישות והמוכה של רונית, שהגיעה לשתי פגישות אך מסיבות טכניות חדלה מלהגיע. הקשר עם בית הספר של רויטל היה רציף, ויועצת בית הספר הייתה בקשר שבועי עם המתאמת ודיווחה לה כשהתרחשו מקרים חריגים. עם זאת, לא הייתה נוכחות של גורם מבית הספר במפגשים. כך, למשל, מתארת המתאמת את הקשיים שעלו בניסיונות לצרף גורם מבית הספר למפגשים:

"לגבי היועצת, בחינוך עושים בעיות. המפגש בערב. קשה לגייס אנשים שיגיעו בערב. עובדי רווחה עובדים יום ג' אחה"צ, אז אפשר לתאם ביום; זה בשעות עבודה וגם בשירות המבחן, אבל בחינוך- קשה יותר להביא אותם, כי המפגשים לא בשעות עבודה".

במהלך ההתערבות צומצם הרכב המפגשים: עו"ס הנערות הפסיקה את השתתפותה במפגשי צל"מ, אך שמרה על קשר טלפוני עם המתאמת, ואילו הסבתא הפסיקה את השתתפותה בשל ניתוח שעברה. חשוב לציין כי במהלך ההשתתפות של המשפחה בתכנית התחלפו שתי מתאמות ועו"ס נערות.

במסגרת "מעטפת" הוגדר הטיפול כמיועד לכלל המשפחה, אך במרכז ההתערבות היו הנערות. לאחר בירור עם ההורים הוגדרו הדאגות העיקריות והעבודה נעשתה אל מול דף דאגות ומענים (תיעוד של צורכי המשפחה ושל הדרכים האפשריות לענות עליהם). היעדים העיקריים שנקבעו לגבי הנערות היו ביקור סדיר בבית הספר, שיפור ציונים ומניעת שוטטות. לגבי כלל המשפחה הוצבה המטרה של שיפור התנאים הכלכליים ותנאי הדיור, מציאת עבודה לאם ושיפור התפקוד המשפחתי בעקבות מחלת האב – בעיקר קבלתו המחודשת כאב המשפחה.

צעדי ההתערבות

נערך הסכם בין אנשי הצוות והמשפחה לנערות. הן התחייבו לבקר בבית הספר ולישון בבית; המשפחה מצדה התחייבה לעקוב אחר הנערות ולפעול לכך שישנו בבית; הנערות החלו לנהל יומן מעקב אחר התנהגותן בבית הספר, הכולל רישום נוכחות, איחורים ותלבושת; גויסה מתנדבת מ"בית מוריה" (ארגון המפעיל פרויקטים בתחומי רווחה וחינוך) לסיוע ולתמיכה בהתנהלות היום-יומית של משק הבית והמשפחה בכלל ושל הנערות בפרט (שוחחה אתן ויצאה אתן מן הבית); המתנדבת עזרה אף לאח הבוגר למצוא עבודה. לאם הוצעו קורסים תעסוקתיים ואפיקי התנדבות, אך היא סירבה בטענה שהיא

טיפוס ביתי. צוות התכנית תיווך בין המשפחה לבין חברת עמידר. היא העמידה לרשות המשפחה דירה גדולה יותר; עמותת "יחדיו" ו"בית מוריה" סיפקו ריהוט לדירה החדשה (שולחן, כיסא, ארונות, מיטות לבנות, תנור ווילון); כמו כן, קיבלה המשפחה תלושי קנייה לחגים.

לאחר תקופה במסגרת "מעטפת"

לאחר כשנתיים וחצי שבהן השתתפה המשפחה בתכנית, חל שיפור במספר תחומים שבהם סומנו הדאגות בראשית הדרך. עם זאת, חשוב לציין כי במהלך תקופת ההתערבות הרתה הבת הבכורה רונית לחבר שלה וילדה בת. היחס של אנשי המקצוע כלפי הלידה וההיריון היה אמביוולנטי: מצד אחד, הוצג העניין חוסר הצלחה של ההתערבות, ומצד אחר התרשם הצוות לטובה מההתנהגותה של רונית בעת ההיריון ולאחר הלידה. רונית גילתה אחריות ואכפתיות כלפי התינוקת וניהלה יחסי זוגיות טובים עם אבי הילדה. נכון לעת סיום ההערכה, התגוררה רונית בבית המשפחה כאם חד הורית, אך שיתפה פעולה עם אב התינוקת בגידולה.

להלן תיעוד השינויים שהתרחשו במשפחה:

1. לגבי הנערות – ביקור סדיר בבית הספר, מניעת שוטטות ושינה בבית: בתחילה, התקשו הנערות לעמוד ביעדים אלו. עם מעבר המשפחה לדירה גדולה יותר וכן בשל היריון ולידה של הבת הבכורה (רונית), הן החלו לישון בבית המשפחה באופן סדיר. כך, למשל, מתארת האם את השיפור שחל בנערות בעקבות ההשתתפות בתכנית:

"לפני לא היו מגיעות לבית ספר והמורה הייתה מתקשרת. הייתי מודאגת. תכנית 'מעטפת' – המתאמת הייתה מדברת אֵתן וראיתי שזה עוזר, הולכות לבית ספר. [קודם] כשהיו יוצאות היו מגיעות מאוחר. לא היו ישנות בבית לפני 'מעטפת'. אחרי 'מעטפת' – ישנות בבית, הולכות לבית הספר. זה לא קרה מיד. הלך לאט".

אשר לביקורים בבית הספר, הם הפכו סדירים יותר, אך מטרה זו טרם הושגה במלואה; שכן הנערות עדיין מחסירות כיום בשבוע. בעקבות זאת, במאי 2007 הוקמה בעניינן ועדת החלטה. על פי מסקנותיה הופסקה ההתערבות מחלקת הרווחה בנושא תפקוד הבת הבכורה רונית בבית הספר וניתנה לה אחריות אישית. תחת זאת רונית תמשיך להיות כפופה לחוק הנוער ותיחשב לקטינה בהשגחה (זאת על אף שכבר עברה את גיל 18). עם זאת, דיווחי המתאמת מציגים תמונה חיובית של רונית; שכן היא נבחנה בחלק מבחינות הבגרות, מתכננת להיבחן בשאר הבחינות ומראה אחריות, אכפתיות ויכולת לטפל בבתה:

"היא אימא נהדרת. אחראית. חוויה מתקנת. לא חוסכת מהילדה. מספרת על אחריות, דאגה, אכפתיות כלפי הילדה. יש לה בן זוג לחיים, בן גילה. גדול בשנה. פעיל בגידול. גילינו רק לאחרונה את זהותו. היא לא נחשפה במשך התכנית. הבן זוג לא מגיע למפגשים. חיה אֵתנו אבל לא גרה אֵתנו. גרה בבית. נשאר כאימא חד הורית".

אשר לרויטל, הבת הצעירה, הוחלט על אבחון נוסף ועל המשך מעקב אחר תפקודה בבית הספר ובבית. חל שיפור ניכר בהתנהגותה של רויטל בשני התחומים, היא מבקרת באופן סדיר בבית הספר, צמצמה

את עבודתה בניקיון ומבצעת את המוטל עליה, ישנה בבית ומקבלת את סמכות הוריה. בנוסף לכך, רויטל יצרה קשר טוב עם עו"ס נערות והיא מספרת כי התכנית תרמה לה רבות:

"עזר לי. פתח לי את העיניים. התחלנו לחשוב על הלימודים אחרת. מאז עברנו בית. התחלתי להיות בבית הספר. היו עומדים לי על הראש אומרים לי 'תלמדי'. וזה החזיק אותי".

2. מצב כלכלי ותנאי דיור: כיום המשפחה מתגוררת בדירה גדולה יותר המתאימה לצורכיה. בעקבות התכנית הבית מרוהט ומאפשר פרטיות לבני המשפחה ובעיקר לנערות המבלות בו זמן רב יותר. כך, למשל, המתאמת מתארת את השפעת התרומה הכלכלית והחומרית על המארג המשפחתי בכלל ועל התנהגות הבנות בפרט:

"במסגרת התכנית המשפחה עברה למקום מגורים מרווח יותר, מבית קטן ומוזנח. המתאמת עשתה תיווך עם עמידר. זה אפשר לבנות לישון בבית. יש להן פינה. לא צריכות לשוטט. דרך עמותת 'יחדיו' ו'בית מוריה' (בהתנדבות) קיבלו סיוע של ריהוט".

3. תפקוד המשפחה: מדיווחי האם עולה כי היא למדה כיצד יש לנהוג עם הילדים ולהציג עמדה סמכותית ואסרטיבית יותר. כך מתארת האם:

"אמרתי זה יעזור מבחינת הבנות. נתן לי כוח. הרגשתי שהם עוזרים לי עם הבנות. המתאמת מתקשרת למורה. שואלת אם רויטל הגיעה לבית ספר ואז מעבירה לי. הייתי יותר רגועה. לפני כן הייתי יותר לחוצה. המתאמת הייתה אומרת לי: 'הן רוצות לצאת, תהיי קשה. אל תתנו להן מה שהן רוצות. הן צריכות אותך חזקה'. אמרה לי לתת להן גבולות".

עם זאת, האם עדיין אינה עובדת ודחתה הצעות התכנית להשתתף בקורסים או לפעול במסגרות התנדבות. אשר לקבלת המשפחה את האב, המתאמת מדווחת על קבלה והבעת רצון מצד המשפחה להישארותו:

"לא ידעו איך לקבל אבא שחזר מבית אבות. ביקשו – תישארו אתנו עוד קצת... והיום הם רואים שהם רוצים שהאב יישאר – רואה אותנו. יש נכדה... שיעסיקו אותנו רק במשך היום. זה הבית שלי. לא יודעת אם היו אומרים את זה בלי התכנית. עברו תהליך. הייתה שיחה על הנושא הזה אִתם".

בנקודת זמן זו האב החל לעבוד כמסגר, אך הצוות המקצועי החל לחוש ברגרסיה במצבו ועלה חשש שחזר לשימוש בסמים. למרות הכחשות האב, הנושא נמצא בבירור.

קשיים שעלו במהלך ההתערבות

למרות דיווחי אנשי המקצוע על התערבות מוצלחת שחיזקה את המשפחה מבחינה רגשית וחומרית, תוארו קשיים מסוימים במהלך ההתערבות. קושי בולט היה חוסר הגמישות בשעות העבודה של המורים. משום כך, היה קשה לכלול במפגשי צל"מ גורם מבית הספר.

קושי נוסף היה תחושת חוסר האמון שעלתה מפעם לפעם בצוות בעניין דיווחי המשפחה. התברר כי המשפחה לא שיתפה את המתאמת באירועים חשובים (למשל, אירועי האלימות של האב במעון לאוכלוסייה מבוגרת וסילוקו מהמעון בעקבותיהם, או החשד לגבי חזרתו של האב לשימוש בסמים). כמו כן, אנשי המקצוע דיווחו כי הם חשו חוסר אמון מסוים כלפי המשפחה, שכן לטענתם המשפחה ציפתה להשתמש בתגמולים חומריים לצרכים שונים מאשר יועדו. כך, למשל, מתארת המתאמת את דרישתם החוזרת של בני המשפחה לכרטיסיות ולתווי קנייה, בעוד שבפועל הבנות לא נזקקו לכרטיסית לצורך נסיעות והמשפחה הוציאה את התלושים שנועדו למזון על ביגוד:

"קיבלנו משפחה שרגילים לקבל ולא עושים בשביל זה. עיכבתי את הבנות עם קבלת כסף עבור כרטיסיות בכוונה. אמרתי להן 'תביאו כרטיסיות מנוקבות. אם אתן לא הולכות לבית ספר, איך אני אתן לכן כסף לכרטיסיות?!'. שילמדו. זה אקט חינוכי. בחג פסח קיבלו תלושים דרך עמותת 'יחדיו' כשבאתי לתת להם ראיתי שמוציאים על הלבשה והנעלה באלפי שקלים..."

לסיכום, המשפחה בתכנית כשנתיים וחצי, ובעת הראיונות היא הייתה בתהליך פְּרָדה וסיום ההתערבות. נקבע שהמתאמת תישאר בקשר טלפוני עם המשפחה ובמעקב עם בתי הספר לקראת תחילת שנת הלימודים. המתאמת מתרשמת כי כיום המשפחה חזקה יותר, חומרית ורגשית. השוטטות של רויטל פסקה והיא צמצמה את עבודתה בניקיון לטובת השקעה בלימודים, אך עדיין אינה מבקרת באופן סדיר בבית הספר. האח הבכור מועסק בעבודה קבועה והאחות הבוגרת רונית סיימה 12 שנות לימוד, נבחנה בחלק מבחינות הבגרות ומתכננת להיבחן בשאר הבחינות. אנשי המקצוע מספרים על משפחה מלוכדת, השמחה כעת בחזרת האב ממעון לאוכלוסייה בוגרת לאחר מחלה ואירועי אלימות. כך מתארת המתאמת את המשפחה בתום ההתערבות:

"מתרשמת שהיום עוזבים משפחה מחוזקת רגשית וחומרית (משפצים בכוחות עצמם מטבח. קנו מחשב). הבן הבכור עובד ורונית מקבלת השלמת הכנסה. האבא – בבית".

ההיריון של הבת הבוגרת, שהתרחש בתקופת ההתערבות והליווי של התכנית, מוצג כחוסר הצלחה של ההתערבות אך יש שביעות רצון מהאחריות ומהבגרות שהבת ובן זוגה מפגינים בטיפול בבתם.

המקרה של יונתן

פרטי רקע

במרכז ההתערבות נמצא יונתן. הוא הצטרף לתכנית בסוף ינואר 2007 בהיותו בן 13. יונתן עלה עם משפחתו מברית המועצות לשעבר, והוא מתגורר כיום עם אמו ועם אחותו הקטנה (בת 3.5 בתחילת ההתערבות) ובסמוך לסבתו. הוריו של יונתן גרושים ויש לו קשר עם אביו בהסדרי ראייה. אנשי הצוות מדווחים כי האב אינו מעורב בחייו של יונתן ואינו מגיע למפגשי צל"מ. הסיבה לגירושי ההורים נעוצה באירועי אלימות קשים שלהם יונתן היה עד ואשר הופנו כלפיו באופן חלקי. המשפחה נמצאת בתכנית כשנה וחצי.

תהליך ההפניה ל"מעטפת" ותיאור הדאגות

בתקופה שקדמה לפגישות "מעטפת", טופלה המשפחה בתחנה לטיפול במשפחה, במרכז למניעת אלימות ובמרכז ילדים-הורים "בית רותם". יונתן לא התמיד להגיע למפגשים הטיפוליים. מאחר שלא חל שיפור במצבו הופנתה המשפחה ל"מעטפת" על ידי עובדת סוציאלית מ"בית רותם". תגובת האם להפניה הייתה חיובית, מתוך תחושה של אזלת יד, אך היא חששה מפני כניסת אנשי המקצוע אל ביתה. לעומתה הביע יונתן את הסתייגותו מהתכנית ואף התמיד בגישתו השלילית במשך השתתפותו ב"מעטפת". יונתן הצהיר על כך שהוא התמיד בתכנית מאחר שהובטח לו מחשב בתמורה לשינוי במצבו בלימודים.

בעת ההפניה ל"מעטפת" סומנו דאגות ובעיות במספר תחומים: **בתחום הרגשי-התנהגותי**, הפגין יונתן הסתגרות, עצבנות וחוסר אכפתיות ובילה את רוב זמנו בצפייה בטלוויזיה ובמשחקי מחשב. כך, למשל, תיארה האם את אזלת ידה כלפי יונתן בתקופה שקדמה להתערבות: **"יונתן לא יוצא לבית ספר. שוכב במיטה. אני לא יכולה להזיז אותו. לא יכולה לעשות שום דבר. הוא עצוב, אני עצובה וחושבת רק על זה. אמרו שזה שינוי מצבי רוח".** בנוסף לכך, יונתן סבל מהפרעת אכילה שהתבטאה בצום ובהקאות.

במערכת היחסים במשפחה היו חיכוכים רבים בין יונתן לבין אמו, בחלקם יונתן אף נהג באלימות. יונתן הפגין חוסר משמעת והרבה להציק לאחותו הקטנה. לדברי המתאמת:

"למרות שהיה ב'בית רותם' ובמרכז לטיפול באלימות לא חל שיפור בהתנהגותו. לאור דאגה גוברת גם עבר אבחון פסיכולוגי – אמרו שיכול להיות מסוכן לאחותו".

גם מדברי האם מצטיירת תמונה אלימה:

"אבא עזב. [יונתן] הרגיש שדאגתי רק לאחותו. יונתן לא ידע לאיזה כיוונים לפנות. הולך בבית כמו אריה בכלוב, או זורק כדור על הקירות. כל הזמן עם כדור לקירות. כל תמונה – הפוך, שעון, אקווריום שבורים".

בתחום הלימודי, יונתן נעדר מבית הספר במשך כמה חודשים, הרבה לאחר ונכשל במספר מקצועות. כך, למשל, מציינת המתאמת:

"בסוף כיתה ז' לא היה שלושה-ארבעה חודשים בבית הספר, ולכן קצינת ביקור סדיר הייתה מעורבת. כשהתחיל כיתה ח' הייתה שביתה. חודש אחרי סיום השביתה חזר ללימודים".

מפגשי צל"מ

מפגשי צל"מ התקיימו בבית המשפחה, אחת לשבוע בהשתתפות יונתן, אמו, סבתו, מתאמת (שהתחלפה במהלך ההתערבות) ועו"ס משפחה שתפקדה אף כפקידת סעד. קצינת ביקור סדיר, אשר הייתה נחוצה במפגשים בעת היעדרותו הממושכת של יונתן מבית הספר, חדלה מלהגיע כשחזר ללימודים באופן סדיר. הסבר אחר להפסקת השתתפותה של הקב"סית נעוץ ביחסו השלילי של יונתן כלפיה. לדברי האם הוא ראה בה דמות כוחנית:

"הפסיקה לבוא ל"מעטפת" – הקב"סית. היא לא אהבה איך שיונתן מתנהג. אמרה 'אם אתה לא מכבד אותי פה, ורצתי במיוחד לכאן, אני רוצה שתשב יפה בפגישות או שאני עוזבת'. היא עזבה ואז הייתי בקשר טלפוני איתה. יונתן, אחרי שהלכה הקב"סית, הרגיש הקלה. היא הייתה כוחנית".

במספר מפגשים נכח גם עובד סוציאלי מטעם התכנית המלווה מספר בני נוער ומשפחות, ואשר תפקד כחונך ליונתן. עם זאת, עבודתו הופסקה, ככל הנראה בשל בעיות תקציב. הניסיונות לצרף גורמים מבית הספר נכשלו; שכן המחנכת הגיעה פעם אחת וחדלה, כיוון ששעות עבודתה לא חפפו את שעות המפגשים, ואילו המורה לכדור עף שהגיע למפגש אחד, לא התאים את התנהגותו להלך הרוח במפגש, ולדברי האם, "עשה צחוק מכל הסיפור", ולכן ביקשה שלא יוזמן יותר.

יונתן עצמו גילה חוסר עניין וחוסר אכפתיות כלפי המתרחש במפגשים ומיעט לשתף פעולה. כך, למשל, מתארת המתאמת את ניסיונותיה לזכות באמונו ובשיתוף הפעולה שלו:

"יונתן בְּהתנגדויות; זה הדפוס שלו, כך היה גם עם המתאמת הקודמת. אני זוכרת שעשיתי חשיבה עם עצמי איך לעבוד אִתו, להוציא אותו מה'לא אכפת לי', לא מעניין אותי". איך אשבור אותו? אלך עם ההתנגדות ואפרק אותה? הבאתי הומור ואני מדברת אִתו בצורה חברית וצוחקת אִתו, כמו שאני מדברת עם אחי הקטן".

בשלב מסוים, כאשר חל שיפור מסוים בהתנהגותו של יונתן בבית ובבית הספר, פחתה תדירות הפגישות מפעם בשבוע לפעם בשבועיים עד לפעם בחודש.

צעדי ההתערבות

לאחר דיונים במפגשי צל"מ שבהם הוגדרו הדאגות לעיל, נקבעו היעדים העיקריים להתערבות: **בתחום ההתנהגותי** – על יונתן לפתח קשרים אישיים עם המשפחה ועם חברים, להיענות לסמכות האם ולהפסיק התנהגויות אלימות והצקה לאחותו הקטנה; **בתחום הלימודי** – על יונתן לסיים את שנת הלימודים הנוכחית ללא שליליים ולהמשיך לשנת הלימודים הבאה. חשוב לציין, כי בשל התנגדותו להתערבות, הובטח לו מחשב בתמורה לסיום שנת הלימודים ללא ציונים שליליים.

בהתאם לכך ובמסגרת התכנית נערכו הצעדים הבאים להתערבות:

1. התערבות טיפולית ולימודית: בעצת העובד הסוציאלי שהוקצה מטעם "מעטפת" ובשל קשייו הרגשיים של יונתן, הוא הופנה במארכ 2008 לתחנה לטיפול בילד, בנוער ובמשפחה לטיפול פסיכולוגי. אמו השתתפה בקבוצת תמיכה של אימהות ב"מעטפת", ועם הזמן היא הפכה לקבוצת מדיטציה. כמו כן, ניתנו ליונתן ארבע שעות שבועיות ב"מרכז למידה" לצמצום הפערים הלימודיים וחונך פר"ח שאתו נפגש על בסיס משתנה.

2. התערבות חומרית: תכנית ההתערבות כללה מנוי לחדר כושר, חוג טיפוס קירות לחיזוק הביטחון העצמי של יונתן, חוג כדורעף (אשר מומן על-ידי האם), כרטיס חופשי-חודשי, כרטיסייה לברכה ומתנת יום הולדת בסך 200 ש"ח. כמו כן, הובטח ליונתן מחשב בעלות של 3,500 ש"ח כתגמול על שיפור מצבו בלימודים.

לאחר תקופה במסגרת "מעטפת"

לאחר כשנה וחצי להשתתפותה של המשפחה בתכנית, אנשי המקצוע והאם סבורים כי "מעטפת" הובילה לשיפור בהתנהגותו של יונתן בתחומים אשר סומנו כדאגות בראשית הדרך:

1. ההתנהגות והיחסים במשפחה: התנהגותו של יונתן בבית השתפרה. יונתן נשמע יותר לדברי אמו, היא עצמה מציבה לו גבולות וסמכותה כהורה גדולה יותר. המתאמת מייחסת את השינוי שחל ביונתן וביחסים שבינו לבין אמו, לשינוי שחל באם עצמה:

"המשפחה - אימא שלו - עשתה תהליך. השינוי בו נובע מהשינוי שחל בה. היא התחזקה, הגבולות ברורים, יודעת להתייעץ אתנו. אימא שלו נעשתה דמות יותר ברורה וסמכותית ופחות חלשה. מערכת היחסים ביניהם השתפרה, פחות מריבות. צוחקים ונהנים ביחד. יונתן עשה שינוי. שינוי בילדים זה בעקבות שינוי של ההורים".

לאחר שסירב לכך, הסכים יונתן ללכת לטיפול פסיכולוגי. אחת מתוצאותיו הייתה שלא צפויה עוד סכנה שיפגע באחותו. כן ניכר שיפור בהפרעת האכילה של יונתן. בעניין זה האם והסבתא מתארות כי בתכנית קיבלה המשפחה כלים להתמודד עם הבעיה:

"זה משהו שלימדו אותי. גם עם יונתן. מוציאה לו אוכל - לא רוצה. פוגע אותי. תשאלו אותנו מה הוא רוצה. שומעים משהו וזה עוזר. אמרו לאכול ביחד. מפה לבנה. לאכול עם ילדים. זה טוב".

אף מבחינה חברתית חל שיפור, שכן לדברי האם יונתן הרחיב את מעגל חבריו ואינו מבודד עוד מבחינה זו.

2. בתחום הלימודי: יונתן התחיל לבקר בבית הספר באופן סדיר וציוניו השתפרו. הוא סיים כיתה ח' ללא ציוני "נכשל", ייצג את בית הספר באולימפיאדת מתמטיקה ומשחק כדורעף בנבחרת בית הספר. כך, למשל, מתארת המתאמת את מצבו של יונתן בבית הספר לקראת סיום ההתערבות:

"במהלך התקופה שהנער בימעטפת חל שינוי. יונתן מגיע בקביעות לבית הספר ונעזר במרכז למידה. נכון ל-2007 חל שיפור בתחום הלימודים. היום סיים כיתה ח' בלי אף נכשל, רוב הציונים 70, ייצג בית הספר באולימפיאדת מתמטיקה. משחק כדורעף בנבחרת בית ספר, עוזר באמונים של נבחרת של בנות".

קשיים שעלו במהלך ההתערבות

למרות דיווחי הצוות והאם על הצלחתה של התכנית, לאורך ההתערבות וכן בסופה, עלו קשיים. במשך המפגשים, בתצפית ובריאיון, הצטייר הנער כאדיש והפגין חוסר עניין ואכפתיות כלפי המתרחש. כך, למשל, בעת תיעוד מפגש "מעטפת", הוא היה מרוחק ועסק בענייניו:

"יונתן, במשך כל המפגש, קורא את העלון שיש בו הצעות מחיר למכירת מחשבים. גם כשפונים אליו ישירות הוא מביט בעלון ובהצעת המחיר".

בדומה לכך, תיארה המתאמת את התרשמותה מניסיונות העבודה עם הנער:

"בפגישות הראשונות היה קשה לעבוד עם יונתן הוא 'דובי לא-לא', מתנגד לכול: 'לא אכפת לי', 'תעשו מה שאתם רוצים', 'teenager קשה! הדגיש שבפגישות הוא שומע, אבל לא מקשיב. הכול נכנס דרך אוזן אחת ויוצא דרך אוזן שנייה".

זאת ועוד, מדברי המרואיינים עולה כי יונתן עושה מאמצים לשיפור התנהגותו ומצבו בלימודים לשם קבלת תגמולים חומריים בלבד. כך, למשל, יונתן עצמו, כשנשאל אם הוא מרוצה מהתכנית ענה: "אני מקבל מחשב. אחר כך אפרוש".

עוד עולה, כי בתחילה יונתן סירב ללכת לטיפול פסיכולוגי, וגם לאחר שהסכים הוא רואה את הטיפול כמעיד עליו שאינו נורמלי. כך מתארת האם את דאגתה מסירובו של הבן להמשיך את הטיפול הפסיכולוגי: "ההתנהגות שלו משפיעה גם על אחותו שהיא מחקה אותו ושומר לה שהוא משוגע כי הולך לטיפול".

לסיכום, המשפחה נמצאת בתכנית זה שנה וחצי ומדווחת על שיפור בהתנהגותו של יונתן ובהתנהלותה של אמו מולו. עם זאת דברי המשתתפים, בהם הנער ואמו, מרמזים על כך שייתכן כי השינוי נובע רק מרצון הנער להשיג תגמולים חומריים וכי הוא אינו אותנטי. עניין זה לא נעלם אף מעיני אמו וסבתו של הנער, המדווחות על שביעות רצון מהתכנית, גם בתנאים אלה, שכן להבנתן השינוי שנעשה הוא חיוני והמניע לשינוי חשוב פחות.

המקרה של רוני

פרטי רקע

במרכז ההתערבות נמצא רוני. עם תחילת התכנית ב-2007 הוא היה בן 17. רוני מתגורר עם אמו, עם בן זוגה (ערבי-ישראלי עם פיגור קל) ועם שלושת ילדיהם, ילדה בת 12 השוהה בפנימיית "ארזים", ילד בן 9 עם פיגור בינוני וילד נוסף בן 6 הלומד בכיתה א' ולו אינטליגנציה גבולית (גיל הילדים נכון למועד הצטרפות המשפחה לתכנית). אביו של רוני עזב בהיותו בן 4 ומאז לא היה עמו בקשר. השמועות מספרות שהעסיק את אמו של רוני בזנות. האם עצמה מתוארת על ידי אנשי צוות "מעטפת" כאלימה וכדלה באמצעים רגשיים, כמתקשה בתפקוד הורי, אך כבעלת נכונות לתמוך בילדיה. האב החורג מצטייר אף הוא כדמות בעייתית. הוא עובד אך מהמר על משכורתו. מערכת היחסים בין רוני לבין הוריו מוצגת כלקויה ומאופיינת בקעדר גבולות ברורים בין ההורים לבין רוני. הם מתייחסים אליו כאל מבוגר: הם משתפים אותו בבעיותיהם הכלכליות והאחרות. בתוך כך אנשי הצוות מתארים את רוני כנושא העיקרי בעול הטיפול באחיו הצעירים. בעת הריאיון המשפחה נמצאת כשנה בתכנית וממשיכה בתהליך.

תהליך ההפניה ל"מעטפת" ותיאור הדאגות

רוני הופנה אל "מעטפת" בעקבות דאגת האם ובהמלצת העובדת הסוציאלית, לאחר שעזב ביוזמתו את הפנימייה שבה שהה כשמונה שנים ולא השתלב אף לא במסגרת חינוכית חלופית אחת. בעת שהייתו בפנימייה נשפט על אלימות כלפי אחת המדריכות ונחשד במקרה אלימות נוסף. שיקול נוסף להמלצה לצרף את המשפחה אל "מעטפת" נעוץ בסביבת מגוריהם הנחשבת למסוכנת ובעלת פוטנציאל

לעבריינות. אנשי הצוות מתארים כי תגובת המשפחה להפניה הייתה חיובית (האם פנתה אל העובדת הסוציאלית) וכי המשפחה הראתה נכונות לשינוי. אף רוני עצמו הביע נכונות להשתתף בתכנית.

בעת ההפניה של רוני לתכנית סומנו דאגות במספר תחומים: **בתחום הרגשי-התנהגותי**, רוני נהג באלימות פיזית ומילולית, ואף העיד על עצמו כי הוא מתקשה לשלוט בכעסיו, כך לדברי עו"ס המשפחה:

"הנער דיבר על כך שיש לו קושי לשלוט בכעס והיה רוצה לשלוט על זה. הוא אמר לי שהוא רוצה להגיע למקום טוב יותר, לא רוצה להתדרדר, לא רוצה להיות אלים".

בתחום הלימודי, לאחר שבית הספר שלמד בו אחרי הפנימייה נסגר, רוני לא השתלב באף לא מסגרת חינוכית חלופית אחת. הוא נפלט מבית ספר נוסף, נדחה משני בתי ספר אחרים והיה צורך למצוא לו מסגרת מתאימה. כך לדברי האם:

"ניסינו לשלב אותו בבית ספר עמל והוא לא רצה. לא היה הולך. לא הגיע לבית ספר, היה אומר לי שהוא הולך לבית הספר ומגלים שלא הלך. היינו בפגישה עם יועץ בבית הספר. רצו להעניף אותו. הבנו שלא טוב לו, וצריך מסגרת שיהיה לו טוב".

במסגרת המשפחה, הוריו של רוני התקשו בתפקוד ובהצבת גבולות. הם נטו לשתף אותו בבעיותיהם ולהטיל עליו אחריות לטיפול באחיו המוגבלים, כך שציפו ממנו למלא כלפיהם תפקיד הורי. רוני הרבה לכעוס ולהפגין אלימות כלפי הוריו וחש מוזנח ודחוי על ידי אמו. לדברי המתאמת:

"האחים צריכים כל הזמן השגחה, אחרת הם עושים דברים מסוכנים. יש בבית מוטיבים אלימים ויש מכות. רוני יכול לנעול את האחים שלו בחדר".

בתחום הפלילי, לרוני נפתח תיק פלילי על שתקף מדריכה ונער צעיר בפנימייה שבה שהה, ואף נחשד באיומים ובגנבה שביצע בחופשת הקיץ. הוא נשפט על תקיפת המדריכה וחויב בליווי של קצינת מבחן ובביצוע עבודות שירות בהיקף של 40 שעות.

מפגשי צל"מ

מפגשי צל"מ התקיימו בבית המשפחה אחת לשבוע. בתחילה הפורום היה מצומצם וכלל רק את רוני, את אמו ואת העובדת הסוציאלית, משום שרוני חשש מפורום רחב יותר. כך לדברי עו"ס המשפחה:

"בהתחלה לרוני הייתה התנגדות. היה מבוהל מההורים. היה מרגיש מותקף. כעסנו שהוא לא הולך לבית הספר. ברח מהבית. הסתבך עם החוק. הרגיש מותקף, והוא שתק ואימא שלו צעקה. היה קשה".

עם הזמן הצטרפו לצל"מ מתאמת וקצינת מבחן. קצינת המבחן, שמתוקף תפקידה לטפל בבעיות של הנער עם רשויות החוק, ציינה כי הוא שיתף פעולה ולכן נוכחותה לא נדרשה, והיא חשה כי תרומתה העיקרית הייתה בדיון, וביכולתה לצרף אותו ל"סיכויים" (פרויקט סיוע לילדים):

"יש מקרים שבהם נער לא משתף פעולה ואז משתמשים בסמכות של שירות המבחן. אצל הנער הזה הייתה מוטיבציה ונכונות לעשות שינוי. לא הרגשתי שאני חשובה בקטע

הסמכותי שלי. התרומה שלי הייתה לדיונים הכלליים ובכך שיכולתי לצרף אותו לסיכויים".

מדברי קצינת המבחן והעו"ס עולה כי לא נקבעה תכנית עבודה מראש ולטווח הארוך, וכי היעדים הוגדרו אחת לשבועיים במהלך המפגשים עצמם:

"ביחד קובעים את המטרות. מדברות עם המתאמת רק מתי שנפגשים. המטרות – זה עולה בשיחה עם הנער והאימא. המטרות קובעים ביחד... לא חשבנו מראש על התכנית. הייתה רשימת כללית של דאגות, ואז חשבנו מה הכיוון הכללי שלנו, ושוב הייתה עצירה וחשיבה על המטרה".

במפגשים הראשונים התמקדו הדיונים בשיפור הקשר בין רוני לאמו, ובשלבם מתקדמים יותר הודגש תפקודו של רוני בבית הספר. בנוסף למפגשי "מעטפת" בבית המשפחה, התקיימו פגישות אישיות בין רוני והאם לבין העובד הסוציאלי המועסק מטעם התכנית, לצורך ייעוץ ותמיכה רגשית. כמו כן, עובדת סוציאלית מטעם מית"ר, תכנית לבני נוער נושרים, הגיעה לאחד ממפגשי צל"מ. פרט לאם, במרבית מפגשי צל"מ לא היה נציג נוסף מהמשפחה; שכן למשפחה אין קשרי ידידות עם השכנים והמשפחה המורחבת מתגוררת באזורים מרוחקים. בתחילה סירב האב להשתתף במפגשים. משניאות להשתתף, הופסקה השתתפותו בשל התפרצויותיו וחוסר יכולתו להקשיב. לקראת סיום ההתערבות, פחתה תדירות המפגשים לפעם בשלושה שבועות.

צעדי ההתערבות

במסגרת התכנית נערכו צעדי התערבות בשני מישורים. במישור אחד עם רוני בלבד ובמישור השני עם כלל המשפחה ובעיקר עם האם:

1. התערבות יחידנית: במסגרת החיפוש אחר מסגרת לימודים, שולב רוני במית"ר – תכנית יומית קצרת טווח מכילה ומגוננת המיועדת לבני נוער שנשרו ממערכת החינוך ונמצאים ללא מסגרת חינוכית או תעסוקה. במסגרת עבודה מוגנת במית"ר התחיל רוני לעבוד במפעל להכנת כריכים. באמצעות קצינת המבחן הוא צורף לפרויקט "סיכויים" ובמסגרתו השתתף בחוג לתאטרון וקיבל חונך. כן קיבל רוני מ"מעטפת" מנוי שנתי לחדר כושר.

2. התערבות כלל משפחתית: במסגרת זו נערכו שיחות פרטניות בין העובד הסוציאלי מטעם "מעטפת" ובין האם, ובהן היא מצאה אוזן קשבת. האם הופנתה לקבוצת תמיכה לאימהות המטופלות במסגרת "מעטפת". כמו כן, קיבלה המשפחה ארונות ומיטות דרך עמותת "סיכויים".

לאחר תקופה במסגרת "מעטפת"

לאחר כשנה וחצי במסגרת התכנית, אנשי הצוות, רוני ואמו דיווחו על שיפור:

1. בתחום הרגשי-התנהגותי: המתאמת וקצינת המבחן מעידות על שיפור ניכר בביטחונו העצמי של רוני וביכולתו להיפתח בפניהן:

"השתפרו הקשרים החברתיים, הקשר עם ההורים. הקשר עם הצוות יותר טוב. התחיל לקבל ביטחון. גם בחוג תיאטרון עלה הביטחון. שיחק מאוד יפה... רואה את השיפור בדימוי העצמי ובהערכה העצמית שעולה. יש חור שקשה למלא אבל כל דבר הוסיף לו".

הן מציינות כי בסוף שנת הלימודים הועלתה הצגה במסגרת קבוצת התיאטרון שבה השתתף רוני. ההצגה נכתבה ושוחקה על ידי בני הנוער ורוני הציג יכולת מרשימה כשחקן בתפקיד הראשי. רוני ואמו עצמם מעידים כי בעקבות שיחותיו עם העובד הסוציאלי והדיונים ב"מעטפת" הוא למד לשלוט בכעסיו. כך מתארת האם: "היה עצבני. מאז היה פחות רע ואפשר לדבר אתו. יותר משתף פעולה אֶתו [עם העובד הסוציאלי] ובמפגש. אם יש משהו, מדבר אתו... יותר שיתוף פעולה".

כן עולה כי בעקבות מפגשי צל"מ רוני החליט לא לדחות את גיוסו לצה"ל כפי שהתכוון.

2. בתחום הלימודי: בתום התלבטויות וניסיונות רבים למצוא לרוני מסגרת חינוכית מתאימה, שולב רוני במסגרת מית"ר, שם הוא לומד ועובד במסגרת מוגנת ומתכוון להישאר בה עד לגיוסו לצה"ל. חוות הדעת של אנשי המקצוע במית"ר לגבי רוני חיובית ומדיווחי המתאמת אף עולה, כי הוא משתלב חברתית ועוזר לאחרים:

"פורח שם. חוות הדעת עליו חיובית, חברתית. אין 'תקלים', עוזר לאחרים. השתלב בחוקים שם."

3. בתחום הפלילי: לקראת תום ההתערבות, רוני לא היה מעורב באירועי אלימות ועבריינות, ואף העיד על עצמו שהוא חש שליטה עצמית גבוהה בסביבה של נוער עבריין ומרגיש בטוח ביכולתו שלא להיגרר:

"כשנכנסתי לפנימייה, הכרתי הרבה חברים שעישנו סמים... הלכתי אתם ולא נגעתי בזה. יש לי רצון חזק."

בעניין זה קצינת המבחן מעידה אף היא על שיתוף פעולה מצד הנער ואמו: "אצל רוני הייתה היענות, מוטיבציה. רצון ונכונות לעשות שינוי. המשפחה גילתה נכונות. לא היה צריך לזרז אותם".

4. בתחום המשפחתי: פחתו בעיות התקשורת בין רוני לבין אמו, היחסים ביניהם השתפרו והוא מכבד יותר את סמכותה. היא מציינת כי בעקבות השיחות השבועיות הוא החל לפנות אליה לעזרה:

"גם כשאין פגישות הוא בא אליי. אני פתוחה לכול. מה טוב, מה רע, תגיד לי. בלי הפגישות - לא היה מדבר אתי. הייתי מגיעה למצבים של חיכוכים אֶתו. לא היה נפתח ומספר ולא הייתי יודעת מה יש לו. דרך 'מעטפת' - זה עזר."

קשיים שעלו במהלך ההתערבות

במהלך ההתערבות השפיעו שני אירועים על מצבו הרגשי של רוני; הגם שאין מידע כיצד הם השפיעו על תפקודו בהמשך. האחד, חזרתו הפתאומית של האב הביולוגי. בתקופה שבה התרחשו מפגשי "מעטפת", אביו הביולוגי של רוני שאותו לא ראה מאז גיל ארבע, חזר לחייו במפתיע. אין בידינו מידע לגבי אופי המפגש בין רוני לבין אביו הביולוגי, אשר התרחש לאחר ביצוע הראיונות. אירוע שני הוא הוצאת שני אחיו הצעירים של רוני למסגרת חוץ-ביתית. בהחלטה משותפת של האם ושל עובדת משפחה ברווחה, שני אחיו הקטנים של רוני הוצאו לפנימיות של מסגרת החינוך המיוחד. ההחלטה היא תוצאה של תהליך בן שנה של התלבטות וחיפוש אחר מסגרות מתאימות. הסיבות להוצאת האחים מן הבית הן מגוונות, האם שעבדה שעות ארוכות מחוץ לבית, התקשתה להתמודד עם שני

ילדים קטנים בעלי צרכים מיוחדים בבית ואף סברה כי צורכי הילדים ייענו בצורה טובה יותר במוסדות לחינוך מיוחד. לעתים, האחים חוו אלימות מצד האב, עניין שתרם לחששה של האם כי המסגרת הביתית לא מתאימה להם. בעניין זה חשוב לציין כי אחותו של רוני שוהה במסגרת פנימייה זה זמן. היות שלרוני היה תפקיד חשוב בטיפול באחיו הקטנים, חששו אנשי המקצוע כי הוצאתם מהבית ומחוץ לאחריותו עלולה לעורר אצלו רגשות מעורבים.

לסיכום, המשפחה משתתפת ב"מעטפת" שנה וחצי. במרכז ההתערבות נמצא הבן הבכור רוני, שחזר משהייה של שמונה שנים במסגרת פנימייה ולא השתלב במסגרת חינוכית. בתום ההתערבות עולה כי היעדים שסומנו בכל אחד מהתחומים בתחילת הדרך הושגו במידה רבה. אנשי הצוות והמשפחה מדווחים על התנהגות רגועה ועל יכולת שליטה גבוהה יותר בכעס, נמצאה לרוני מסגרת חינוכית ואירועי העבריינות והאלימות פסקו. כמו כן, המשפחה מדווחת על שיפור ניכר ביחסים בין האם לבין רוני. עם זאת, אנשי המקצוע חששו כי חזרתו המפתיעה של האב הביולוגי אל חייו של רוני והוצאת אחיו הקטנים מן הבית יעוררו בו רגשות מעורבים.

3.2 בחינת דרכי הפעולה של התכנית

פרק זה מתאר את דרכי הפעולה של "מעטפת" על פי חקר המקרים וראיונות עם מתאמים ועם אנשי מפתח. מידע נוסף התקבל מן התיעוד של ההתערבות עם כל 22 בני הנוער שהשתתפו בתכנית מאז 2001.

3.2.1 קריטריונים לבחירת המשפחות

מטרתה של "מעטפת", לפי נספח א' לתכנית "מעטפת" (ינואר 2007) וכן לפי הנוסח המקורי של "תכנית לפי מידה" כפי שהוגש ל"אשלים" (נובמבר, 2002), היא: "מניעת הוצאה מהבית ו/או החזרה של בני נוער שאין להם מסגרת מתאימה והם בסכנה ובמצוקה עמוקה לקהילה על ידי מתן כלים לנער ולבני משפחתו, כך שיוכלו לתפקד במסגרת הקהילה". אוכלוסיית היעד שהוגדרה לשם כך היא בני נוער גילאי 13-18 בסכנה ומשפחותיהם. בהתאם לכך, הקריטריונים להפניה של משפחה לתכנית "מעטפת" הוגדרו כמאפיינים של משפחות ובני נוער המצויים על קצה רצף הסיכון. רצף זה מתאר את מידת הסיכון לשלומם ולרווחתם של הילד ולהתפתחותו העתידית (למאפיינים ולהגדרות של רצף הסיכון, ראו, למשל, פרימק, 2003). כמו כן, הסכמתם של הנער או של הנערה ושל המשפחה להשתתף בתכנית ולעבוד עם הגורמים הרלוונטיים הוגדרה כהכרחית. כך, לפי הקריטריונים להפניה לתכנית: "קיימת מוכנות אצל הנער והמשפחה להתחייב לעבודה אינטנסיבית ומשותפת עם כל הגורמים המטפלים בקהילה".

בהתאם לכך, טענו אנשי הצוות המקצועי, כי חוץ מהקריטריון לבחירת המשפחות, המחייב הסכמה כללית, עליהן להציג מידה מסוימת של מוטיבציה להשתתפות בתכנית ולפעולה למען עמידתן ביעדים. כך, למשל, קצין המבחן של דני סבור כי צריכה להיות היתכנות מסוימת להצלחה. לשם כך הוא מציע לבחון כל מקרה בנפרד:

"אני בזהירות אומר: אני גם הולך על מקרים קשים, אבל אי אפשר לקבל את כל המשפחות... אבל כשלוקחים משפחה... להעריך מראש – לצד הקשיים האם יש כוחות

לנער ולמשפחה? לא לצרף משפחה בקצה הרצף, אולי קרוב לזה... צריך להחליט מול מקרה מסוים – ייתכן מקרה שנראה קשה, אבל מרגיש שיש פה משהו... אולי עם הניסיון והזמן לראות מי יכול ואצל מי הסיכוי קטן, ואז עדיף לקחת משפחה אחרת".

בתוך כך, הצוות המקצועי מזהה כי הקריטריונים לבחירת משפחה צריכים לכלול משפחות שיש בהן כוחות ומוטיבציה לשנות את הקיים, ולא כאלה שבעבורן תכנית "מעטפת" עשויה להתברר כשימוש במשאבים לריק. אחת העובדות הסוציאליות מסבירה:

"כדאי לצרף ל"מעטפת" משפחות במצב מאוד קשה, אבל לא בקצה הרצף. משפחות בקצה הרצף – חבל על האנרגיות של כולם. לעשות איפה שאפשר להצלח. אחרת זה יתסכל את כולם".

דברים דומים אומרות העובדת הסוציאלית וקצינת המבחן של רוני, המדגישות את המוטיבציה הגבוהה של רוני ושל משפחתו. העובדת הסוציאלית מספרת:

"חשבתי שיתאים למשפחה, כי זו משפחה עם כוחות ומשאבים. האימא משתפת פעולה ורוני נער חיובי שיוכלו לעבוד אתו".

מוסיפה על כך קצינת המבחן של רוני, המציינת לחיוב את נכונותה של המשפחה לשינוי. זאת, בניגוד למשפחות אחרות שעמן עמדה בקשר מקצועי ואשר לגביהן נדרשה התערבות של בית משפט:

"יש מקרים בשירות המבחן שזה מאוד משמעותי, ואם נער לא משתף פעולה, משתפים בסמכות [כלומר, העדר שיתוף פעולה ישפיע על התסקיר של שירות המבחן]. אצל רוני הייתה היענות, מוטיבציה, רצון ונכונות לעשות שינוי. המשפחה גילתה נכונות. לא היה צריך לזרז אותם, בלי שהיה צריך להכריח".

הקריטריונים להגדרתה של המשפחה המתאימה להפניה ל"מעטפת" כוללים משפחה המצויה על קצה הרצף הסיכון, נער או נערה בסיכון גבוה שלא נמצאה לו מסגרת מתאימה בקהילה, והסכמה של הנער או הנערה ומשפחתם להשתתף בתכנית ולהתחייב לעבודה עם הגורמים הרלוונטיים בקהילה. יתרה מזאת, אנשי הצוות המקצועי ציינו גורם נוסף כחיוני בהגדרת הקריטריונים לבחירת משפחה – המוטיבציה והנכונות של המשפחה לשינוי הקיים. זאת ועוד, הטענה היא כי יש להעדיף את קריטריון המוטיבציה על פני מיקום המשפחה על רצף הסיכון. שכן, לטענת אנשי הצוות המקצועי התכנית תועיל לבעלי מוטיבציה ונכונות לשינוי בלבד ואילו החלתה על משפחות הנעדרות רכיבים אלה עלולה להתברר כבזבוז משאבים.

3.2.2 רמת המוטיבציה של המשפחה להשתתפות בתכנית

על פי הקריטריונים להשתתפות בתכנית, נחוצה נכונות של הנער או של הנערה ושל המשפחה להשתתף בתכנית ולהתחייב להתערבות. רוני הוא היחיד מבין הנערים והנערות שהביע את נכונותו להשתתף ב"מעטפת" מלכתחילה; שני הנערים ושתי הנערות האחרים התנגדו בתחילה, ורק לאחר מכן נתנו את הסכמתם המסויגת. כך רוני: "הציעו לי. מתאים לי. לא שללתי בפעם הראשונה. אמרתי, נראה איך זה יהיה. אימא סיפרה לי על זה. אמרה לי שזה שיחות כאלה, אז אמרתי לה: 'ננסה ונראה איך זה. אם זה

לא מתאים – לא אהיה". הסכמתן של רויטל ורונית להשתתף בתכנית ניתנה לאחר ששוכנעו לכך על ידי הקב"סית שלהן. עם זאת, חשוב לזכור, כי ללא הסכמתן להשתתף ב"מעטפת", הן היו עלולות להישלח למסגרת פנימייה. כך רויטל: "אם לא היה את האיום הייתי מפסיקה. לקראת הסוף, אחרי שנתיים... התרגלתי לזה".

גם יונתן הביע חוסר נכונות לשיתוף פעולה לפני התכנית ואף במהלכה, וציין כי אינו זוכר מדוע הצטרף לתכנית מלכתחילה: "לא זוכר. לא יודע". במפגשים הוא שתק, השיב בצורה לקונית והבהיר את עמדתו השלילית כלפי התכנית והטיפול, וכן את השימוש שהוא עושה בה להשגת תגמולים חומריים. המראיינת מספרת: "יונתן אמר שלא יחתום [על הסכמה להשתתף בתכנית] אחרי שיקבל את המחשב".

נכונות המשפחה לשינוי חיונית במיוחד בקרב משפחות לבני נוער שאינם מעוניינים בהתערבות. למשל, משפחתו של דני, אשר הראתה נכונות למרות ההסתייגות של הנער מן התכנית:

"זו משפחה שעוד מאמינה בטיפול. היא במקום לא רע, יחסית למשפחות אחרות. דני לא התחיל עם מוטיבציה עמוקה, אבל הייתה הסכמה שלו לצד ספקנות. לא ידע למה בא".

העמדה שנכונות המשפחה חיונית חוזרת ועולה מדברי רבים מאנשי הצוות המקצועי שרואיינו לצורך מחקר זה. לדבריהם, יש לבחון את רמת המוטיבציה של בני הנוער בתחילת הדרך כמשפיעה על מחויבותם ועל נכונותם לשינוי. כאשר המוטיבציה של בני הנוער נמוכה, למשפחה נחוצים כוחות ונכונות גבוהים. עם זאת, יש לתת את הדעת לכך שעמדה זו אינה עולה בקנה אחד עם כך שהתכנית מיועדת לבני נוער במצבי סיכון קשים. על פי רוב, בני נוער אלה הם בעלי מוטיבציה נמוכה לשינוי ולעבודה עם השירותים המקצועיים.

3.2.3 קביעת יעדים ובניית תכנית עבודה לטווח ארוך

א. העדר קביעת תכניות עבודה לטווח הארוך

כפי שהוגדר בתיאור התכנית (ר', למשל, נספח א' לתכנית "מעטפת", ינואר 2007), צעד חיוני בהבניית התכנית הוא זיהוי הדאגות העיקריות, גזירת יעדים ופרמטרים מדידים להצלחה ובניית תכנית עבודה לטווח ארוך. למרות זאת, מרבית אנשי הצוות המקצועי מצביעים על העדר הגדרה ברורה ומסודרת של יעדים לפעולה לטווח הארוך. במקרים אחרים, למשל, כפי שעולה במקרה של דני, הוגדרו יעדים לטווח הקרוב בלבד בהתאם לנושאים שעלו במהלך המפגשים, זאת על אף המתחייב מהגדרת התכנית לתכנון מוקדם ומובנה של מטרות ויעדים בני השגה ומדידה.

כך, העובדת הסוציאלית של דני סבורה, כי העדר תכנית עבודה מסודרת לטווח הארוך מעכב את ההתערבות:

"הפריע לי לאורך כל התקופה שאין הובלה נכונה של המפגשים ומה עושים בין לבין. אין קביעת יעדים עם זמנים, מטרות וזמן להשגת מטרה, וזה יצר מריחה של הזמן וחזרתיות וסתם להתעסק בסתם דברים".

עוד עולה מדבריה כי העדר ההבניה פוגם במחויבות ובקידום ההתערבות:

"עושים תכניות נפלאות באוויר, אבל זה לא מקדם, כי זה לא יוצר מחויבות אמתית! מדברים אבל נגמרת השעה, וכל אחד חוזר לפינה שלו. אין מטרות ויעדים, וזה נשאר תקוע באוויר".

ב. הגדרה משותפת של יעדים ומטרות לטווח ארוך כתורמים למחויבות לתהליך

כאשר אנשי הצוות המקצועי מדברים על הגדרה של מטרות ויעדים, מרביתם מתארים שני מערכים של תהליכי עבודה: האחד הוא זה שמתחייב מההגדרה הרשמית של תהליכי העבודה – הבניה של מטרות, יעדים ותכנית עבודה לטווח ארוך. תהליך עבודה זה כמעט שאינו מתקיים בפועל; המערך השני מתייחס לתהליכי העבודה כפי שהתרחשו בפועל, דהיינו תהליך גמיש שבו המטרות נקבעות ומשתנות בהתאם למתהווה בתהליך ההתערבות ובמשותף עם המשפחה. קביעת מטרות במשותף בין אנשי הצוות המקצועי והמשפחה (תהליך העבודה השני) זוהתה כתורמת למחויבותם של המשפחה ושל הנער או הנערה לתהליך ההתערבות והשינוי. כך, למשל, מתאר קצין המבחן של דני:

"בהתחלה דני לא היה מוכן שנקבע חוקים שמחייבים אותו, אבל הוא הבין שצריך להתגמש. בנינו את זה בשיתוף של דני ועם ההורים, ולא כמשהו מוכתב מלמעלה. יש תחושה שמשוהו נבנה אתם בהסכמתם, וזה נתן אופטימיות".

תכנון יעדים משותף לטווח הקרוב, עולה אף מדבריה של העובדת הסוציאלית של רוני:

"תכננו לשבוע, שבועיים, חודש קרוב, מה כל אחד עושה וחתימות של כל אחד. לכל אחד הייתה אחריות שצריך למלא. זה היה טוב".

חשוב לציין, כי אף שהגדרה משותפת של מטרות ויעדים תורמת למחויבות של הנער או של הנערה, גם הגדרה מראש של מטרות הוצגה כחיונית למחויבות זו. כך, למשל, הוריו של דני מכירים בחשיבותה של בהירות המטרות למחויבותו של דני לתהליך, ולכן דרשו הגדרה ברורה וכתובה של יעדים וחוקים. כך מתארת המתאמת:

"הבנתי שיש צורך לעשות תקנון חוקים לבית. עובדים על זה כמה מפגשים. לגבש החלטות שמקובלות על כולם. למשל, לקבוע שעות חזרה מבילוי של דני. כמו ב'סופר נני'. אבא ביקש תקנון, ככלי עזר להסתדר עם דני. ביקש שאם זה יהיה כתוב, זה יהיה יותר ברור לדני. גיבשנו החלטות ביחד".

כפי שעולה מדבריהם של אנשי הצוות המקצועי, למעשה אין פריטה אופרטיבית של הדאגות למטרות ארוכות טווח וליעדי ביניים מדידים וישימים כפי שתוכנן בפיתוח התכנית. במקום זאת, אנשי הצוות המקצועי נוקטים תהליכי עבודה חלופיים המדגישים קביעה משותפת של יעדים. נושא זה מציג תמונה מעורבת; שכן מצד אחד, העדר ההבניה משפיע לטובה על יכולתו של הצוות לפעול קונקרטי להשגת מטרות-העל ואף על מחויבותם של המשפחה ושל הנער או הנערה להתערבות; מצד אחר, קביעת יעדים דינמית מאפשרת גמישות ושינוי, כאשר יש בכך צורך, ומאפשרת השתתפותם של בני המשפחה בתהליך זה.

3.2.4 מפגשי צל"מ

בהתאם להנחיות "מעטפת", בכל התערבות יוקם צוות ליווי משפחתי – צל"מ. צל"מ כולל את בני המשפחה – הנער או הנערה, חברי המשפחה הגרעינית, אנשים משמעותיים להם מהמשפחה המורחבת ומהרשת החברתית שלהם, וכן את נציגי השירותים שנבחרו על ידי המשפחה, את נציגי השירותים האחראיים על שלום הנער או הנערה מבחינה חוקית ומתאם "מעטפת" (נספח א' לתכנית "מעטפת", ינואר 2007). מפגשי צל"מ נועדו לספק הזדמנות לדיון על המתרחש בחיי הנער או הנערה והמשפחה ולבניית תכניות צל"מ. על המפגשים להתקיים אחת לשבוע בבית המשפחה ובהשתתפות חברי צוות הליווי, כפי שיוגדר באופן ייחודי לכל משפחה במועד התחלת התכנית.

במרבית ההתערבויות שתועדו מאז החלה התכנית לפעול ($n=22$), השתתפו במפגשי צל"מ הנער או הנערה, בני המשפחה הגרעינית, המתאמת ועו"ס משפחה או עו"ס בני נוער. בני המשפחה שהשתתפו היו לרוב ההורים או האם בלבד, ולעתים גם אחים שאינם צעירים מדי או הסבתא (לעתים רחוקות בלבד השתתפו גם בני משפחה מורחבת אחרים). במקרה הצורך השתתפו גם קצין מבחן, קצין ביקור סדיר או פקידת סעד (על פי הדאגות המסומנות). לרוב היה רצוי שתהיה נוכחות של גורם מבית הספר, אך במרבית המקרים, תדירות הופעתו במפגשים הייתה נמוכה (על כך בהמשך בסעיף "הקשר עם בית הספר").

מתוך השיחות שנערכו עם בני הנוער, עם בני משפחתם ועם אנשי הצוות המקצועי, עלו מספר נושאים המתייחסים למפגשי צל"מ, ובהם קיומם של המפגשים בבית המשפחה, הקשר של המשפחה עם אנשי הצוות המקצועי ומערכת היחסים שנרקמה בין אנשי הצוות המקצועי לבין עצמם. כפי שיתואר בהמשך, לכל אחד מנושאים אלה השפעה על דרך פעולתה של התכנית ועל תהליך ההתערבות.

א. המפגשים בבית המשפחה

מפגשי צל"מ נערכו, על פי רוב, אחת לשבוע בבית המשפחה, בהשתתפות בני המשפחה ואנשי הצוות המקצועי. קיומו של מפגש רב משתתפים עם אנשי מקצוע בבית המשפחה אינו טריוויאלי כלל ועיקר, שכן מפגשים עם אנשי מקצוע מתקיימים בדרך כלל במשרדי השירותים. נראה כי קיום המפגש בבית המשפחה תרם לאווירה בלתי פורמלית והוביל לשתי תגובות עיקריות: האחת היא תחושה של אינטימיות ומשפחתיות אשר תרמה למחויבותה של המשפחה לטיפול, להכרה במאמץ שהשקיעו אנשי הצוות המקצועי בהגעתם לביתה, לנוחות, לזמינות הנער או הנערה ולנגישות אנשי הצוות המקצועי; התגובה השנייה היא חשש מפני חדירה לפרטיות.

הסביבה הטבעית של בית המשפחה תוארה כתורמת ליצירת אמון ומחויבות. אחת המתאמות מתארת:

"בעיקר, תחושת המחויבות של המשפחה גדולה יותר. בסביבה הטבעית המחויבות גדולה יותר של הנער לפגישה מאשר במסגרת מחוץ לבית".

המתאמת של דני סיפרה כי קיום המפגשים בבית המשפחה הסיר תחושה של איום ותרם לתחושה של אינטימיות:

"ההורים וגם דני מחכים לפגישה השבועית. המפגש לא מאיים, כי זה אצלם בבית. הדמויות שמגיעות [אנשי המקצוע] מרגישות יותר אורחות, פותחים להם שולחן. זה שובר קרח. מרגיע אותם [את המשפחה], גולשים ליום-יום. רואים את הצד האנושי של המטפל".

גם קצין המבחן של דני רואה חשיבות עליונה לקיום המפגשים בבית המשפחה. הוא מסביר זאת בכך שלדעתו המשפחה חשה את המאמץ שנעשה כדי לעזור לה. קצין המבחן מספר: *"בתור איש מקצוע – אפשר היה לקיים את הפגישה בכל מיני מקומות, בשירותים השונים, אבל אצלם בבית זה נכון, כי זה נותן להם תחושה שהם מאוד חשובים, וכולם עושים מאמץ לבוא אליהם. לפעמים יש תחושה שהנער רגיל לא להתאמץ. יש תחושה בקרב המשפחה שהתאמצו בשבילה. הם מרגישים את המאמץ שאנחנו עושים. זה נותן להם תחושה שהמערכת עושה מאמץ עבורם וגם יוצר אווירה של אינטימיות".* הערכותיו של קצין המבחן נתמכות על ידי אמו של דני: *"[דני] מרגיש שדואגים לו. מרגיש שלאנשים אכפת ממנו. הראו לו שהוא חשוב. זה חשוב לו... לא רק שישמע דברים טובים, אבל אוהבים אותך".*

בניגוד למשפחות של רונית ורויטל, של רוני ושל דני, המתארות את קיום מפגשי צל"מ בבית המשפחה כמעורר אינטימיות ופתיחות, המשפחה של יונתן מציגה עמדה שונה. מדיווחי האם עולה כי קיום המפגשים בבית המשפחה והצורך לכלול אנשים ממעגל המשפחה המורחבת יצרו תחושת אי נעימות וחדירה לפרטיות. כך מספרת האם:

"זה לא נוח שבאים הביתה ורואים הכול, והבית לא מסודר. בהתחלה לא רציתי שתשמע [הסבתא], כי תספר לדודה אז חצי עולם יודע. לא היה לי נוח להביא חברה – יש לי חברה שמספרת לה הרבה, אבל לא היה לי נוח לבקש ממנה לבוא כל שבוע. ביקשתי מאחותי שלא יכלה ואז אמרה שלא רוצה".

עם זאת, אי הנעימות הוצגה כמחיר שהמשפחה מוכנה לשלם בהתחשב ביתרונות של קיום המפגש בבית המשפחה, בהם זמינותו של הנער. כאשר פגישות נערכות במשרדיהם של אנשי המקצוע, קשה יותר להביא את הנער או הנערה אל הפגישה, בעוד שבבית הנערים זמינים הרבה יותר. עניין זה חשוב במיוחד לאור רמת המוטיבציה הנמוכה של בני הנוער המצויים במרכז ההתערבות, להגיע אל הרשויות ואל אנשי המקצוע השונים. כך מתארת אמו של יונתן: *"יונתן לא תמיד רצה לצאת לבית רותם ופה בבית הוא תמיד נמצא".*

קיום המפגש בבית המשפחה תורם גם לתחושה שאנשי הצוות המקצועי זמינים ונגישים. אמו של יונתן מספרת:

"כשרוצה את הפק"ס [פקידת הסעד] – עד שמגיעה אליה לוקח הרבה זמן, עד שפותרת בעיה אחת, יש לי עוד עשר בעיות. אין אותה באותו רגע. קשה להשיג אותה. ב'מעטפתי' – היא כאן, אפשר לפנות אליה. מקבלת נייד של כולם ויכולתי להתקשר למתאמת ולעובד הסוציאלי ולדבר עם הפק"סית. כמעט באותו רגע יכולתי להשיג אותם ולקבל עצה או עזרה".

כאמור, קיומם של מפגשי צל"מ בבית המשפחה תורם לבניית אמון בין בני המשפחה ואנשי המקצוע. יתרה מזאת, הראיונות מלמדים כי מתן האמון של בני המשפחה באנשי הצוות המקצועי השפיע על יכולתם לתת אמון בגורמים מקצועיים אחרים. כך, למשל, קצינת המבחן של רוני מספרת כי בזכות ההשתתפות בתכנית, המשפחה הייתה פחות חשדנית כלפי שירות המבחן והיא אפשרה לאנשי מקצוע נוספים לבקר בביתה:

"פרויקט 'מעטפת' הגביר את הנכונות של המשפחה לשתף פעולה. הם נפתחו. יש הרבה חשדנות לשירות מבחן. הגעתי אליו הביתה. מכירים אותי. פחות חשדנות ויש אמון. בגלל שהיינו שם בבית והכירו אותנו וראו מה אנחנו רוצים והייתה התקדמות; כשיש ביטחון אז אפשר להכניס עוד אנשים: פרויקט 'סיכויים', רכזת, חונך. הכירו את המתאמת בהתחלה, וראו שאנשים באים כדי לעזור, אז פתחו את הדלת עוד ועוד קצת".

מעניין לציין כי קיום המפגש בבית המשפחה תורם לא רק למחויבות המשפחה ולפתיחותה, כי אם גם ליכולת של אנשי הצוות המקצועי לקבל מידע נוסף, המשמעותי להמשך ההתערבות, שהיה יכול להיות נסתר מעיניהם לו היו המפגשים נערכים במקום אחר. כך מספרת אחת המתאמות: *"כשהייתי בביקור בית, רואים הרבה דברים. לא הייתי מגלה את זה בלי הבית".*

באופן מיוחד, המפגשים בבית המשפחה נותנים תמונה מעמיקה יותר על היחסים בין בני המשפחה ושל הנפשות הפועלות בחייו של הילד. כך קצין המבחן:

"מכיר את האווירה בבית, נותן היכרות טובה יותר את המשפחה. אם המפגש היה בשירות עצמו, לא היו מביאים את בני משפחה האחרים. לא הייתי רואה דברים 'על חי' ואת הדינמיקה בתוך המשפחה, את החברים שבאים הביתה, לא הייתי חי את המשפחה. ההיכרות יותר מעמיקה עם המשפחה כשהמפגש בביתם".

ב. תרומת הקשר של המשפחה עם אנשי הצוות המקצועי לתהליך

בזכות קיומו של המפגש השבועי בבית המשפחה נחוה הקשר של בני המשפחה עם אנשי הצוות המקצועי כלא פורמלי. מאפיין זה של הקשר הוצג כבעל תרומה חיונית ליעילות התהליך. כך, למשל, הוריו של דני מתארים את תחושת החברות בין קצין המבחן לדני כמשמעותית ותורמת:

"הוא אמר לו [אני] אוהב אותך כבני. מסר נכון. חבר שלו. נוצר קשר ביניהם. יש גם כימייה, מצאו אחד עם השני. הוא חבר טוב... אנשי מקצוע צריכים להגיע לילד. היה לו יום הולדת – הביאו לו מתנה. התרגש. לא מזלזלים בו".

כן עולה, כי אופי הקשר שבין אנשי הצוות המקצועי לבין הנער או הנערה, משפיע לטובה גם על מידת מעורבותם של בני הנוער במפגשי צל"מ עצמם. כך מספרת המראיינת שערכה את התצפית על המפגשים:

"מקשיבים לדני. יש לו זכות לומר מה הוא מרגיש, הוא מדבר בחופשיות. דני מעורב בכל מה שנאמר. אומר את דעתו לצוות ולהוריו. הצוות פונה ישירות לדני ולא מדבר עליו, אלא אתו. יש אווירה מאוד טובה. חיוכים ושיח מאוד פורה – כל אחד מעלה את רגשותיו".

ההורים של דני מציינים כי השפעה חיובית זו מתאפשרת מתוך תחושת הקבלה וההכלה שמעניק הצוות לנער:

"הצוות ב'מעטפת' קיבל אותו יפה. לא שופט אותו. מקבלים אותו. שומעים את הרע ולא שופטים אותו".

גם אמו של יונתן מציינת כי אחד הממדים החיוניים לקביעת טיב הקשר בין הצוות למשפחה הוא מידת האמון שרוחשת המשפחה לאנשי הצוות המקצועי ובמיוחד המידה שבה בני המשפחה תופסים כי אינם נשפטים על ידי הצוות. היא מתארת:

"להיפתח לבני אדם ולספר הרבה דברים זה קשה. צריכה אמון, אבל אתו היה לי את זה מהר. הייתה כימייה ביחד. הבנו אחד את השני והיה כיף. לא בא לשפוט אותי... סיפרתי לו דברים שלא סיפרתי".

בתוך כך, המתאמת של יונתן מציינת כי אמו עושה שימוש בקשר שנוצר בינה לבינו ובהומור ככלי להתגבר על ההתנגדות שלו לשיתוף פעולה.

ג. גודל צוות הליווי המשפחתי

כאמור לעיל, מפגשי צל"מ (צוות ליווי משפחתי) כוללים את בני המשפחה, את אנשי המקצוע הרלוונטיים, מתאמת ולעתים גם בני משפחה מורחבת ונציגים משמעותיים מן הקהילה. לגודל צוות הליווי המשפחתי יש השפעה שונה על המשפחות ככלל ועל בני משפחה שונים בתוך אותה משפחה. כך, למשל, העובדת הסוציאלית של רוני מציינת כי הפורום הגדול היטיב עם האם, אך איים על רוני עצמו. היא מספרת:

"בפגישות הראשונות נפגשתי רק עם האימא ורוני. אחרי כן גם עם המתאמת והעובד הסוציאלי. בהתחלה לא היה פורום ענק. לאימא הצוות הגדול עשה טוב. היה לה קהל, הייתה זקוקה לזה. לרוני זה היה מאיים. בהתחלה מגיע, שותק פגישה שלמה".

כך, גודל הצוות עשוי להשפיע על קבלתה של המשפחה את אנשי הצוות המקצועי וכן על יעילותה של ההתערבות. ניתן לשער כי שילוב מפגשים פרטניים בצד מפגשי צל"מ (ולו לתקופה קצובה) עשוי לעזור, כאשר צוות גדול נתפס כמאיים. ואכן, הפתיחות שנוצרה במפגשים הפרטניים שבין רוני לבין העובד הסוציאלי הועתקה מאוחר יותר למפגשי צל"מ המורחבים. כך מתארת המתאמת:

"העובד הסוציאלי מ'מעטפת' היה היחיד שהצליח להגיע אליו ולפתוח אותו. אתו - הרשה לעצמו לדבר. היו כמה מפגשים משותפים עם העובד הסוציאלי ורוני וגם נפתח אליי".

לסיכום, ניתן לראות כי למפגשי צל"מ תרומה רבה לתחושת המחויבות והנכונות של המשפחה ושל הנער או הנערה לתהליך ההתערבות. קיום המפגשים בבית המשפחה יצר אינטימיות והוביל לפתיחות ולמחויבות מצד המשפחה ובני הנוער. בני המשפחה העריכו את המאמץ שנעשה בעבורם כדי לקיים את המפגשים בביתם, והדבר עורר אצלם אמון כלפי אנשי המקצוע ואף כלפי גורמים מקצועיים נוספים. תרומה נוספת וחיונית של קיום המפגשים בבית המשפחה היא זמינותם ונגישותם של בני הנוער ושל אנשי הצוות המקצועי: אין צורך לחייב את בני הנוער להגיע אל הרשויות ואל אנשי

המקצוע השונים, ואנשי המקצוע עצמם נגישים לבני המשפחה ובמועדים קבועים. עם זאת, קיום המפגשים בבית המשפחה עלול להוביל לתחושה של חדירה לפרטיות בקרב משפחות מסוימות ומספרם הרב של המשתתפים עלול להרתיע את בני הנוער ולאיים עליהם.

3.2.5 צוות ההתערבות הרב-מקצועי

כאמור לעיל, צוות הליווי המשפחתי (צל"מ) כולל, למעט הנער או הנערה והמשפחה, נציגי שירותים שנבחרו על ידי המשפחה ומתאם. מבנה הצוות הרב-מקצועי של צל"מ, הגדרת יחסי העבודה בין אנשי הצוות המקצועי, סגנון העבודה שלו הורגלו בעבר והדינמיקה הייחודית של הצוות השפיעו על תהליך ההתערבות, תרמו לו והקשו עליו בו זמנית. להלן פירוט התרומות והקשיים של מבנה הצוות המקצועי ושל הדינמיקה בין אנשיו לתהליך העבודה.

א. יתרונות הצוות הרב-מקצועי

במפגש עם המשפחה לכל אחד מאנשי הצוות המקצועי תפקיד ותשומות הייחודיים לו ולמקצועו. האינטראקציה בין אנשי הצוות המקצועי וחלוקת העבודה מתוארות כמספקות זוויות ראייה שונות וכמפרות מבחינה מקצועית. כך, למשל, קצין המבחן של דני מדווח על מערכת יחסים תומכת וזורמת בין אנשי הצוות המקצועי הפועלים יחד לטובת המשפחה והנער:

"המפגש מתנהל טוב. כל אחד יכול להתבטא. אין מישהו שמנסה לכפות את דעתו או איש מקצוע דומיננטי במיוחד. המשפחה מרגישה שלכל אחד יש תפקיד שונה, ראייה שונה. כל אחד מביא למפגשים את הניסיון שלו בעבודה עם בני נוער".

תחושת ההפריה ההדדית מתוארת כמעצימה מבחינה מקצועית ורגשית כאחד. קצין המבחן מתאר:

"הרבה אנשי מקצוע, זה מפרה. במודל [של התכנית] מקבלים מיד את המידע ולא צריך לחפש אותו. הטוב בעבודת צוות זה זרימת אינפורמציה, מקבל עוד זוויות ראייה. זה כמו תזמורת בדרך כלל מתוזמרת טוב. זה משהו שנותן תחושה של ערך לעבודה שלי. לא מוכן לוותר על זה. נותן משמעות לעבודה שלי וגם מרגיש שפה עושים משהו נורא חשוב".

הראיונות מלמדים כי היות הצוות רב-מקצועי תורם לתחושה של אחריות משותפת ומפחית מהקושי שבהתמודדות המקצועית של היחיד עם בעיות המשפחה. כך, למשל, קצינת המבחן של רוני:

"למדתי הרבה. גם יש חלוקת אחריות ואנשים שאפשר לסמוך עליהם, אז זה כיף. אם תטיל משימה זה לא ייפול עליך, יש חלוקה בהתאם לתפקיד. אז זה נהדר, ואין הקטע הזה של לזרוק – "תעשה את זה", אלא נכונות של כל אחד. [בעבודה עם] משפחות כאלה – כיף שאת לא לבד. אתה יכול לנשום".

המודל הרב-מקצועי תורם אף לחלוקת העול הרגשי הטמון בעבודה מעין זו. כך, למשל, אחד מקציני המבחן:

"במעטפת גם כשיש משברים אתה לא לבד. ויש לזה כוח של היחיד. אפילו במשהו רגשי, לחלוק תסכולים. מתחלק עם עוד אנשים בעול".

כך עולה מהראיונות, כי העבודה בצוות רב-מקצועי תורמת לאנשי הצוות המקצועי, הן מן הבחינה המקצועית והן מן הבחינה הרגשית. עבודת צוות מספקת מקום להפריה הדדית ולחלוקת נטל האחריות המקצועית שבעבודה עם משפחות מרובות-בעיות. תרומה נוספת נעוצה בהיבט הרגשי; שכן אנשי הצוות כולם נושאים במשותף בעול הבעיות הקשות של המשפחות בסיכון, וכך התמודדותו של כל אחד מהם קלה יותר.

ב. אתגרים במודל הצוות הרב-מקצועי

לצד היתרונות, לצוות רב-מקצועי עלולה להיות אף השפעה שלילית על התהליך, למשל, מתוך ריבוי נקודות המבט המקצועיות. במקרים מסוימים אנשי הצוות המקצועי משכו כל אחד לכיוונו המקצועי, ובהיעדר מטרות ברורות הדבר הוביל להצפת בעיות ללא מציאת פתרונות. כך מספרת אחת מהעובדות הסוציאליות:

"אין הובלה נכונה של הצוות. הרבה אנשים בצוות, זה הקשה. כל אחד אמר את דברו. היו מאבקים ולא הובלה. דיברנו על דאגות... בחלק מהמקומות כל אחד לוקח את זה לעולם שלו ולעולם שלו בלבד בלי עשייה בפועל. דיבורים והנער – משתתק".

למודל הרב צוותי עלולה להיות השפעה אף על התפקוד האישי של כל אחד מאנשי הצוות המקצועי בנפרד, שכן מרבית הפרספקטיבות המקצועיות של אנשי הצוות הן של עבודה פרטנית. היו מי שדיווחו על תסכול בשל ההפחתה בהשפעה שאליה היו רגילים במפגשים הפרטניים. כך מתארת אחת מהעובדות הסוציאליות:

"הרגשתי שאני מפספסת את התפקוד שלי. לא יכולה לנהל את העניינים. התסכול שלי יצר שיחות עם המתאמת. איך אפשר לשנות את הדברים. כעס שלי ורצון לעזוב את התכנית. עושים תכניות נפלאות באוויר, אבל זה לא מקדם, כי זה לא יוצר מחויבות אמתית. מדברים אבל נגמרת השעה וכל אחד חוזר לפינה שלו".

ג. תפקיד המתאם והיעדר ראש צוות

מתוקף תפקידו נבחר המתאם להנחות ולהוביל את מפגשי צל"מ. עם זאת, המתאמות שנבחרו לתפקיד הן צעירות ובעלות הכשרה סמך-מקצועית. בהתאם לכך בלט במיוחד העדרו של ראש צוות שהוא בעל רקע מקצועי בטיפול, ותיק ומנוסה שיוביל את המפגשים:

"מי אנשי המקצוע הספציפיים בפגישה? זה פחות רלוונטי. חשוב שמי שמוביל את זה יהיה דמות חזקה; שיצליח להזיז גלגלים ולהציב מטרות".

המתאמת של רונית ורויטל מתייחסת אף היא לתפקידו ולסמכויותיו של המתאם. מנקודת מבטה כמתאמת שאינה אשת מקצוע, היא מדגישה את החסך בסמכויות כבעלת תפקיד רשמי במערכת ברווחה:

"דברים בורוקרטיים, העובדת הסוציאלית עושה, כי אני לא עובדת סוציאלית. אם צריך חתימה של עובדת סוציאלית, צריכה אישור מעובדת סוציאלית. כשכתבתי דוחות צריכה אישור של עובדת סוציאלית".

הראיונות מלמדים כי אצל חלק מהמשפחות היו חילופים בין מתאמות, והם השפיעו לרעה על התהליך. כך, למשל, יונתן ומשפחתו הביעו חשדנות כלפי המתאמת החדשה. המתאמת האחרונה מספרת על השפעת החילופים:

"הכרתי אותם בקושי... זו נקודת התחלה. הרגשתי שהייתה תקופת היכרות. הייתה רגרסיה. תקופת היכרות לבדוק אם אני אמינה. אני לא עובדת כמו המתאמת הקודמת".

עניין זה השפיע על היכולת של המתאמת לתפקד בתוך הצוות ולטפל במשפחה. כך מספרת המתאמת:

"לקח למשפחה לא מעט זמן... לא מיד קיבלו את הנוכחות שלי. הדרך שלי שונה. יותר ורבליית, מעורבת. לא רק כתבתי. זה שונה להם מהמתאמת הקודמת. באתי עם אגינדה מקצועית".

ד. העדר מפגשים של אנשי הצוות המקצועי מחוץ למפגשי צל"מ

אנשי המקצוע נפגשו כצוות מקצועי אך ורק בבית המשפחה. הראיונות מלמדים כי זה גרע מיכולתם להתכונן למפגש, לתאם ציפיות ולבחון את הנושאים מנקודות המבט המקצועיות השונות. אחת המתאמות:

"אנשי מקצוע לא מדברים מעבר לצל"מ. אני והפק"סית מדברות לפעמים, כשנכנסות ביחד למפגש או כשיוצאות. כמעט ולא מדברות בין הפגישות בינינו".

קצינת מבחן מתארת את הצורך במפגשים הנפרדים לשם התייעצות מקצועית:

"יכול להיות שצריך לעשות את זה, כדי לראות איפה אנחנו. היינו נפגשים קצת לפני שעלינו לדירה ומדברים מה כל אחד חושב. אולי כדאי היה לקבוע מפגש של אנשי מקצוע, אחת לחודשיים, רבעון – להיפגש ולדבר על הדברים".

לעומת זאת, אחת המתאמות מצדדת בהעדר קיום של מפגשים מקצועיים בנוסף למפגשי צל"מ, מתוך הצורך בשקיפות כלפי המשפחה:

"האם זה טוב שאין חשיבה בין אנשי מקצוע בין הפגישות? חשוב לי שיש שקיפות עם המשפחה. ההחלטות מתבצעות ביחד עם המשפחה ולכן לא נכון שאנחנו אנשי מקצוע נחליט ביחד ונגיד למשפחה".

ה. העדר המפגש הפרטני במודל "מעטפת"

"מעטפת" נשענת על שיתוף פעולה בין כל הגורמים המטפלים בבני נוער הנמצאים בסכנה. מפגשי צל"מ הוגדרו כמקום לדיון של נציגי השירותים השונים עם המשפחה. עם זאת, לחלק מאנשי הצוות המקצועי חשוב היה להכיר את הנער או את הנערה בנפרד. כך, למשל, מתאר קצין המבחן:

"בשונה מבני נוער אחרים, הכרתי את דני משתי שיחות פרטניות וכבר יצאנו לי מעטפת" ביחד. מבחינתי היה טוב יותר אם יש היכרות יותר מעמיקה כך אני מכיר את הנער טוב יותר".

לא זו בלבד, שכן העדר המפגש הפרטני בין הנער או הנערה לאנשי המקצוע מוצג לא רק כגורע מן ההיכרות של אנשי המקצוע עם הנער או הנערה, אלא אף כפוגע בתהליך ההתערבות והשינוי. כך, למשל, קצין מבחן:

"החלק הפרטני יורד, וכמודל זה חבל. זה לא חייב להיות ככה. הטוב ביותר היה שלצד מפגשי "מעטפת", החלק הפרטני היה מקבל משקל יותר גדול אבל קשה לי לעמוד בשניהם. אז לפעמים קצת לפני המפגש אני מדבר איתו, אבל אין מפגשים פרטניים".

הצורך בהתערבות במסגרת פרטנית, חשוב במיוחד כאשר צריך לבחון נושאים רגישים המהווים גורם חשוב בבעיות של הנער או של הנערה, ואשר אינם מתאימים לשיחה בפורום צוותי. כך, למשל, קצין המבחן מציין את הקשר עם האם הביולוגית של דני כנושא שיש לדון ולטפל בו בפורום פרטני:

"חסר קטע פרטני. יש לו רגישויות, איך מרגיש עם אימא ביולוגית. בטיפול פרטני זה היה עולה, וכאן יש זהירות לטפל בזה בפורום הזה. נושא זה לא עלה לעומק רק הוזכר. אולי עכשיו כשיש פתיחות מצד המשפחה אולי אפשר להעלות עם כולם או שאחד מאתנו ייקח את זה לשיחות פרטניות".

כפי שתואר לעיל, רעיון שילוב המפגשים הפרטניים עלה גם במקרה של רוני, אז הוא הוצע ככלי עזר בהגברת מידת הפתיחות שלו, כאשר גודל הצוות היווה בעבורו איום. חשוב לציין כי ניתן לאפשר שיחות פרטניות כחלק מתשומות התכנית, אך עם איש מקצוע שאינו חלק מצוות הליווי המשפחתי.

1. העדר ליווי בני הנוער מלבד מפגשי צל"מ

בני הנוער פגשו את אנשי המקצוע בעיקר במפגשי צל"מ, ומרביתם לא קיבלו ליווי של איש צוות או איש מקצוע כלשהו בין המפגשים או שקיבלו ליווי מועט בלבד. מן הראיונות עולה כי זה פגע במחויבותם של בני הנוער לשינוי מחוץ למפגשי צל"מ. העדר הליווי בלט במיוחד בחקרי המקרה בבאר שבע. בחיפה את הפונקציה הזו מילא במידה מסוימת עובד סוציאלי שהוקצה מטעם "מעטפת", אך שלא היה חלק מצוות הליווי המשפחתי. העובד הסוציאלי ליווה את בני הנוער והמשפחות המשתתפות בתכנית בחיפה והן תיארו את המפגש עמו כמועיל מבחינות רבות. המפגש כלל שיחות אישיות, ליווי מחוץ למפגשי צל"מ, ואפשר להם להיפתח ולפרוק כעסים. עם זאת, מסיבות תקציביות ואחרות העובד הסוציאלי נאלץ להיפרד מהתכנית. כך מתארת אחת העובדות הסוציאליות:

"הוא היה טוב. יצר קשר אישי. הרבה ממשפחות אלו צריכות ליווי צמוד וזה לא מתאפשר ברווחה. גם כשבאים פעם בשבוע אין את זה. הוא מאוד הוסיף. פונקציה משמעותית".

העדר הליווי בין המפגשים בולט במיוחד במקרה של דני, שכן מחויבותו במפגשים הייתה שונה מהתנהגותו מחוץ להם. לדברי של העובדת הסוציאלית של דני, העדר הקשר השוטף ממקד את ההתערבות במפגשים בלבד ואין העברה של התובנות שהושגו במפגש אל חיי היום-יום:

"עד לאחרונה הייתי אומרת ש'מעטפת' לא טובה לדני ושצריך לפרק את זה. מה קורה בצל"מ? זה כמו ילד שלא עושה בשירותים בגן ושמים לו טיטול. הגננת אומרת "לא הצליח". זה לא עוזר לאף אחד! אבל הגננת לא אומרת לאימא מה כן צריך לעשות כדי

שזה כן יצליח. במקום להחזיר לילד את הטיטול צריך שהגננת תגיד לאימא: 'תנסי גם את
בבית ותגידי לי מה קורה'. זה מה שקרה בעצם בצל"מ – דיברנו".

פערי ההתנהגות של הנערים בין המפגש לבין חיי היום-יום מדגישים את הליווי כחיוני וכהכרחי
להצלחת ההתערבות, כפי שעולה מתיאור המקרה של רונית ורויטל. האם מספרת:

"הייתה אחת, מתנדבת. הייתה בקשר עם רונית. הייתה באה, מוציאה את רונית, קונה לה
ומפנקת אותה. הייתה גם עם רויטל, הולכת אתה [עם רונית] להצה...".

כאמור, לליווי המקצועי של הנער או של הנערה, חוץ ממפגשי צל"מ יש חשיבות רבה. למרות זאת,
העדר הקצאה קבועה של מלווה כחלק אינטגרלי של מודל "מעטפת" הוביל לכך שלא היה מלווה בקרב
חלק מהמשפחות. העדר פונקציה זו במודל "מעטפת" משפיע לרעה על ההתערבות ועל מחויבות הנער
או הנערה לשינוי בנוסף לשעות מפגשי צל"מ.

3.2.6 הקשר עם בית הספר

עבור בני נוער הלימודים בבית הספר אמורים להיות חלק חשוב מחייהם. כיוון שמרבית המשתתפים
בתכנית אינם מבקרים בבית ספר או שאינם מבקרים בו באופן סדיר, הקשר עם הסגל החינוכי חיוני
להתערבות. עם זאת, למרות ניסיונות ההתקשרות של אנשי הצוות המקצועי ב"מעטפת" עם סגל בית
הספר, על פי רוב הגורם הבית ספרי נעדר ממפגשים אלה. היעדרות זו הוסברה בטעמים מעשיים, בכך
שאנשי החינוך אינם עובדים בשעות אחר הצהריים ובערב בהן התקיימו המפגשים. כך, למשל, מתארת
המתאמת של רונית ורויטל:

"לגבי היועצת, בחינוך עושים בעיות. המפגש בערב. קשה לגייס אנשים שיגיעו בערב. עובדי
רווחה עובדים יום ג' אחר הצהריים אז אפשר לתאם ביום זה בשעות עבודה וגם בשירות
המבחן אבל בחינוך קשה יותר להביא אותם, כי המפגשים לא בשעות עבודה".

רונית עצמה הביעה צורך בנוכחותה של המחנכת, שנעדרה מן המפגשים. רונית מתארת:

"המחנכת, אתה הייתי בקשר והייתי רוצה שתבוא, אבל לא יכולה לבוא. יש לה ילדים
בבית שהיא צריכה להיות איתם אחרי בית ספר. באה פעמיים. המפגש, זה היה באחת.
אחר כך עבר לשעות אחרי צהריים. לא התאים למורה".

אף העובדת הסוציאלית של דני מדווחת על ניתוק בין מפגשי צל"מ לבין בית הספר, וגורסת שזו אחת
הסיבות לכך שהשיפור בתחום זה בחייו של דני מתון. העובדת הסוציאלית מספרת:

"מבחינתי התכנית אמורה לקדם מעבר למפגשים, לראות איך בית ספר נכנס לתכנית. לא
יועצת יושבת ואומרת 'אתה מנסה. לא מספיק'. לעשות חיבור יותר טוב עם המורה ועם
ההורים ולא להישאר במסגרת המצומצמת של צל"מ ואז לא מתקדמים. חשוב שהמחנכת
ולא היועצת ישתתפו בצל"מ".

גם אצל יונתן הקשר עם בית הספר מוצג כבעייתי ולא עקבי. האם מתארת כי התקשורת בינה לבין בית הספר לקויה וכי התערבותם של אנשי הצוות המקצועי היא הגורם המתווך היחיד בינה לבין בית הספר:

"קצינת ביקור סדיר סיפרה לי מה קורה בבית ספר. בלי 'מעטפת' לא הייתי יודעת מה קורה בבית הספר. המחנכת אומרת הכול טוב. קב"סיות: הוא עושה טובה שהוא הולך לבית ספר".

עם זאת, היא מציינת, הנוכחות של גורם בית ספרי במפגשים היה מוגבל, והמורה שהגיע אף הפריע להתערבות:

"באו מורים – מחנכת הגיעה, פעם אחת באה ואחר כך לא יכלה. הגיע מורה לכדורעף, המאמן שלו. ליונתן גבר זה לא אישה. הוא היה משמעותי לו. הזמנו אותו. הגיע פעם אחת - עשה צחוק מכל הסיפור. עשה צחוק מהפגישה".

כאמור לעיל, הקשר עם בית הספר והנוק שבהיעדרות של גורם בית ספרי ממפגשי צ"מ, מזמינים התייחסות ברמה מערכתית. למרות הצגת הדברים כנובעים מאילוצים מעשיים, יש להבינם על רקע המחויבות הבית ספרית לתכנית "מעטפת" בעבור הילד.

3.2.7 תשומות התכנית

מסגרת "מעטפת" מגדירה מתן תשומות ייחודיות לבני נוער ולמשפחותיהם בהתאם לצרכיהם. חלק מהתשומות ניתנו ליותר ממשפחה אחת (או ליותר מנער אחד או נערה אחת) וחלקן היו ייחודיות למשפחה, נער או נערה. תיעוד תשומות התכנית לכלל בני הנוער ומשפחותיהם שהשתתפו בתכנית מאז 2001 ($n=22$) מצביע על חמישה סוגים עיקריים של תשומות:

- ♦ **ייעוץ ועזרה מקצועית.** לחלק מבני הנוער ניתן חונך; לבני הנוער או לבני משפחותיהם ניתנו פגישות ייעוץ או מתנדבים לתמיכה; לאחת האימהות ניתנו שיחות וטיפול פרטני אצל פסיכולוג; תכנית טיפול לגמילה מסמים ניתנה לאחת האימהות; טיפול פסיכולוגי - לאחד הנערים; פגישות שבועיות עם עובד סוציאלי שאיננו מצוות "מעטפת" ניתנו לאם ולבנה.
- ♦ **עזרה בלימודים.** לחלק מבני הנוער ניתנה תמיכה בלימודים, ניתנה הזדמנות להשתתף במרכז למידה, או מתנדבים לסיוע.
- ♦ **חוגים ופעילויות.** לבני הנוער ניתנו מנוי לחדר כושר, פעילות בקבוצת כדורגל, מנוי לספרייה, חוג טיפוס על קירות וחוג אגרוף. כן ניתן חוג ריקודי בטן לָאם, יום כיף בברכה לְמשפחה, בילוי משפחתי חד פעמי בסרט וארוחת ערב במסעדה לצורך גיבוש משפחה.
- ♦ **תשומות חומריות.** לכל בני הנוער ניתנה מתנת יום הולדת בסך 200 ש"ח, לחלקם ניתנו כרטיסיות חופשי-חודשי, לאחד הנערים ניתן מחשב כתגמול על הישגים בלימודים, אחת המשפחות קיבלה תווי קנייה לחג ומשפחה אחרת נכנסה לסבב חלוקת המזון מטעם "בית מוריה".
- ♦ **תיווך.** צוות "מעטפת" תיווך בהשגת דירה גדולה יותר מ"עמידר" לאחת המשפחות, בריהוט לבית שנתרם על ידי עמותת "יחדיו", בהשגת שירותי אחות להזרקת אינסולין, בהשגת מתנדבת לסיוע

ולתמיכה במשפחה מטעם "בית מוריה" וסייעת לניקוי ולתחזוקת הבית ולהדרכת האם מטעם מחלקת הרווחה.

חשוב להדגיש כי בדומה לתשומות שאינן חומריות, השימוש שנעשה ב"מעטפת" בתשומות חומריות מטרתו לענות על הצרכים ועל הדאגות של בני הנוער, אם בצורה ישירה ואם עקיפה. למשל, הצטרפותו של דני לקבוצת הכדורגל משמעותית נועדה להפחית את התנהגותו האלימה והפלילית; הבטחת המחשב ליונתן נועדה להיות תמריץ לשיפור מצבו בלימודים⁵; המעבר של המשפחה של רונית ורויטל לדירה גדולה יותר נועד להקל על הצפיפות ובפועל אפשר להן פרטיות והמעייט משמעותית עד הכחיד את בעיית השוטטות והלינה מחוץ לבית אצל שתי הנערות.

3.2.8 נקודת המבט המערכתית

אנשי מפתח בתכנית מזהים שני קשיים עיקריים ברמת המערכת: העדר מנגנון מרכזי להכוונת ולפיתוח הפרויקט ברמה הארצית; והעדר שיתוף פעולה בין מחלקות הרווחה והחינוך ברמה היישובית. שני קשיים אלה מעכבים את הפעלת התכנית בצורה המיטבית. כך, בהתייחס לקושי הראשון, מנהלת תכנית "מעטפת" מטעם עמותת "אשלים" טוענת כי התכנית פועלת ללא פרויקטור (אדם מטעם העמותה שיוביל וינהל את התכנית ברמה הארצית) ולכן מתנהלת מעצמה. להבנתה, לו היה פרויקטור הוא היה יכול להפעיל את גלגלי התכנית מתוך ראיית-על, לפתח את מערך ההדרכה ולהטמיע את התכנית במערך הרווחה הארצי כחלק מתפיסת העולם של אנשי המקצוע. גם מנהלת העמותה המפעילה ויוזמת התכנית סבורה כך, ומדגישה את ההשפעה החיובית של מנגנון מרכזי מאחד על שיתוף הפעולה בין הרשויות.

הקושי השני נובע מהעדר שיתוף פעולה בין מחלקות הרווחה והחינוך ברמה היישובית. שיתוף הפעולה בין הרשויות והשירותים השונים זוהה כאחת הפונקציות החשובות ביותר ב"מעטפת". עניין זה מקבל חשיבות רבה במיוחד, כיוון שהוא משפיע על ההתערבות עצמה. חשוב במיוחד הוא שיתוף הפעולה בין מחלקות הרווחה והחינוך ביישובים השונים אשר בלעדיו נוצר חוסר בגורם חינוכי במפגשי צל"מ, וההשפעה של ההתערבות לא מחלחלת אל בית הספר. בהתאם לכך, מנהלת העמותה סבורה כי יש לאגם את תקציבי החינוך והרווחה ולעגנם בצורה ממסדית.

3.3 בחינת השפעת התכנית

לשם בחינת השפעתה של תכנית "מעטפת" על בני הנוער והמשפחות התייחסנו לשני סוגי נתונים:

- ◆ נתונים עובדתיים המתייחסים לשינויים שהתרחשו בפועל בתחומים שונים בחיי המשפחה ובחיי הנער או הנערה.
- ◆ ההערכה של בני הנוער, בני משפחותיהם ואנשי הצוות המקצועי את השפעתה של התכנית ושל התהליכים באמצעותם הביאה לשינוי.

⁵ במהלך 2009 יונתן קיבל את המחשב שהובטח לו

3.3.1 שינויים שהתרחשו בעקבות ההשתתפות בתכנית

כפי שמצוין בתיאור תכנית "מעטפת" (סעיף 1.2 לעיל), הגדירו מעצבי התכנית כי התוצאות הרצויות להשתתפות בה, הן מתן מענה חלופי להוצאה מהבית; השתלבות הנער או הנערה במסגרת לימודים, עבודה, או הכשרה מקצועית; ביקור סדיר, תפקוד סביר ועלייה בהישגים במסגרת שנבחרה; דיווח על ירידה בהתנהגויות סיכון; וגילוי סממני התעצמות אצל בני המשפחה והנער או הנערה. לשם כך נעשו צעדים בתחומים הרגשי התנהגותי, בתחום הלימודי, הפלילי וביחסים בתוך המשפחה. במסגרת הערכת תכנית "מעטפת", תועדו תהליכי ההתערבות של המשפחות שהשתתפו במחקר. תיעוד זה מלמד על שינויים חיוביים בהתנהגות בני הנוער בכל אחד מתחומי הדאגות שסומנו בתחילת ההתערבות ובהתאם לתוצאות הרצויות שהוגדרו לעיל.

בתחום הרגשי-התנהגותי⁶

לכל אחד מבני הנוער בארבעת חקרי המקרה סומנו דאגות בתחום הרגשי-התנהגותי. הקשיים בתחום זה משפיעים על מגוון תחומים אחרים בהם התקשורת בתוך המשפחה, ההתנהגות בבית הספר וכן על רמת האלימות של בני הנוער, כפי שמתואר להלן:

- ◆ ניכר שיפור בהתנהגותו של דני, בעיקר בתקשורת הבין אישית ובשיעור ההתנהגויות האלימות. דני התמסר לקבוצת הכדורגל שלו ובכך הידק את קשריו עם בני נוער שאינם קשורים לחברה העבריינית, הפסיק את השוטטות והפחית את ההתנהגות העבריינית. עם זאת, הזמן הרב שהקדיש לכדורגל מנע ממנו השתלבות בפעילויות נורמטיביות נוספות. לאחר כשנה מתחילת התכנית חלה נסיגה מסוימת בהתנהגות של דני שבאה לידי ביטוי בעלייה בהפרות המשמעת בבית הספר, בירידה בקבלת הסמכות ההורית ובירידה במידת שיתוף הפעולה שלו במפגשי צ"מ. עם זאת, במהלך 2009 המתאמת של דני דיווחה כי הוא שב והשתפר בכל תחומי הדאגות שסומנו לו.
- ◆ עם מעבר המשפחה לדירה גדולה יותר החלו רונית ורויטל לישון בבית באופן סדיר והן מקבלות את סמכות ההורים. עם זאת, כשנתיים לאחר תחילת ההתערבות הרתה רונית וילדה בת. אנשי הצוות מדווחים שעל אף שהדבר עשוי להיתפס כמעידה במונחי התכנית, הם מזהים אצל רונית אכפתיות ואחריות מרשימות כלפי התינוקת וכלפי עצמה.
- ◆ יונתן נשמע יותר לדברי אמו והיא עצמה מציבה לו גבולות וסמכותה ההורית רבה יותר. יונתן הסכים ללכת לטיפול פסיכולוגי, שאחת ממסקנותיו הייתה שאין עוד לצפות לסכנה מצדו לפגיעה באחותו, הוא החל להתמודד עם הפרעת האכילה בצורה טובה והרחיב את מעגל חבריו.
- ◆ ביטחונו העצמי של רוני השתפר, הוא החל להיפתח בפני הצוות המקצועי ולמד לשלוט בכעסו. רוני הצטרף לקבוצת תיאטרון והציג יכולות מרשימות כשחקן ראשי. רוני החליט לא לדחות את גיוסו לצה"ל.

⁶ כדי להבין את התכנית בצורה המיטבית, בנוסף לארבעת המקרים המופיעים בדוח זה, עיינו בתיעוד המקרים של כלל בני הנוער ומשפחותיהם שהשתתפו בתכנית מאז 2001 ($n=22$). חשוב לציין כי התיעוד של כלל הנערים היה חלקי וכך גם המידע שהתקבל ושיובא כאן ביחס אליהם. עיון זה מעלה כי לארבעה בני נוער הוצב יעד למניעת שוטטות והוא הושג בקרב שלושה מהם. מתוך שלושה בני נוער ששמו להם למטרה לשפר את מצבם הרגשי והחברתי, שניים השיגו את היעד

בתחום הלימודי⁷

בני הנוער המשתתפים בתכנית אינם מבקרים בבית הספר או שמבקרים בו בצורה לא סדירה. בהתאם לכך בהתערבות של כל אחד מבני הנוער נעשו צעדים להשגת היעדים בתחום.

- ◆ חל שיפור בתפקודו של דני כתלמיד, הוא החל להביא ציוד ומיעט להפריע בשיעורים. עם זאת, כשנה מתחילת ההתערבות חלה נסיגה אצלו והוא הראה עלייה בהפרות המשמעת בבית הספר, איחר לשיעורים ופערי הלימוד נותרו גדולים. כאמור, דיווח המתאמת משנת 2009 מלמד על שיפור בהתנהגותו של דני בתחום זה.
- ◆ רונית ורויטל החלו לבקר בבית הספר באופן סדיר יותר, אך הן עדיין מחסירות כיום בשבוע. רונית סיימה 12 שנות לימוד, נבחנה בחלק מבחינות הבגרות ומתכננת להיבחן בשאר הבחינות.
- ◆ יונתן התחיל לבקר בבית הספר באופן סדיר וציוניו השתפרו, הוא סיים כיתה ח' ללא ציוני נכשל, ייצג את בית הספר באולימפיאדת מתמטיקה ואף משחק כדורעף בנבחרת בית הספר.
- ◆ רוני השתלב במסגרת החינוכית מית"ר, שם הוא לומד ועובד במסגרת מוגנת עד לגיוסו לצה"ל. חוות הדעת של אנשי המקצוע במית"ר לגבי רוני חיובית ואף עולה כי הוא משתלב חברתית.

בתחום הפלילי⁸

לדני ולרוני סומנו דאגות בתחום הפלילי. שני הנערים היו מעורבים בפעילות עבריינית ובאירועי אלימות קשים.

- ◆ ההתנהגות העבריינית של דני פחתה באופן משמעותי, ולא הוגשו נגדו תלונות למרות אירועי האלימות החריגים שהתרחשו בבית הספר.
- ◆ כשנה מתחילת ההתערבות, רוני לא היה מעורב באירועי אלימות ועבריינות, ואף העיד על עצמו שהוא חש שליטה עצמית גבוהה בסביבה של נוער עברייני.
- ◆ ליונתן, לרונית ולרויטל לא סומנו דאגות בתחום הפלילי.

בתחום היחסים במשפחה

- ◆ מערכת היחסים בין דני להוריו השתפרה ובעיות התקשורת ביניהם התמעטו. עם זאת וכאמור לעיל, לאחר כשנה מתחילת התכנית חלה נסיגה מסוימת בקבלה של דני את סמכות הוריו. ב-2009 דיווחה המתאמת כי שוב חל שיפור בהתנהגותו של דני.
- ◆ בין רוני לבין אמו פחתו בעיות התקשורת, היחסים ביניהם השתפרו ורוני מכבד יותר את סמכותה כהורה. לאחר כשנה וחצי מתחילת ההתערבות ובהסכמת האם, הוחלט שאחיו הקטנים של רוני יצאו למסגרות חוץ-ביתיות. כפי שהוזכר, לשני הילדים צרכים מיוחדים והטיפול בהם במסגרת

⁷ עיון בתיעוד המקרים של כלל המשפחות מעלה כי שניים מבני הנוער שהשתתפו בתכנית החלו לבקר באופן סדיר בבית הספר, אחד הנערים שיפר את התנהגותו בבית הספר, ואחד הנערים נשר מבית הספר בו למד

⁸ מתוך עיון בתיעוד כלל המקרים שהשתתפו בתכנית מאז 2001 עולה כי לנער אחד סומנה דאגה בתחום הפלילי, והוא לא הפחית מהתנהגותו העבריינית. לשני בני נוער סומן יעד של גמילה מסמים, אצל נער אחד הושג היעד במלואו ואילו אצל הנער השני הוא הושג באופן חלקי

הבית לווה בבעיות. ההחלטה להוציאם למסגרות חוץ-ביתיות של החינוך המיוחד הייתה קשה וגררה התלבטות ארוכה, שבסופה סברה האם כי טובתם של הילדים אינה במסגרת הביתית.

- ◆ אמן של רונית ורויטל למדה כיצד יש לנהוג עם בנותיה ולהציג עמדה סמכותית ואסרטיבית יותר. נעשה שינוי חיובי ביכולת המשפחה לקבל את האב לאחר מחלתו. עם זאת, הצוות חש בנסיגה במצב האב ובתום התייעוד עלה חשש שהאב חזר להשתמש בסמים.
- ◆ אמו של יונתן מדווחת כי סמכותה כהורה השתפרה משמעותית ביחס ליונתן ואחותו כאחד, וכי התנהגותו של יונתן חיובית יותר.

בתחום התעסוקה והמצב הכלכלי של המשפחה

מצב כלכלי ירוד סומן כדאגה בולטת במיוחד במקרה של רונית ורויטל. שכן, המצב הכלכלי הירוד של המשפחה השפיע לרעה גם על התנהגותן בתחומים אחרים.

בעקבות התערבות התכנית ויצירת הקשר עם חברת "עמידר" המשפחה של רונית ורויטל עברה להתגורר בדירה גדולה יותר המתאימה לצרכיה. הבית רוהט וכעת מאפשר פרטיות לבני המשפחה ולנערות. הבן הבכור והאב החלו לעבוד.

3.3.2 הערכת המשתתפים את התרומה של "מעטפת"

בני הנוער והוריהם נשאלו על השתתפותם ב"מעטפת", האם להערכתם היא הועילה להם ואם כן, כיצד השפיעה השתתפותם בתכנית על חייהם ועל חיי משפחותיהם. ככלל, מרבית המרואיינים, הורים ובני נוער כאחד, הביעו שביעות רצון מן התכנית וציינו כי ההשתתפות בה תרמה להם בתחומים השונים שבהם סומנו הדאגות בתחילה. כך, למשל, ההורים של דני מתארים את התהליך:

"עם 'מעטפת' הבעיה מתגמדת. זה עוזר לנו לרדת לעומק הבעיה. לראות את זה קטן. עזרו לי להציל את הילד. הצילו את הילד. הצילו משפחה שלמה. לא היו לנו כלים. דני עולה על דרך המלך! הרצון שלו טמון ב'מעטפת'. 'מעטפת' ופרויקט 'סיכויים' – ממליצה לעוד ילדים. זוכים בדור חדש, במשפחה חדשה".

גם רוני ודני שהתקשו להתבטא בראיונות האישיים למחקר זה, העידו על תרומת התכנית. מדברי רוני:

"הייתי אומר לו [לנער] לא לשלול. רוצים לטובתך. הם יודעים מה הם עושים. רוצים לעזור לך. שווה לך, כי יודעים על מה מדברים. אם לא תגיד כלום, לא ידעו איך לעזור לך. תנסה להיות אתם חיובי. יש מצב שיעזרו לך... [אם לא הייתי בתכנית] הייתי ממשיך עם האלימות. בטוח שכן".

גם דני הביע שביעות רצון מהשתתפותו בתכנית באופן דומה: *"[הייתי אומר לו] כדאי לך להשתתף. זה יותר חשוב מלצאת עם חברים, כי זה עוזר לך. זה רק יעזור לך ובסוף תגיד לכולם תודה".*

בתוך כך ביטא דני את החוויה של אפשרות הבחירה שקיבל בעקבות התכנית :
"תקשיב לבעיות שלך. תנסה לפתור אותם במקום לצאת עם חברים... אחרי השיחות גם אתה תבחר פחות לצאת, ואני קבעתי לעצמי שאני לא יוצא. יוצא, אבל פחות. זה לטובתך. רוצים לעזור לך שאתה תצליח".

3.3.3 תהליכים שתרמו לשינויים בקרב בני הנוער המשתתפים

א. יצירת תחושה של מקובלות

מן הראיונות עולה כי מרבית בני הנוער חשו רצויים ומקובלים מעצם השתתפותם בתכנית. תחושה זו תרמה לפתיחותם ולמחויבותם. דני מתאר :

"היה תמיד טוב. היה רגוע. מקשיבים, רוצים לעזור, מציעים דברים. הרגשתי טוב. שרוצים לעזור. התכנית עזרה לי. רציתי להוכיח להם שאני יכול ואז הגעתי בזמן".

אף הוריו של דני התייחסו לעניין שהביע הצוות בדני ולדאגה לשלומו כבסיס למחויבותו לתכנית :
"מרגיש שדואגים לו. מרגיש שלאנשים אכפת ממנו. חושב שלא רצוי ופתאום רואה שצריך אותו, שרוצים אותו. יש אנשים טובים. קיבלו אותו איך שהוא. נותנים לו אהבה. הראו לו שהוא חשוב. זה חשוב לו".

נראה כי לתחושת המקובלות של בני הנוער יש השפעה מעבר לגבולות מפגשי צל"מ. כך, למשל, ציינה רויטל כי בנוסף לאכפתיות של אנשי הצוות המקצועי ב"מעטפת", כלפיה היא הרגישה כי אף סגל בית הספר שינה את התנהגותו כלפיה בזכות ההשתתפות ב"מעטפת" :

"גם עזר לי ששואלים עליי, דואגים לי. הרגשתי שזה מחזיק אותי. התייחסו אליי אחרת בבית הספר. אמרו לי : 'כל הכבוד, את משתדלת'".

ב. הקניית מיומנויות תקשורת ושליטה בכעס

הראיונות מלמדים כי אחת מתרומותיה המשמעותיות ביותר של "מעטפת" לבני הנוער ולמשפחותיהם היא תרומתה למיומנויות התקשורת של בני הנוער וליכולתם לשלוט בכעס. בני הנוער, ההורים ואנשי הצוות המקצועי סבורים כי שיפור במיומנויות התקשורת משפיע הן על מערכת היחסים בתוך המשפחה, הן על התחום הלימודי והן על התנהגות בני הנוער בבית ומחוצה לו. כך, למשל, המתאמת של דני מדווחת :

"התקשורת הייתה לקויה. קשור לתקשורת לקויה שיש בבית. צריך לעבוד על שיח בבית בגלל קשר מורכב עם אבא, אימא ואימא ביולוגית... מדווחים שהתקשורת השתנתה בבית. היום פחות מתפוצץ. הורים רוצים לעזור לדני, יכלו ליצור מציאות נורמטיבית. למדו להגיד סליחה, קטעתי אותך. משהו בשפה השתנה". כן המתאמת מספרת כי דני עצמו ציין כי היום הוא יכול לעצור ולהתנצל. בעבר קָבֹד לא אֶפְשֶׁר לו לעשות את זה.

שינויים אלה בשיח המשפחתי עולים גם בקרב המשפחה של רונית ורויטל. המתאמת מספרת :
"משהו בשיח... בנורמליזציה... בהתנהלות של המשפחה השתנה. היה שיח נורמטיבי ועל בסיס זה משהו מונחל – עצם זה שהאח הבכור בעבודה קבועה, מתמיד, זה שינוי חשוב".

גם רוני מייחס את יכולתו לשלוט בכעס לשיחות :

"היו לי הרבה כעסים. למדתי איך לשלוט על הכעסים. הוא עזר לי. אמר לי דברים רציניים. לפני כמה שנים הייתי רב עם אחותי כל יום. פעמיים ביום - שלוש; וזה לא קורה לי, כי עכשיו אני יודע איך לשלוט על העצבים – הולך לחדר, סוגר דלת. עם עצמי, או יורד ומעשן וחוזר".

ג. השפעת מציאת המענים לבני המשפחה האחרים על הנער או הנערה

על פי רוב, בעיותיהם של הנער או הנערה שזורות בבעיות משפחתיות רחבות יותר. גמישותה של "מעטפת" המספקת מענים לכלל בני המשפחה, עשויה להיטיב עם הנער או עם הנערה בעקיפין. דוגמה טובה לכך היא העזרה שניתנה לאחיהן הבכור של רונית ורויטל. בתחילת התהליך האח צרך סמים ולא עבד. בתיווך צוות "מעטפת" האח נגמל מסמים ובעזרת הצוות הוא מצא עבודה. בעת ההתערבות האח היה אחת הדמויות החשובות והמשמעותיות ביותר בחיי הנערות ובשינוי שהן עברו ודמות נורמטיבית ומשמעותית בחיי כלל המשפחה.

דוגמה נוספת לכך ניתן למצוא במקרה של רוני. כזכור, משפחתו של רוני היא מרובת בעיות ולכל אחד מבני המשפחה קשיים ודאגות. העובדת הסוציאלית דיווחה כי במהלך ההתערבות היה ניסיון "לתפור" פתרון שיענה על הבעיות השונות של כל אחד מבני המשפחה. בתוך כך הוצאו שני אחיו הקטנים של רוני מן הבית לפנימיות של החינוך המיוחד, כמענה לצורכיהם המיוחדים :

"במהלך השנה נוצרו פתרונות שונים לכלל המשפחה : לשכנע את הבת שתישאר בפנימייה. ילדים קטנים – האם לא ידעה להתמודד אִתם, אז פנתה בבקשה להוציא אותם ומצאנו מסגרת חוץ-ביתית. הכול קשור בכול, אי אפשר רק לטפל ברוני".

גמישותו של מודל "מעטפת" טמונה אף באפשרות לתרום לבני משפחה נוספים שאינם מצויים במרכז ההתערבות. כך, למשל, אמו של רוני עצמה חשה צורך בטיפול, ולפיכך ביקשה את התשומה המקצועית של אנשי הצוות המקצועי לעצמה. קיומו של צוות רב-מקצועי אפשר את מתן תשומת הלב והטיפול הנחוץ לאם, ובכך התפנו המקום והמשאבים לטיפול בנער. דוגמה זו ממחישה את גמישותה של התכנית ואת האפשרויות הרבות הטמונות בה "לתפור" את ההתערבות לכל משפחה לפי מידתה. העובדת הסוציאלית מספרת :

"היה לה למי לפנות והיא 'עטופה'. היה צריך להזיז אותה הצדה. רצתה את המקום בשבילה. היה מאבק על המקום. העובד הסוציאלי עזר לה. הוא ניקז את מה שעברה. מרימה טלפון שיגיע אליה. זה היה מקום רק בשבילה".

ד. הקלה על ההורים – חלוקת נטל הדאגה עם צוות הליווי המשפחתי

ההורים מציינים כי אחת התרומות החשובות של התכנית להם כהורים היא נטילת הדאגה מידיהם וחלוקת נטל האחריות בינם לבין הצוות. כך, למשל, ההורים של דני מתארים את תחושת אזלת היד ואפיסת הכוחות מהדאגה לדני בתקופה שלפני התכנית, וכן את הכוחות המיוחדים שהפיחה בהם ההשתתפות בה :

"[לפני התכנית] אנחנו נגדו והוא נגדנו. דאגנו אבל ירדנו ממנו. אני נופלת מעצבים ופוחדת לפני שהייתה 'מעטפת'. התעייפתי. ואז הרמתי ידיים. 'מעטפת' – החזירו לנו את הכוח לחזור".

אמן של רויטל ורונית מספרת אף היא כי ההתערבות הפכה אותה לרגועה יותר ביחס לבנותיה ונתנה כוחות להתמודד איתן ועם הדאגה להן:

"לא יודעת למה הגיעו למצב הזה, תמיד עשיתי מה שהן רצו. לפני 'מעטפת' היה לי קשה. דאגתי. אמרתי זה יעזור מבחינת הבנות. נתן לי כוח. הרגשתי שהם עוזרים לי עם הבנות. הייתי יותר רגועה. לפני כן הייתי יותר לחוצה".

כך עולה, כי חלוקת נטל הדאגה נתנה להורים כוחות מחודשים להתמודד עם הבעיות של ילדיהם.

ה. העצמת ההורים ומתן כלים לחיזוק הסמכות ההורית

בנוסף לחלוקת נטל הדאגה לבני הנוער בין ההורים לאנשי הצוות, ההורים מדווחים כי אחת התרומות המשמעותיות של התכנית להם כהורים היא העצמתם. הכלים שניתנו להם במפגשים תרמו לחיזוק סמכותם כהורים וליכולתם להטיל משמעת. כך אימא של דני:

"מעטפת' מושיע. היינו עושים דברים. לא היו לי כלים. לא ידעתי איך עושים. היום דני אמר שאני אגיד לו [אם אני מרשה לו לעשות משהו שהוא רוצה], בלי 'מעטפת' לא הייתי מגיעה לזה".

אמו של יונתן אף היא מדווחת על העצמתה כאם ועל השינוי ביחסים שבינה לבין יונתן כתוצאה מכך:

"קודם [במפגשים הראשונים של 'מעטפת'] היה 'מעטפת' – היה מתפרץ. לא שומע. אומר משהו לא יפה. מתפרץ כלפי כולם. 'מה, את לא תתערבי לי'. ואז הם שמו אותו במקום. למדתי מהם לשים אותו במקום. חלק מהדברים שלמדתי למשל, אפילו עם הקטנה, אומרת: 'בואי לישון' וצריכה לגרור אותה. אמרו לי: 'שימי שעון חול. הולכים לישון כשהשעון נגמר'. זה משהו שלימדו אותי. גם עם יונתן. לימדו אותי לשים גבול".

ניתן לראות כי העצמתם של ההורים והשיפור בסמכותם מול ילדיהם, תרמו במידה רבה לשיפור שחל בבני הנוער עצמם. כך ניתן לראות כי המתאמת של יונתן מייחסת את השיפור שחל אצלו לשינוי באמו:

"המשפחה עשתה תהליך. השינוי ביונתן נובע מהשינוי שחל באימא. האימא התחזקה. הגבולות ברורים, יודעת להתייעץ אתנו. אימא שלו נעשתה דמות ברורה יותר וסמכותית ופחות חלשה. יונתן במקום טוב. סיבת ההצלחה – שינוי באימא".

ו. שימוש בתמריצים לשינוי התנהגות הנער או הנערה

בשלושה מקרים מבין הארבעה שבמחקר הוזכרו תמריצים לשינוי ההתנהגות. ליונתן הובטח מחשב אם יסיים את שנת הלימודים ללא ציונים שליליים; אצל דני, ההשתתפות ב'מעטפת' נתפסה כמבטיחה חוות דעת חיובית לבית המשפט, ואצל רונית ורויטל, הוצגה ההשתתפות כדרך להימנע מהפניה ל"צופייה" (מעון סגור לנערות).

החשש הוא כי שימוש בתמריץ מסוג זה עלול להפוך לסיבה העיקרית של השתתפות הנער או הנערה בתכנית. כך, למשל, התרומה החומרית של התכנית ליונתן הוצגה על ידו כמניע העיקרי ואף היחיד להסכמתו לשתף פעולה. מן השיחה עולה כי יונתן לא רצה להשתתף בתכנית לכתחילה, וכי אין בכוונתו להמשיך להשתתף בה לאחר שיקבל את המחשב שהובטח לו. גם העובדת הסוציאלית של דני העריכה כי הוא משתמש ב"מעטפת" ככלי לשינוי תדמיתו אל מול בית המשפט, ללא מחויבות אמיתית. כך היא מספרת:

"מה המניע של נער? להשתתף בפגישות? שייחשב לו בבית משפט. מבחינתו 'עשיתי את שלי בעצם זה שאני משתתף בצל"מ".

עם זאת, חשוב לציין כי בין אנשי הצוות היו שצינו כי אין זה משנה מה היא הסיבה לשינוי החיובי, וכי השינוי הוא המדד היחיד שהוא בעל חשיבות. למשל, כדי להשיג את מטרותיו החומריות, הפסיק יונתן את התנהגותו האלימה בבית, החל להתמיד בביקוריו בבית הספר, שיפר את ציוניו ואף ייצג את בית הספר באולימפיאדת מתמטיקה; בבחינת "מתוך שלא לשמה בא לשמה".

לסיכום, הראיונות עם משתתפי התכנית מלמדים כי בני הנוער, ההורים ואנשי הצוות המקצועי, שבעי רצון מהתכנית ומעריכים אותה כבעלת השפעה חיובית על בני הנוער ועל משפחותיהם. התכנית מתוארת כמשפיעה לטובה על ההתנהגות, על המצב הלימודי, על המצב החברתי, על היחסים במשפחה ועל הפחתת האלימות והעבריינות. הגורמים שנתפסים כמסייעים הם יצירת תחושה של רציות ומקובלות של הנער או של הנערה, חיזוק ההורים, התקשורת במשפחה ומתן מענה לבעיות אחרות במשפחה.

מקורות

גולדשטיין, ע'. 2002. **תכנית לפי מידה (Wraparound)**. מוגש לוועדה המקצועית, תחום נוער, "אשלים". (מסמך פנימי).

מבקר המדינה. **דוח שנתי 59 לשנת 2008 ולחשבונות שנת הכספים 2007**. ירושלים. אייר התשס"ט, מאי 2009.

פרימק, ח' (עורכת) 2003. **אשלים – תכנית עבודה תלת שנתית, 2004-2006**.

קדם, ע'; גולדשטיין, ע'. 2007. **נספח א' לתכנית "מעטפת" (תכנית לפי מידה – Wraparound)**.

Bickman, L.; Smith, C.; Lambert, E. W.; Andrade, A. R. 2003. "Evaluation of a Congressionally Mandated Wraparound Demonstration". *Journal of Child & Family Studies* 12, 135-156.

Burchard, J. D., Bruns, E.J., & Burchard, S.N. 2002. "The Wraparound Process". In B. J. Burns & K. Hoagwood, *Community-based Treatment for Youth*. Oxford: Oxford University Press.

Bruns, E.J., Rast, J., Walker, J.S., Peterson, C.R., & Bosworth, J. 2006. "Spreadsheets, Service Providers, and the Statehouse: Using Data and the Wraparound Process to Reform Systems for Children and Families". *American Journal of Community Psychology* 38, 201-212.

Bruns, E. J., Suter, J. C., Force, M. M., & Burchard, J. D. 2005. "Adherence to Wraparound Principles and Association with Outcomes". *Journal of Child and Family Studies* Vol. 1(4), 521–534

Burns, B. 1999. "A Call for a Mental Health Services Research Agenda for Youth with Serious Emotional Disturbance". *Mental Health Services Research* Vol. 1(1), 5-10.

Burt, M. R., Resnick, G., & Novick, E. R. 1998. *Building Supportive Communities for At-Risk Adolescents: It Takes More than Services*. Washington, DC: American Psychological Association.

Carney, M. M., & Buttell, F. (2003). Reducing Juvenile Recidivism: Evaluating the Wraparound Services Model. *Research on Social Work Practice* 13, 551-568.

Clark, H.B., Lee, B., Prange, M.E. & McDonald, B.A. 1996. "Children Lost within the Foster Care System: Can Wraparound Service Strategies Improve Placement Outcomes?" *Journal of Child and Family Studies* 5, 39-54.

Dalder, G., S. 2006. "Wraparound and Natural Supports: Common Practice Challenges and Promising Coaching Solutions". *Focal Point* Vol. 20(1), 26-8. Retrieved from: <http://www.rtc.pdx.edu/>

Evans, M. E., Armstrong, M. I., Kuppinger, A. D., Huz, S., & McNulty, T. L. 1998. "Preliminary Outcomes of an Experimental Study Comparing Treatment Foster Care and Family-centered Intensive Case Management". In Epstein, M.H. (Ed); Kutash, K (Ed); et al. (1998). ***Outcomes for Children and Youth with Emotional and Behavioral Disorders and their Families: Programs and Evaluation Best Practices***. 543-580.

Goldman, S. K. 1999. "The Conceptual Framework for Wraparound". In B. J. Burns & S. K. Goldman (Eds.), ***Systems of Care: Promising Practices in Children's Mental Health, 1998 series: Volume IV. Promising Practices in Wraparound for Children with Severe Emotional Disorders and their Families*** (pp. 27-34). Washington, DC: Center for Effective Collaboration and Practice, American Institutes for Research.

Hyde, K. L., Burchard, J. D., & Woodworth, K. 1996. "Wrapping Services in an Urban Setting". ***Journal of Child & Family Studies*** 5(1), 67-82.

Malysiak, R. 1997. "Exploring the Theory and Paradigm Base for Wraparound". ***Journal of Child and Family Studies*** Vol. 6(4), 399-408.

Myaard, M. J., Crawford, C., Jackson, M., & Alessi, G. 2000. "Applying Behavior Analysis within the Wraparound Process: A Multiple Baseline Study". ***Journal of Emotional & Behavioral Disorders*** 8, 216-229.

Moon, M. M., Applegate, B. K., & Latessa, E. J. 1997. "Reclaim Ohio: A Politically Viable Alternative to Treating Youthful Felony Offenders". ***Crime and Delinquency*** 43, 438-456.

Pullmann, M. D., Kerbs, J., Koroloff, N., Veach-White, E., Gaylor, R., & Sieler, D. 2006. "Juvenile Offenders with Mental Health Needs: Reducing Recidivism Using Wraparound". ***Crime and Delinquency*** 52, 375-397.

Reay, W. E., Garbin, C. P., & Scalora, M. 2003. "The Nebraska Evaluation Model: Practice and Policy Decisions Informed by Case and Program Specific Data". In C. Newman, C. J. Liberton, K. Kutash & R.M. Friedman (Eds.), ***The 15th Annual Research Conference Proceedings, A System of Care for Children's Mental Health: Expanding the Research Base*** 49-52. Tampa, FL.

Van Den Berg, J., Bruns, E., & Burchard, J. 2003. "History of the Wraparound Process". ***Focal Point: A National Bulletin on Family Support and Children's Mental Health*** 17(2), 4-7.

Van Den Berg, J. E., & Grealish, E. M. 1996. "Individualized Services and Supports through the Wraparound Process: Philosophy and Procedures". ***Journal of Child and Family Studies*** 5, 7-21.

Walker, J. S., & Bruns, E. J. 2006. "Building on Practice-based Evidence: Using Expert Perspectives to Define the Wraparound Process". *Psychiatric Services* 57, 1579-1585.

Walker, J. S., & Schutte, K. M. 2004. "Practice and Process in Wraparound Teamwork". *Journal of Emotional and Behavioral Disorders* Vol. 12(3), 182-192.

Wyles, P. 2007. "Success with Wraparound: A Collaborative, Individualized, Integrated & Strength-Based Model". *Youth Studies Australia* Vol. 26(4), 45-53.